
O
ISTORIJI
JUGOSLOVENSKIH
KNJIŽE-
VNOSTI

Putevi, 3 1965

časopis za književnost i kulturu
Banja Luka, maj/juni XI

PUTEVI
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

Uređuju

Dr BRANKO MILANOVIĆ (glavni i odgovorni urednik), ALOJZ ĆURIĆ, DEJAN ĐURIČKOVIĆ, MATO DŽAJA, MILJKO ŠINDIĆ i BESKO KARABEGOVIĆ (sekretar redakcije)

SADRŽAJ

I

Salko Nazečić: Problemi rada na istoriji jugoslovenskih književnosti (Uvodna riječ)
Nikola Ivanišin: Nacionalna tradicija i »internacionalni« experiment u proučavanju naše književnosti od god. 1945. do god. 1960.
Svetozar Petrović: Metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti
Miroslav Pantić: O poetikama naših pisaca i o njihovom značaju za izučavanje teorijskih osnova jugoslovenske književnosti
Milan Đurčinov: Književna istorija i književna kritika

Riječ u diskusiji

Marja Boršnik, Midhat Begić, Vice Zaninović, Salko Nazečić, Branko Milanović, Dragiša Živković, Marin Franičević, Radoslav Josimović, Slavko Leovac, Milan Đurčinov, Fran Petre, Boško Novaković, Miroslav Pantić, Sveto Petrović, Nikola Ivanišin.

II

Midhat Begić: Problemi novije istorije književnosti srpskohrvatskog jezika
Dragiša Živković: Naturizam ili artizam u književnosti
Boško Novaković: Piščeva epoha
Miroslav Vaupotić: Književnost između dva rata — historijski ili estetski termin
Vice Zaninović: Osvrt na periodizaciju dvaju historičara književnosti (J. Skerlića i P. Popovića)
Fran Petre: Periodizacija književnosti tzv. nedržavnih naroda
Marja Boršnik: Pokušaj periodizacije slovenačke književnosti
Marin Franičević: Problem periodizacije hrvatske književnosti

Riječ u diskusiji

Vlastimir Erčić, Sveto Petrović, Marja Boršnik, Marin Franičević, Vice Zaninović, Nikola Ivanišin, Fran Petre, Dragiša Živković, Radoslav Josimović, Miroslav Pantić, Miroslav Vaupotić, Salko Nazečić.

Izdaje i štampa Novinsko preduzeće »Glas«, Banja Luka — Godišnja pretplata 600, polugodišnja 300 dinara — Cijena pojedinom broju 100 dinara — Časopis izlazi šest puta godišnje — Adresa uredništva: Banja Luka, Moše Pijade 11 — Poštanski fah 70 — Tekući račun 707-70-1-455 Banja Luka — Rukopisi se ne vraćaju.

Savez slavističkih društava Jugoslavije u zajednici sa Katedrom za istoriju jugoslovenskih književnosti Filozofskoga fakulteta u Sarajevu organizovao je u decembru 1964. godine simpozijum posvećen problemima rada na istoriji jugoslovenskih književnosti. Iako na simpozijumu nisu mogli uzeti učešća svi oni koji su bili pozvani, ovaj sarajevski sastanak, kome su prisustvovali predstavnici katedra za istoriju jugoslovenskih književnosti svih univerzitetskih centara u zemlji, bio je vrijedan radni dogovor i omogućio je svestranu izmjenu mišljenja. Zbog izuzetnog značaja problema o kojima se na ovom simpozijumu raspravljalo, redakcija našeg časopisa, kojoj je Uprava Saveza slvaističkih društava Jugoslavije ustupila materijal sa simpozijuma, objavljuje taj materijal u cjelini.

(Cijena ovom primjerku, van pretplate, je 200 dinara)

SALKO NAZEČIĆ

PROBLEMI RADA NA ISTORIJI JUGOSLOVENSKIH KNJIŽEVNOSTI

(Uvodna riječ)

Teškoće i problemi s kojima se suočavamo kad je u pitanju rad na istoriji književnosti jugoslovenskih naroda su i raznovrsni i brojni. Pitanja nam se nameću odmah na prvom koraku: počevši od priprema za organizovanje toga rada i imena koje će nositi naša istorija književnosti, pa do mnogih strogo naučnih problema, koje prethodno treba raščistiti ili pri samom radu rješavati i riješiti.

Inicijatori ovoga sastanka, Predsjedništvo Saveza slavističkih društva Jugoslavije i Katedra za jugoslovenske književnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu, svjesni su tih teškoća, ali su isto tako svjesni da ih treba otklanjati, da se jednom mora prići rješavanju otvorenih pitanja, uvjereni da se teškoće neće same od sebe otkloniti ni problemi sami od sebe riješiti. Mi smo dužni, čini nam se tako, da doprinesemo ono što mi možemo, a koliko ćemo u tome uspjeti na ovom našem prvom susretu, pokazaće dani koji su pred nama.

Naša je želja da se na ovom simpozijumu o svim pitanjima otvoreno, principijelno i bez ikakvih ograničavanja ili ustručavanja kaže svoje mišljenje. Zato smo mi i dali ovakav, izrazito radni karakter ovom našem skupu: to je uzak krug pozvanih stručnjaka, najodgovornijih za rješavanje ovoga problema, kojima je jedna stručna organizacija pružila mogućnost da u nizu referata i u otvorenom razgovoru, za istim stolom, iznesu svoja shvatanja i svoje poglede na pitanje rada na istoriji naše književnosti. Kongresi, po našem uvjerenju, nisu za to najpogodnije mjesto, jer su oni, prije svega, preglomazni, često još s puno opravdanja okrenuti praktičnim školskim, odnosno nastavnim pitanjima, tako da se ovakva pitanja na njima ne mogu ni pokretati ni stručno raspravljati. Želeći da sačuvamo strogo radni karakter ovoga skupa, mi smo ga u priličnoj mjeri zatvorili: pozvali smo određen broj naučnih radnika (pri čemu smo morali voditi računa i o raspoloživim sredstvima koje nam je dao za ovaj simpozij savezni Fond za unapređenje kulturne djelatnosti) koji se bave istorijom i kritikom naše književnosti, ali se svi pozvani, na žalost, nisu odazvali našem pozivu, navodeći kao razlog da nisu mogli pripremiti referate ili da su zauzeti drugim poslovima. Petorica pozvanih nisu ništa odgovorila.

Na ovakav način morao se zaobići jedan broj naučnih radnika koje ovo pitanje svakako interesuje, ali ne zato što smo skloni ma kakvoj isključivosti i što bismo ove razgovore smatrali nekim monopolom samo određenog kruga stručnjaka, nego prosto zato što smo htjeli da tu budu zastupljeni svi naši univerzitetski centri, da bude osigurana što veća svestranost sagledanja problema i da

se osigura otvoren i nesmetan razgovor i otklone eventualne opasnosti da se unošenjem digresija i možda krivo postavljenih pitanja ne skrene pažnja sa bitnih problema vezanih za rad na istoriji književnosti.

Jer, ovdje — kako rekosmo — treba da se govori o velikom broju veoma značajnih pitanja, često delikatnih i nerazjašnjenih, za koja smo svi mi podjednako zainteresovani i, kako se to kaže, odgovorni i pred našom savremenom naukom o književnosti i pred onima koji će iza nas doći.

Sasvim je razumljivo što mnogima, naročito onima koji nisu stručno obaviješteni, izgleda čudno, pa i neshvatljivo, kako to da mi ni do danas nemamo jedne istorije književnosti, pri čemu se često ne misli na istoriju književnosti pisanu na naučan i savremen način i sa svim onim elementima koje jedna takva istorija književnosti uključuje u sebe. Često se, naime, u javnosti u prvi plan stavljaju praktične potrebe naših škola, ali to, mada je veoma značajan razlog, po našem mišljenju nije najbitnije pitanje. Za nas je mnogo teže što mi nemamo takve naučno pisane istorije književnosti kao **sume današnjih naših znanja i mogućnosti** i kao nužne osnove za naš dalji rad na proučavanju književnosti. Zbog toga oni koji se bave naukom o književnosti nemaju potrebnih obavještenja i cjelovitih predstava, sagledanih i naučno osvijetljenih epoha i pojedinih pojava i djela u tim epohama, odnosa tih pojava prema pojavama u svjetskoj književnosti kao i odnosa književnosti naših pojedinih jezičnih područja — jednom riječju svega onoga što jedna naučno pisana istorija književnosti treba da pruži. Sem toga naša književnost, kao i naša zemlja uopšte, sve više privlači pažnju u svijetu, a pojave u našoj književnosti poodavno se uklapaju u svjetska književna kretanja i tokove. Mi više nismo neka izolovana i periferna pojava o kojoj se iscrpljuju sva znanja kad se spomene naš narodni epos. Na mnogim univerzitetima i van naše zemlje ozbiljno se izučava jugoslavistika i sasvim bi bilo prirodno da se pri tim izučavanjima ljudi mogu osloniti na jednu naučno pisanu istoriju književnosti, koju smo mi dužni da damo. Ne radi se ovdje nikako o nekoj propagandi naše kulture i naše književnosti, nego o jednoj naučnoj potrebi. I kao što će tako napisana istorija književnosti omogućiti da se na relativno lak način dođe do neophodnih udžbenika za škole, tako će isto ona otkloniti i mnoge pogrešne predstave, unesene preko nekih nenaučno i tendenciozno pisanih istorija i pregleda naših književnosti objavljenih posljednjih godina u inostranstvu, kao i nekih pregleda datih bez potrebnog poznavanja, a objavljenih u značajnim istorijama svjetske književnosti.

Sve ovo govori o potrebi jednog takvog djela, ali ne objašnjava ni zašto mi takvo djelo do danas nemamo ni kako ćemo do njega doći. Postavlja se pitanje: da li postoje potrebni uslovi da se takvo djelo stvori?

Ovdje odmah moramo konstatovati da naše društvo, naša zajednica, ili još preciznije rečeno odgovorni faktori kako se to obično kaže, sem prigovora i konstatacija da mi još nemamo istorije književnosti i da nam je ona prijeko potrebna, dalje uglavnom nisu išli. Postojao je, istina, jedan pokušaj prije petnaestak godina, obrazovana je čak i jedna komisija o čijem radu i iskustvu bi i ovdje bilo korisno čuti koju riječ, ali je to ostalo kao pokušaj. Nekoliko godina poslije toga, u okviru saveznog Savjeta za naučni rad, odnosno Savjeta za koordinaciju naučnih istraživanja, ponovo je pokrenuto to pitanje rada na istoriji naših književnosti, ali je

i to sve ostalo u početnoj fazi, a članovima pojedinih grupa se kao razlog navodio nedostatak finansijskih sredstava. Tako smo i u tom pokušaju ondje gdje smo bili i prije četiri ili pet godina.

Navodeći ove činjenice ja nikako ne mislim ni da skidam ni da ublažavam našu odgovornost u ovom poslu, a još manje da zastupam mišljenje da organizaciju ovoga posla treba da preuzmu na sebe organi državne uprave, pa makar to bili i savjeti, preko nekih od njih imenovanih komisija. Naprotiv, uvjeren sam da su i raniji pokušaji propali, jer je izabran pogrešan put. Ovdje ja tu odgovornost zajednice vidim u nečem sasvim drugom: u stvaranju potrebnih materijalnih uslova za takav rad. Mi, naime, vrlo često čujemo ovakav prigovor: kako to da do danas nismo mogli da dobijemo jednu istoriju književnosti kod tolikog broja naučnih radnika, a, eto, Skerlić je sam mogao da je napiše, mada je živio svega 37 godina? To je tačno, ali odmah treba kazati da već Barac nije mogao napisati istoriju hrvatske književnosti, a živio je znatno duže nego Skerlić i, bez ikakvih pretenzija da se prave ma kakva poređenja, imao je i smisla i sposobnosti za rad na istoriji književnosti. Slična je stvar i sa slučajem P. Popovića, koji nije stigao da napiše ni istoriju srpske, a kamo li jugoslovenske književnosti kako je on to zamišljao. I upravo ovi primjeri, a oni nisu jedini, pokazuju da se **danas** ne može više pisati **sam**, da to može i mora raditi grupa, onako kako je to danas skoro redovna pojava i u svjetskoj nauci o književnosti. A da bi se to i kod nas ostvarilo nije dovoljna samo dobra volja i eventualni dogovor dvojice ili petorice ili ne znam koliko njih, nego su u prvom redu potrebne **institucije** glavnim svojim poslom okrenute tom pitanju i sa svim onim što im je potrebno za takav rad. Mi takvih institucija, na žalost, imamo malo, a u većini univerzitetskih centara ih i nemamo. Naše društvo je uglavnom okrenuto privrednim, a u nauci uglavnom prirodnim naukama. O takvim institutima i zavodima brinu se svi, za njihovo finansiranje postoje razne mogućnosti i mi nemamo ništa protiv toga. Zbunjuje, međutim, činjenica da o takvim institucijama u oblasti izučavanja književnosti jedva da ima spomena. Postoje, istina, još ranije organizovani instituti pri akademijama u Zagrebu i Ljubljani, ali to nije dovoljno. Postoje i katedre za književnost na svim fakultetima, negdje potpunije, negdje manje potpune, ali još nigdje sasvim kompletne, ali su one okrenute pretežno nastavnim pitanjima i u većini slučajeva bez minimalnih uslova neophodnih za širi naučni rad i organizovanje ovakvih poduhvata kakav je rad na istoriji književnosti. Jer, taj posao, to mi svi dobro znamo, traži mnoge pripreme koje bi naše katedre vrlo teško mogle preuzeti na sebe. Potrebne su nam i solidne bibliografije, dokumentacija, kritička izdanja, monografije i studije, mogućnosti za studijske boravke i putovanja, a to se, po našem uvjerenju, može ostvariti samo u okviru instituta za izučavanje književnosti. Pri novom načinu finansiranja na fakultetima, naš je to utisak, stvari se nikako neće izmijeniti na bolje za ovakav rad. Ovdje je i glavni naš prigovor društvu što nije pokazalo više interesa i pružilo više materijalne pomoći za stvaranje uslova koji bi omogućili ozbiljan rad. Jer, inicijativa za stvaranje takvih institucija od strane radnika na proučavanju književnosti bilo je, to znamo svi. Odziv na te inicijative, međutim, izostajao je redovno. Kod nas, na primjer, može neko da zaključi ugovor sa Fondom za naučni rad i da proračuna koliko će mu sredstava biti potrebno za putovanja, dnevnice, tehničke poslove, i da čak unese i broj časova koje će utrošiti na izradu

toga rada sa »satnicom« za svaki predviđen sat, da to sve prema ugovoru naplati, a kad preda rad onda ostaje Fondu »pravo« da ustanovi kakva je stvarna vrijednost toga rada i da li ona uopšte postoji. Ljudi nevješti tim poslovima oko »ugovaranja« i »obračunavanja« redovno ostanu po strani. Institucije koje bi te poslove radile mnogo odgovornije moraju preći niz teških administrativnih prepreka, da je to skoro nemoguće. Očigledno je da se za institute u oblasti nekih društvenih nauka moraju naći druga rješenja.

Ja sam se na ovom pitanju zadržao nešto duže, jer se bez organizovanih i materijalnih uslova teško može i govoriti o nekom ozbiljnijem poduhvatu. To se mora javno i određeno reći.

A sada ostaju ona pitanja za koja smo mi prvenstveno odgovorni. Jer, mi moramo dati odgovor i kakve su nam institucije potrebne, kakvi instituti i sa kakvim zadacima i programima, pošto nam to drugi i ne mogu a i ne treba da određuju. Mislim da su to uglavnom jasne stvari i da se tu lako mogu naći rješenja, što će pokazati i naša diskusija.

Delikatnija su svakako pitanja koja se odnose na sam rad. I odmah na početku, čini mi se, moramo se složiti da je ovaj posao moguće uraditi samo ako uložimo zajedničke napore i sve snage koje imamo. No, odmah treba i da se zapitamo i otvoreno odgovorimo: možemo li mi to uraditi, i to stvarno, a ne samo deklarativno. Stvar izgleda sama po sebi vrlo prosta, ali, ipak, nije tako. U nas se često govori o međurepubličkoj, pa čak i međuopštinskoj saradnji, — kad se, na primjer, priredi zajedničko književno veče ili neka druga manifestacija — kao o događaju koji maltene izgleda kao internacionalni međudržavni aranžman. Mislim da me niko neće krivo shvatiti, jer ovdje nema ni pomisli na neki unitarizam i centralizam, od kojih s pravom svi strepimo. Mene navodi da ovo kažem činjenica da su, na primjer, kontakti među našim fakultetima veoma slabi, čak i ondje gdje bi bili veoma korisni. Ja zato i pitam da li mi možemo prevazići taj strah da će naša samosvjesnost biti dovedena u pitanje ili makar i najmanje okrnjena, ako zajednički pristupimo rješavanju pitanja bez obzira »čija« su to pitanja. Ja sam uvjeren da je to moguće, da je to čak jedini put, ali isto tako mislim da treba unaprijed predvidjeti, pa i otkloniti sve ono što se na putu može ispriječiti.

S ovim u vezi je i isto tako delikatno pitanje kako će se zvati ta naša istorija književnosti. Meni lično čini se da postoje samo dvije mogućnosti: to može da bude ili istorija jugoslovenske književnosti ili, što je meni lično prihvatljivije, istorija jugoslovenskih književnosti. Pa i kad se tu složimo, ostaje još delikatnije pitanje rasporeda i odnosa, o čemu ovdje treba da se otvoreno porazgovara.

Pitanja se, kako vidimo, množe, proizlaze jedno iz drugoga, a još nismo ni došli do onih koje obično nazivamo stručnim. A ta pitanja su isto tako složena. Prije svega, to nije jedna književnost. Gledano sa stanovišta jezika, tu su u pitanju tri jezična područja, od kojih je očigledno najkomplikovanije srpskohrvatsko. Književnost kazana ili napisana na jednom jeziku nije jedna, već dvije. I tu su najsloženiji problemi. Usljed specifičnih uslova istorijskog razvoja Srba i Hrvata, u književnosti na srpskohrvatskom jeziku javile su se pored zajedničkih crta vrlo rano i razlike uslovljene mnogim faktorima. I dok još nismo došli do uobličavanja i formiranja nacija, pa u modernom smislu ni nacionalnih kultura, mi smo se razdvajali u nazivima koji su često bili vjerski ili usko

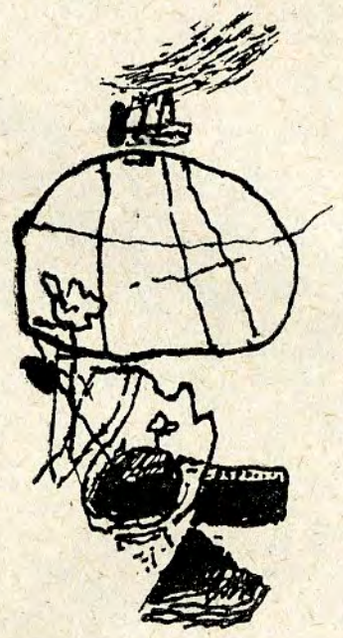
religiozni. Sjećam se dobro dubrovačkih službenih naziva za sve one van Republike — konkretno za Srbe i Hrvate; tu se u stvari mislilo i određivalo prema državnoj pripadnosti. A mi dugo nismo imali naših samostalnih država. No, to je prošlost. A mi treba da kažemo kakvu istoriju književnosti **danas** hoćemo. Čini mi se da se taj faktor — zajednički jezik — ipak ne može mimoići. Ako pogledamo rješenja usvojena i primijenjena u svjetskoj nauci o književnosti, doći ćemo do zaključka da nema nesavladivih teškoća.

Razumije se samo po sebi da se moramo složiti u onom što je osnovno, a to je kakvu istoriju književnosti želimo. Ako pođemo sa gledišta da istoričar književnosti treba da bude i kritičar književnosti i istoričar književnih pojava, približićemo se, po mom mišljenju, bar grubom odgovoru na to pitanje. To ne može biti ni istorija društva i kretanja društvene misli, ni nabrajanje autora i njihovih djela sa obiljem podataka svake vrste i pojedinačnim ocjenama pojedinih pisaca i njihovih djela. Istorija književnosti treba da osvijetli književne pojave i odredi mjesto svakoj od tih pojava, treba da odredi odnos te pojave prema društvu, savremenim shvatanjima i tradiciji uzetim ujedno, i u vrlo širokom značenju. U takvom sklopu jasnije će se podvući autor — stvaralac i sagledati razvojni put književnih pojava i vrsta. Ako usvojimo ovakvo shvatanje, onda nam ni pitanje periodizacije neće predstavljati nepremostivu teškoću kako to nekima izgleda i o čemu se kod nas relativno mnogo diskutuje. Neka mi se oprosti, ali se meni čini da smo mi značaj periodizacije predimenzionirali, sem ako se iza toga ne kriju neki drugi problemi. Čini mi se tako ponekad da poneki misle kako je u rješenju tog pitanja (periodizacije) neki čarobni ključ koji će sve riješiti i to za svagda. Čini mi se da se i tu možemo složiti u nekim pitanjima, koja su uglavnom riješena i u svjetskoj nauci o književnosti. Neliterarni nazivi za pojedine periode, mada se još uvijek susreću, uglavnom su prevaziđeni i napušteni. Drugi način, onaj po stoljećima, naročito odomaćen u talijanskoj istoriji književnosti, održava se još uvijek, iako ne uvijek dosljedno za čitavu literaturu, što je sasvim razumljivo kad se zna da su u nekim književnostima neka stoljeća jasnije izdvojena (na primjer francuski 17. vijek, talijanski trečento i sl.). Slično je i sa pitanjem periodizacije po generacijama, jer je i taj princip kao princip teško usvojiv. Očigledno je da mi imamo svojih specifičnosti i da moramo potražiti i svoja rješenja. No, moramo se svakako osloboditi misli da periodizacijom možemo riješiti sva pitanja, odnosno da možemo naći idealna rješenja za svagda. Čini mi se da ponekad želimo da nam pod pojmom perioda bude sve jasno određeno, obuhvaćeno. Zbog toga se dolazi na misao da se periodi uzmu vremenski veoma usko, što, po mom uvjerenju, stvar još više komplikuje a možda i zamućuje. Ne mislim nikako da treba preuzeti gotove šeme sa strane, ali ima veoma poučnih rješenja kakvo je na primjer u poznatoj talijanskoj književnosti u izdanju Marcorati (Letteratura italiana, Milano, 1956) gdje su periodi uzeti veoma široko, što ni najmanje nije umanjilo naučnu vrijednost ovog djela. Moram priznati da bih bio veoma srećan kad bismo mi imali jedno takvo djelo.

Iz ovoga što sam rekao nije teško izvesti zaključak: u širim vremenskim periodima možemo postići i uklapanje književnih pojava kod nas u evropske okvire a i naglasiti osobenosti nacionalnih literatura. Budemo li se gubili u sitnim okvirima, sa željom da svakoj iole značajnijoj pojavi damo posebno poglavlje, nećemo doći do rješenja. Očigledno je da se mora poći od književnih

mjerila i od toga da period ipak mora da bude jedno značajno razdoblje vezano i za ono prethodno kao i ono koje dolazi iza njega, sa određenim važećim opštim normama, književnim, kulturnim i društvenim uopšte, što će nužno obezbijediti da se istakne i sve ono naše, posebno.

Čini mi se, da i to kažem na kraju, da spadam među ljude koji sa dosta realizma gledaju na stvari oko sebe, pa ipak mislim da se neću iznevjeriti tom svom stavu ako iznesem uvjerenje da se mogu naći rješenja i da rad na istoriji naše književnosti ne samo može da otpočne nego da se i sa uspjehom završi. Razumije se da su za to potrebni uslovi o kojima je bilo riječi, naše sve snage i riješenost da damo ono što možemo. Oni koji budu radili iza nas neka rade onako kako oni budu znali i mogli.

NIKOLA IVANIŠIN

NACIONALNA TRADICIJA I »INTERNACIONALNI« EKSPERIMENT U PROUČAVANJU NAŠE KNJIŽEVNOSTI OD 1945. DO 1960. GOD.*

Dva u znatnoj mjeri oprečna, ali u ponečem slična razdoblja značajna su za naš studij literature[1] od god. 1945. pa do otprilike god. 1960.

Prvo razdoblje je od god. 1945. do početka pedesetih godina, drugo od otprilike god. 1955. (almanah »Pogledi«)[2] do god. 1960. Raspon od početka pedesetih godina do 1955. mogli bismo nazvati prelaznim periodom. Oprečnost među pomenutim razdobljima u tome je što u prvom od njih možemo govoriti o svojevršnom našem nacionalnom refleksu onoga što su u ono vrijeme značila imena i djela: Todor Pavlov, Rozental, Timofejev, Fadjejev, Jermilov itd. — u drugom pak razdoblju moglo bi se govoriti o refleksu novih imena i djela: Spitzer, Kayser, Steiger itd.

Imena i djela M. Krleže na umjetničko-kritičko-publicističkom planu i A. Barca, Mihovila Kombola na univerzitetsko-akademskom planu studija literature mogla bi po svom značenju biti izvan pomenutih razgraničenja, jer manje više znače samostalan napor i rezultat.

Uz oprečnosti moglo bi se govoriti i o sličnostima i zajedničkim karakterističnim pojavama. I u jednom i u drugom razdoblju bila je zanemarena komponenta nacionalnih tradicija. U razdoblju od god. 1945. do početka pedesetih godina eventualno značenje Steve Galogaže, soc. literature, »Izraza«, »Umetnosti i kritike« bilo je prigušeno specifičnom pretežno političkom težinom imena: T. Pavlov, Rozental, Timofejev, Jermilov itd., slično kao što je u razdoblju od god. 1955. do početka šezdesetih godina značenje Lj. Nedića, Matoša, B. Popovića, A. B. Šimića, A. Halera bilo prigušeno dotad uglavnom nepoznatim, značajnim, »zagonetnim« za nas stranim imenima: Spitzer, Kayser, Steiger itd. Slična je u oba razdoblja mogla biti i upornost kojom je u prvom od njih branjen historijsko-sociološki metod studija (i pristupa) književnosti,[3] kao što su u drugom razdoblju branjene varijante tzv. unutarnjeg

* Ovaj sastav, napisan u januaru 1964. godine, retrospektivna je sintetska skica, doživljaj strujanja u našem studiju književnosti uglavnom na zagrebačkom Filozofskom fakultetu u relacijama — od raspravljanja u studentskim seminarima nakon oslobođenja 1945. do aktivnosti i rezultata Sekcije za teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti Hrvatskog filološkog društva 1955—1960.

1. Termin »studij literature«, sigurno ispravniji od termina »nauka o književnosti«, preuzimam od Svete Petrovića (vidi S. Petrović »Kritika i djelo«, Zgb. 1963).

2. Taj almanah svakako je kamen međaš u razvoju tzv. univerzitetske književne kritike zagrebačkog književnog kruga.

3. U ondašnjim seminarima za teoriju književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu u rasponu od 1947—1949.

pristupa.[4]) Slična je u oba razdoblja mogla biti i težnja da se stvore jedinstvene grupe koje će uporno braniti i širiti svoje poglede na književnost. Čudna specifika oba razdoblja je u tome što su i u jednom i u drugom djelovali nerijetko isti ljudi — bilo to u studentskim seminarima, stručnim sekcijama, sa univerzitetskih katedara ili na stranicama listova.

Veoma je, dakle, složen razvitak našeg studija književnosti od god. 1945. do otprilike 1960. U ovoj letimično fiksiranoj skici nabacićemo niz pitanja koja sigurno zahtijevaju dublju razradu, a koja i ovako nabačena mogu biti poticaj za koristan razgovor i putokaz ka sustavnijem razmatranju. Evo nekih od tih pitanja: specifika našeg političkog položaja u vremenu i prostoru, odnos prema Evropi (računajući Evropu od Atlantika do Urala, od Mediterana do Sjevernog okeana), — koliko se kod nas može govoriti o refleksu Evrope, koliko o samostalnom razvitku nezavisno ili uz pomoć Evrope, nacionalna komponenta, pitanje metodologije studija — zašto u prvom razdoblju historičko-sociološki metod a u drugom metod unutarnjeg pristupa; faktor čovjek — kritičar, teoretičar, književni historik — jer nerijetko jedan te isti čovjek djeluje i u jednom i u drugom razdoblju; unutarnja mentalna struktura čovjeka — kritičara teoretičara, književnog historika — njegove organske sklonosti; kako to na pr. da čovjek s izrazitim sklonostima za historičko-sociološki metod zalaže se za metod unutarnjeg pristupa i obratno; kritika i autokritika — koliko je uvjerljiva kritika čovjeka koji intimno sklon metodu unutarnjeg pristupa kritizira taj isti metod i obratno; iskrenost, neiskrenost — moral; svrsishodnost grupa, »škola« u studiju književnosti; da li je u studiju književnosti aktuelniji faktor grupa, škola ili faktor čovjek, pojedinac, individua.

I još jedno ključno pitanje — da li se problem našeg studija književnosti od god. 1945. na ovamo može bolje postaviti i razmotriti tzv. vanjskim historičko-sociološkim metodom ili jednom od varijanti metoda unutarnjeg pristupa. Može li se, naime, poći od vanjske, neknjiževne rezolucije Kominforma god. 1948. kako bi se došlo do »unutarnje«, ali neknjiževne grupe, »škole« u našem studiju književnosti oko polovine pedesetih godina, ili bi bilo uputnije poći od unutarnjeg mentalnog ustrojstva pojedinog čovjeka — kritičara teoretičara, književnog historika — da bi opet došli do vanjskog neknjiževnog ustrojstva grupe, »škole«.

Prije pokušaja odgovora na ova pitanja potrebno je istaći da o intenzivnijem studiju književnosti poslije rata kod nas može biti govora jedino s obzirom na razdoblje od 1955. pa na ovamo. Riječ je dakle o almanahu »Pogledi«, časopisu »Umjetnost riječi«, knjigama »Stilističke studije«, »Kritika i djelo«, zborniku »Uvod u književnost« i ljudima koji su pokretali i stvarali te publikacije.

Historijski je važno što je naša zainteresirana javnost iz tih publikacija po prvi put sustavnije doznala o tome što je stvoreno i što se stvara na području studija književnosti u evropskim i svjetskim relacijama od unatrag nekoliko desetljeća na ovamo. Na taj način nanovo je uspostavljen nužan kontakt s Evropom i svijetom i naš studij književnosti bar u načelnom smislu — ako apstrahiramo vremenske relacije — u neku je ruku vraćen na pozicije između dvaju ratova kada su na akademsko-univerzitetskom planu Barac, Haler, M. Savković, B. Popović, a na umjetničko-publicističkom Krleža i njegovi protivnici raspravljali o umjetnosti i književnosti vodeći računa o ondašnjim evropskim i svjetskim tekovinama i pri tom ističući uvjetnu autonomnost književnog djela i kao stvaralačkog akta i kao predmeta studija.[5]) To isticanje uvjetne autonomnosti književnog djela i studija o njemu izvršeno je u razdoblju od 1950—55. do početka šezdesetih godina po prvi puta kod nas prostudirano i sustavno, te je to neosporna pozitivna tekovina. Studioznije, sustavnije raspravljalo se u tom razdoblju kod nas o pitanjima teorije književnosti, metodologije književne povijesti, naučne terminologije, zaoštren je tada kao nikad ranije problem primjene termina »nauka o književnosti« i naglašena nužnost naučnog pristupa fenomenu literature.

4. U Sekciji za teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti HFD tokom 50-tih godina.

Uporedo s teorijsko-metodološkim raščišćavanjem dosegnuti su u tom razdoblju i zapaženi radni rezultati na proučavanju naše i stranih književnosti. Neki od tih rezultata izravno su proizišli iz teorijsko-metodoloških raspravljanja te u proučavanju naše nacionalne literature znače i metodološki novitet (studije prof. Frangeša o Kovačiću i Krleži). Najveći rezultat tih strujanja u našem studiju književnosti u tome je što se opći nivo raspravljanja o literaturi podigao, što su više valjda nemoguće jeftine simplifikacije i uopćavanja na liniji književnosti — društvo — nacija — aktuelna politička potreba. Taj u pozitivnom smislu novi, viši i elastičniji nivo raspravljanja o književnosti triumfirao je u južnoslavenskim relacijama u našoj publicistici i na zadnjim susretima jugoslavenskih slavista.[6])

U vezi s takvim krupnim pozitivnim tekovinama razumljivo je da se počelo govoriti i o grupi ljudi koji su ih ostvarili — o tzv. zagrebačkoj »školi«.

* * *

Uporedo s izrazitim pozitivnim rezultatima moglo bi se govoriti, ne o nedostacima, nego o proturječjima u znaku kojih su ti pozitivni rezultati dosegnuti. Najrije je potrebno istaći naš specifični politički položaj u rasponu od godine 1945. do početka pedesetih godina i u vezi s tim položajem skučene mogućnosti elastičnijeg raspravljanja o literaturi. U okviru takvog specifičnog političkog položaja naše zemlje u tom vremenu bilo je prečih, vitalno važnih zadataka — očuvanje tekovina NOB-e, obnova zemlje, početna izgradnja socijalizma — i problem recimo nivoa raspravljanja o literaturi zaista nije ni mogao biti u prvom planu.

Kad su međutim početkom pedesetih godina stvoreni novi uvjeti, kada je na području studija literature »otškrinut prozor u Evropu i svijet«, dotadašnji aktivisti ili bolje deklarirani pristaše ondašnjeg sovjetskog soc. realizma našli su se u situaciji da nekako uspostave koliko toliko uvjerljivu ravnotežu između svog dotadašnjeg soc. realizma, historizma, sociologiziranja, sa novim strujanjima iz Evrope i svijeta koja su oni zastupali, a koja su izrazito proturječila njihovim dotadanjim »uvjerenjima« o literaturi. Aktuelni su u tom vremenu bili organski procesi razvitka pojedinaca od jednostavnijeg (sociološkog), ka složenijem (valj-

5. Svjedoče o tome Krležini napisi u »Pečatu«, Barčev »Vidrić«, Halerove rasprave itd.

6. U Zagrebu 1959., Ljubljani 1961., Ohridu 1963.

da stilističkom) tumačenju literature, bilo je i onih koji su u novoj situaciji našli sebe, jer oni su uvijek i bili pristalice složenijih tumačenja samo su eto silom prilika, pokatkad iz oportunizma, zastupali soc. realizam, historizam, sociologiziranje, ali bilo je i ničim nemotivirane »akrobatike«, jednostavnog prihvaćanja novog kao da staro nije ni postojalo. Aktuelna je u tom vremenu bila i kritika (u časopisima »Pogledi« i »Umjetnost riječi«) s marksističkih pozicija tih novih evropskih strujanja. Od uvjerljivosti te marksističke kritike zavisila je i stabilnost ravnoteže koja se željela uspostaviti, kako bi se obrazložio skok od marksističkih sociologiziranja do nemarksističke stilističke kritike kakvu su zastupali Spitzer, Kayser i Steiger. Kritika uglavnom nije bila uvjerljiva, pa ni željena ravnoteža bar na tom kritičkom planu nije uspostavljena. Kritika nije uglavnom bila uvjerljiva zato jer se u prilog Marksa ne može kritizirati, recimo, »Kayser« ako pritom kritičar intimno više vjeruje »Kayseru«.[7]) I prirodno je, naime, da kritičar više vjeruje »Kayseru« naprosto zato, jer »Kayser« o literaturi više zna od »Marksa«.[8]) Nije prirodno međutim to što se dopuštanje historijske dimenzije u studiju literature kod »Kaysera« obrazlaže kao neka koncesija »Marksu« i marksizmu, kada bi to prije mogla biti koncesija H. Taineu koji nije bio marksist ili recimo J. G. Herderu koji je još manje bio marksist.[9]) I zašto su Marksu i marksizmu uopće potrebne takve koncesije na području studija literature kada se u znaku Marksa i marksizma već više od stotinu godina drma i preuređuje ovaj naš globus. I zašto se konačno ne bi otvoreno reklo da marksistički kritičari, teoretičari i književni historici nisu do danas stvorili takvo djelo s područja studija literature kao što je djelo W. Kaysera »Jezična umjetnina«. Nisu marksisti stvorili takvo djelo i zato što su imali prečih, pretežno političkih, pametnijih posala.

* * *

U razdoblju od 1945. do početka pedesetih godina bio je pritisak, ali i moda sociologiziranja i historiziranja o literaturi, te je uslijed pritiska i mode sociologizirao i historizirao o literaturi u ono vrijeme i onaj kome ni sociologiziranje ni historiziranje »ne leži« — ne odgovara unutarnjem ustrojstvu njegove ličnosti. U razdoblju od 1955. do početka šezdesetih godina bio je pritisak i moda unutarnjeg pristupa, stilističke kritike, interpretacije, te je u tom vremenu uslijed pritiska i mode »stilizirao« i interpretirao literaturu i onaj kome ni stilistička kritika ni interpretacija »ne leže«, ne odgovaraju unutarnjem ustrojstvu njegove ličnosti. Posljedice su naravno bile teže u drugom nego u prvom razdoblju, jer potencijalni stilistički kritičar i interpretator lakše se mogao prilagoditi historiziranju i sociologiziranju nego prokušani historičko-sociološki kritičar stilističkoj kritici i interpretaciji.

Veoma značajni napisi u publikacijama »Pogledi«, »Umjetnost riječi«, »Uvod u književnost« nisu ni stilistička kritika ni interpretacija, a ostvareni su od autora koji su glorificirali pa i pisali stilističke kritike i interpretacije koje unatoč namjeri njihovih autora nisu toliko kvalitetne, kao netom pomenuti veoma značajni pretežno literarno-historijski napisi koji nisu ni stilistička pritika

7. To ne mora biti baš Wolfgang Kyser.

8. Niti to mora biti baš Karl Marx.

9. O tim pitanjima pisao je svojedobno i Krleža u »Pečatu«.

ni interpretacija. U svakom slučaju, unatoč našim prilikama, pritisku, modi, potrebi, nesretnog prilagođavanja i udruživanja, ipak, hoćeš nećeš, dolazi do izražaja faktor čovjek,urođena sklonost talenta — i ta urođena sklonost talenta nerijetko svjedoči o pozitivističko — sociološko — historičkim sklonostima autora recimo jedne stilističke kritike, odnosno o interpretatorsko-stilističkim sklonostima autora jednog historičko-sociološkog napisa o književnosti.

Proturječje između urođenih pozitivističko-sociološko-historičkih sklonosti talenta i želje tog istog talenta da piše stilističke kritike i interpretacije uočljivo je kod nekih najvažnijih naših teoretičara i praktičara tzv. unutarnjeg pristupa u studiju literature u razdoblju od 1955. do početka šezdesetih godina. To proturječje je još uočljivije kod prosječnih talenata koji su se uslijed pomenutog pritiska i mode okušali na području stilističke kritike i interpretacije.

I ko sve kod nas nije u ono vrijeme pisao o stilu, interpretirao i pozivao se na valjanost novih modernih metoda u studiju književnosti. Unatoč pozivanja na nove spasonosne metode ipak je šteta što su toliki pisali, jer umjesto promašenih interpretacija koje su nam ostavili mogli su ti isti ljudi stvoriti vrijedne pozitivističke priloge, sociološke studije, literarno-historijske skice. Umjesto toga ostavili su nerijetko zbrku, osobito na području upotrebe i lučenja pojedinih termina. Ta zbrka pri upotrebi termina očita je i na katedrama univerziteta, na stranicama publikacija, pri diskusijama u stručnim udruženjima i seminarima. Rezultat zbrke — idealni termin »nauka o književnosti« zaista je još uvijek daleki ideal.

* * *

Iako se u naše vrijeme ne dešavaju čuda i na području egzaktnih nauka — elektronski mozgovi ipak su više elektronski nego mozgovi, čovjek još uvijek nije stigao na mjesec — ipak se činilo da se početkom pedesetih godina u našem studiju književnosti desilo čudo. Tako se činilo unatoč tome što je već prije toga malne sve bitne istine o literaturi izrekao recimo Goethe u svojim razgovorima s Eckermannom,[10]) a na našem domaćem poprištu — gdje nije bilo Goethea — te istine su prilično obrazloženo izricali profesori B. Popović, J. Skerlić, A. Barac, A. Haler; ili manje obrazloženo, ali zato spontano, začuđujuće precizno na istom tom domaćem poprištu te istine su izricali A. G. M., A. B. Š., da ne govorimo o Miroslavu Krleži u čijim je razmišljanjima o literaturi sadržana i studioznost obrazlaganja i lucidnost spontanosti.

Ipak, kada je negdje početkom pedesetih godina u već historijskoj sekciji za teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti H. F. D. referent u ime »nove škole« »likvidirao« pozitivizam Timofejeva to je djelovalo kao čudo. »Nova škola«, »stilistika«, »interpretacija«, Spitzer, Kayser, Steiger, »umjetnost riječi« — nije neobično da je sve to čudno izgledalo ondašnjim asistentima koji su u rasponu od god. 1945—50. kao studenti svoja teorijska znanja iz literature zasnivali na Rozentalu, Timofejevu, Todoru Pavlovu, Jermilovu.

Čudno su se u toj Sekciji morali osjećati oni koji su prošli školu Barčeva seminara i u tom seminaru sigurno naučili bar to da je studij književnosti složen posao, da taj studij u sebi sadrži fenomen društvene uslovljenosti književnog djela i fenomen tog

10. J. P. Eckermann: »Razgovori s Goetheom«, Zgb, 1950.

djela kao autonomne jezikom izražene umjetnine. Neobično su se morali osjećati slavisti koji su slušajući o autonomnosti književnog djela, stilistici i interpretaciji, Kayseru, Steigeru, Spitzeru, ipak znali da je Bogdan Popović desetinama godina na svojim predavanjima i seminarima ipak na svoj način interpretirao književne tekstove, da su to djelimično radili i Barac i Haler, da isticanje u prvi plan studija književnog djela kao takvog nije nikakva novost. Pokatkad su se u toj Sekciji nelagodno morali osjećati i svi zajedno, jer su očarani magičnim novitetima o autonomiji književnog djela, stilistici, interpretaciji, negdje duboko u podsvijesti valjda osjećali i znali da na području humanističkih nauka nisu tako česti kvalitetni noviteti, da su na području studija književnosti takvi noviteti još rjeđi — bar u metodološkom smislu. Nikom tada nije padalo ni na pamet da na primjer referent, koji je početkom pedesetih godina »likvidirao« Timofejeva, knjigu sličnu Timofejevoj, polazeći s pozicija »nove škole« u studiju književnosti, napisati neće, još manje je tada bilo kome padalo na pamet da bilo tko od ostalih članova Sekcije sve do dana današnjega godine 1964. takve knjige napisati neće.

Takva »antitimofejevska« teorija književnosti napisana od jednog stvaraoca s novih pozicija »nove škole« nije napisana do dana današnjega i radi toga što zapravo i nije bilo nikakvog čuda tokom pedesetih godina ovog stoljeća u našem studiju književnosti. Umjesto čuda desio se normalan proces, karakterističan za našu malu i primitivnu kulturnu i naučnu sredinu koja je cijelo desetljeće — od izbijanja rata godine 1941, pa do početka pedesetih godina bila odvojena od kulturnih i naučnih strujanja u zapadnoj Evropi s kojom je na kulturnom planu od najstarijih vremena bila povezana. Taj prekid sa zapadnom Evropom bio je neobično bolan od god. 1945. kada se na području studija književnosti ondašnjem zapadnoevropskom procvatu mogla kod nas suprotstaviti naša varijanta staljinsko-timofejevske stagnacije i zamotinje.[11]) Pa kada je nakon suprotstavljanja rezoluciji Kominforma, kod nas zavladala posvemašnja liberalizacija i kada su nanovo uspostavljene kulturne i naučne veze sa azpadnom Evropom nije zaista tada bilo nikakvo čudo što su nas ondašnji naši romanisti (Guberina, Frangeš), germanisti (Škreb), anglisti (M. Janković), rusisti (A. Flaker) upoznali s onim što se na području studija literature desilo u Evropi ili predstaljinskoj Rusiji u vrijeme dok smo od njih bili odvojeni.

U časopisu »Pogledi« 1953—55, »Umjetnost riječi« 1957—60. objavljen je u glavnom dijelu tih publikacija niz informativnih, mjestimično kritičkih, ali i »kritičkih« — ondje gdje je izvršena kritika s »marksističkih« pozicija, i nekritičkih — valjda najkorektnijih — studija o metodama i rezultatima poznatih evropskih kritičara uglavnom pristalica tzv. unutarnjeg pristupa književnom djelu.

Autori tih studija bili su, a pretežno su i sada, u prvom planu naše univerzitetske književne kritike, te studije su i dokaz njihovih zamjernih sposobnosti, ali obejktivno rečeno, te studije ujedno su i dokaz našeg već tradicionalnog i pomalo tragikomičnog zaostajanja i tapkanja za Evropom. Da su te studije bile dokaz zaostajanja — ujedno i dokaz težnje za dostizanjem Eorope — svjedoči i prividno »vanjska« činjenica što su one listom štampane u glavnom, a ne sporednom dijelu časopisa »Pogledi« i

11. Izuzimajući naravno napise već formiranih učenjaka Barca, Kombola itd.

»Umjetnost riječi«. Publiciranje takvih studija u glavnom dijelu časopisa nije bilo potrebno onome ko redovno prati savremenu nauku i ko je u odnosu na tu nauku »u toku događaja«, nego prije onome ko je dulje vremena prekinuo veze s tom naukom i ko dulje vremena nije bio »u toku događaja«.

Pa autori tih studija koji su vrlo jasno dali dokaza o svojim talentima ali i o svome zaostajanju za Evropom ne mogu ni na osnovu tih studija u kojima su obrazložili književno kritičke metode rada evropskih krtičara ni na osnovu svojih radova u kojima su nastojali primijeniti te metode biti inicijatori neke nove škole u studiju književnosti kod nas od početka pedesetih godina pa na ovamo. Ako se, naime, radi o »profesorima« te »nove škole« onda to nisu autori studija o kojima je riječ nego oni autori koji su u tim studijama prikazani. Autori tih studija o vodećim evropskim kritičarima, pristalicama tzv. unutarnjeg pristupa književnom djelu, nisu dakle stvorili nikakvu novu školu nego su samo kao romanisti, germanisti, anglisti, rusisti — dakle najpozvaniji da uspostave prekinutu vezu s Evropom, a time ispune jedan od bitnih zadataka naše nauke o književnosti početkom pedesetih godina — izvršili svoju profesionalnu dužnost. Oni su tu dužnost dobro izvršili — to svjedoči blagotvorno vrenje u sekciji za teoriju književnosti H. F. D., te brojne studije u časopisima »Pogled«, »Umjetnost riječi« tokom pedesetih godina pogotovu to svjedoče opsežnije publikacije kao što su »Stilističke studije« 1959, »Uvod u književnost« 1960, »Kritika i djelo« 1963.[12])

* * *

Iz tih opsežnijih publikacija proizlazi da je konačno uspostavljena prekinuta veza s Evropom; u informativnom smislu — kako to proizlazi iz knjige »Uvod u književnost«; u stvaralačkom smislu — to je vidljivo iz nekih rasprava »Stilističkih studija«; u kritičkom smislu — u studijama objavljenim u knjizi »Kritika i djelo«. Tako te opsežnije publikacije predstavljaju nužan vrhunac i afirmaciju kritičkih i teorijskih strujanja u našem studiju književnosti tokom pedesetih godina, ujedno predstavljaju i blagotvornu negaciju, navještaj nečeg zaista novog sadržan u stvaralaštvu nekih »Stilističkih studija« i kriticizmu nekih rasprava iz knjige »Kritika i djelo«. Tim publikacijama negirana je i potreba tzv. »nove škole«, jedinstvenih pogleda na književnost, zajedničkih teza, fraza, deklaracija, redakcija i u hrvatskim i u južnoslavenskim relacijama. I dobro je da je razbijen zardali lonac jedinstvenosti i zato jer je riječ o jedinstvu ljudi koji se po svojoj naobrazbi, talentima, sklonostima, metodama, rezultatima, bitno razlikuju, uvijek su se razlikovali i prirodno uvijek će se razlikovati, a još je bolje da su umjesto jedinstvenosti i aminovanja autoritetima već dugi niz godina aktuelne i u pomenutoj sekciji H. F. D. i na stranicama »Umjetnosti riječi« plodonosne prepirke i neslaganja kao rječit dokaz ne o sladunjavoj ustajalosti neke provincijske škole, nego o dijalektičkom pozitivnom kretanju na području studija literature u jednom dijelu Evrope.

U tom dijelu Evrope, tj. kod nas, i ta je »Evropa« svedena na nužnu, snošljivu mjeru. Suradnici »Umjetnosti riječi«, naime,

12. Studije Svete Petrovića iz knjige »Kritika i djelo« u kojima je u tekstu a i podtekstu sadržana kritika tzv. zagrebačke nove škole objavljene su u »Književniku« 1960.

dobro informirani i »u toku događaja« sa savremenom kritičkom i književno-teorijskom Evropom nemaju potrebe da u glavnom dijelu svog časopisa obajvljuju opširne informativne studije o metodama i rezultatima sve novih i novih evropskih kritičara. Svjesni svog znanja o savremenim evropskim tekovinama, ujedno svjesni činjenice da na području metodologije studija književnosti i ne može biti nekih revolucionarnih noviteta, oni nove evropske pojave bilježe ondje gdje je informacijama i inače mjesto — u feljtonskom dijelu svog časopisa.

* * *

Uspostavljanju ravnoteže na nacionalnom planu u odnosu prema Evropi pridonijeli su i slavisti, članovi pomenute sekcije H. F. D., ujedno članovi na raznim nivoima pojedinih slavističkih katedri zagrebačkog univerziteta. Slušači nekadašnjeg Barčeva seminara, odnosno seminara Bogdana Popovića — svojevremeno od god. 1945. angažirani na liniji »službenog« tumačenja literature — ti su slavisti informirani od svojih kolega romanista, germanista i anglista o novim pojavama na području studija literature u evropskim relacijama, malo pomalo elemente toga novoga nastojali da otkriju i u pozitivnim domaćim tradicijama. Interes za tekovine domaće nauke bio je izrazit već godine 1955. u almanahu »Pogledi«,[13]) on je tinjao u vrijeme punog procvata »nove škole«, ali došao je do punog izražaja kada se »nova škola« dosegavši određene tekovine uglavnom iživjela.

Rezultati takva interesa naših slavista su rasprave o A. Barcu, B. Popoviću, Lj. Nediću, A. Haleru, M. Kombolu[14]) — sve dakle o ljudima, koji su, neko više, neko manje, pri tumačenju literature uvažavali princip tzv. unutarnjeg pristupa, to jest princip na kome su zasnovana strujanja u evropskom studiju literature u zadnjim desetljećima, koja su se tako izrazito osjetila u aktivnosti tzv. zagrebačke »nove škole«.

Zatvoren je tako krug našeg nastojanja oko studija literature u rasponu od god. 1945. pa do otprilike god. 1960. Unutar toga kruga svi oni koji su imali nešto reći rekli su: i romanisti i germanisti i anglisti i slavisti. Postignuti su unutar toga kruga zamjerni radni rezultati i riješeni neki bitni problemi.

Najvažniji riješeni problem jest uspostavljanje ravnoteže u odnosu prema Evropi. Ta ravnoteža jest preduvjet i nagovještaj daljih napora i samostalnog organskog nacionalnog razvitka na području studija literature — koliko radi nacije i nacionalne literature, toliko i radi »nacionalnog« srpskohrvatskog jezika, kojim je ta literatura pisana. U tom daljem radu neće bar u prvi mah biti angažirana ni »škola« ni grupa nego pojedinac, individua, kojemu su od šezdesetih godina na ovamo stvoreni prikladni uvjeti zahvaljujući strujanjima u našem studiju literature od pedesetih godina pa na ovamo, u prvom redu zahvaljujući aktivnosti tzv. zagrebačke »nove škole«.

13. Vidi S. Lalić: »O literarno historijskom metodu u djelima prof. dr A. Barca«, Berislav Lukić: »Skerlić i Matoš, dva različita shvaćanja o ulozi kritike i kritičara«.

14. Te rasprave objavljene su zadnjih godina u slijedećim publikacijama: »Umjetnost riječi«, »Književnost i jezik«, »Riječka revija«, »Radovi Fil. fakulteta u Zadru«, I — objavili su ih I. Frangeš, V. Zaninović, F. Grčević, M. Vaupotić, N. Ivanišin.

SVETOZAR PETROVIĆ

METODOLOŠKA PITANJA SPECIFIČNA ZA PROUČAVANJE NAŠIH NACIONALNIH KNJIŽEVNOSTI

Čini mi se da će osnovne teze ovog izlaganja biti najtačnije shvaćene, i da će se neke općenite tvrdnje do kojih mi je ovdje osobito stalo lakše razlikovati od ilustracija, od dopunskih i posebnih objašnjenja, od sekundarno izvedenih praktičnih zaključaka, ako ih na neki način i formalno odvojim. Dopustite mi zato da najprije pročitam osnovne teze, svedene u jedan niz razmjerno sažetih i pomalo apodiktično formuliranih rečenica, pa ću poslije toga pokušati da ponešto iz njih opširnije objasnim.

Teza 1. U studiju jugoslavenske literature, a osobito literature srpskohrvatskog jezičnog područja, postoji više općih, metodoloških i drugih književnoteoretskih pitanja koja se u takvu obliku i pogotovo u toj vezi ne javljaju historičaru ostalih evropskih literatura, osobito ne onih što su u nas pa i univerzalno poznate. Takva pitanja, zato, redovito i nisu predmet književnoteoretske procjene u suvremenoj nauci o književnosti u svijetu. Ona su, možemo uvjetno reći, naš specifikum: njima artikuliran oblik mora dati naša teorija književnosti.

Teza 2. Prepušten u takvim pitanjima sâm sebi, ostavljen bez oslonca u književnim historiografijama koje su mu inače često služile kao uzor ili ogled, naviknut često da i vlastitu literaturu gleda očima jednoga tuđeg iskustva, historičar naših književnosti bio je izložen opasnosti da ne primijeti svoj specifični problem, da ga kao problem ne prepozna, i on toj opasnosti nije uvijek izbjegao. Više značajnih načelnih pitanja naše književne povijesti naša književna historiografija smatra još uvijek praktičnim ili tehničkim pitanjima koja se mogu riješiti ocjenom od oka ili, u kolektivnom poslu, kompromisom.

Teza 3. Zbog toga je odluka da se neposredno pristupi izradi jednoga kolektivnog djela o historiji jugoslavenskih književnosti danas još uvijek preuranjena. A i činjenica što ni u fundamentalnim istraživanjima nije još ostvarena ona razina koja bi takvo djelo učinila nuždom i mogućnošću, može se bar djelomično pripisati okolnosti što ni u tekstološkim poslovima ni u poslovima

*) Ovaj se tekst objavljuje onakav kakav je pročitan na simpozijumu, dakle bez ikakovih bilo stvarnih bilo stilskih ispravaka. Tek poslije simpozijuma, međutim, konačno sam redigirao bilješke koje se objavljuju ispod teksta. Većinu sam ih, doduše, zadržao u izvornom obliku, ali sam ih nekoliko izostavio, jer se u diskusiji na simpozijumu pružila prilika da u njima sadržanu osnovnu misao opširnije razvijem, a jednu sam ili dvije dodao, koristeći sa zahvalnošću poticaj iz diskusije ili drugih referata. Ako se u bilješkama, pa ni u tekstu diskusije, ne nađe objašnjenje o nekom pitanju koje je u diskusiji pokrenuto u vezi s ovim referatom, treba zaključiti da mi se čini da je to objašnjenje u tekstu referata sadržano.

monografske obrade naša književna historiografija nije gradila svoju orijentaciju i određivala slijed važnosti svojih zadataka u skladu sa specifičnošću svoga predmeta već češće ugledavajući se na književne historiografije koje same po sebi, bez sumnje, zavređuju da posluže kao uzor, ali nam to mogu biti tek u ograničenoj mjeri jer su nastale u savladavanju zadataka ne samo drugih već često i po karakteru drugačijih.

Teza 4. U ovom isticanju specifičnosti našega problema — lako će se razumjeti — nema ni traga ksenofobiji; ono se ni na koji način ne veže za ona pseudofilozofska shvaćanja prošlosti — koja i u naše vrijeme ponekad ožive u kakvoj pseudosocijalističkoj varijanti — a prema kojima se može razborito govoriti o nekim urođenim odlikama slavenske, balkanske, južnoslavenske, jugosocijalističke psihe ili sredine, pa i o literarnim emanacijama koje u nekom apsolutnom vidu odgovaraju baš tome tipu rase, etničkog pripadništva, nacije, tla ili stvarnosti. Metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti izrastaju iz specifičnih historijskih uvjeta u kojima su se te književnosti razvijale ovdje, na rubu jedne civilizacije kojoj danas pripadaju, i to kao književnosti jedne istovremeno male, nerazvijene i višenacionalne zemlje.

Teza 5. Suočen s književnostima jedne male zemlje, čiji su pojedini dijelovi samo razmjerno kratkotrajno u historiji uživali prednost koliko toliko potpune vlastite državnosti, historičar jugoslavenske literature mora razumjeti naročit vid što ga u književnosti njegova zanimanja dobiva pitanje u odnosu strane literature i domaće književne tradicije, pitanje o mjestu prevedenoga stranog djela u historiji njegove književnosti, pitanje o reakciji njegove nacionalne književnosti na strani utjecaj, pitanje o funkciji književnosti, o opsegu i definiciji pojma književnosti.

Teza 6. Suočen s književnostima jedne zemlje koja je u gotovo čitavoj svojoj povijesti, uzeta kao cjelina, i ekonomski i društveno zaostajala za prosječnim nivoom razvitka civilizacije u kojoj je participirala, gravitirajući u raznim trenucima raznim centrima te civilizacije, doživljujući povremene teritorijalno i vremenski omeđene burne razvoje, historičar jugoslavenske literature mora primijetiti da njegovu osobitu pažnju traže vrlo specifična pitanja o funkcioniranju književnosti unutar jedne neravnomjerno razvijene sredine, o posljedicama u književnosti istovremenog postojanja razvijenih središta i zaostalijeg zaleđa, o zatvorenim književnohistorijskim ciklusima unutar kojih se ostvaruje ubrzan razvoj literature i unutar kojih se anomalna situacija jedne sredine reflektira u svijesti kritičara kao vjera u progresivnu evoluciju književnosti od jednostavnog i slabijeg ka složenijem i vrednijem.

Teza 7. Suočen s književnostima jedne višenacionalne zemlje s vrlo zamršenom prošlošću posebnih ali često i prepletenih narodnih, etničkih i regionalnih razvoja, uz to zemlje kojoj je normalan kapitalistički razvoj historijom bio uskraćen i prirodan razvoj modernih nacija u njoj zato višestruko poremećen, historičar jugoslavenske literature mora na putu utvrđivanja pojedinih nacionalnih literarnih tradicija razmišljati o odnosu moderne koncepcije nacionalne tradicije i starijih koncepcija literarnog zajedništva, o pitanju kontinuiteta koji se ostvaruje preko reskih promjena jezičnog medija, o međuodnosu srodnih nacionalnih tradicija, o vrijednosti, konačno, i smislu vlastitog termina: jugoslavenska književnost.

Teza 8. Ukratko, historičar jugoslavenske književnosti suočen je s problemom jedne skupine literatura kojima je razvoj bio nenormalan, kojima je razvoj bio netipičan, u onom smislu u kojemu je bio normalan i tipičan razvoj literature talijanske ili španjolske, francuske ili engleske, a od neke granice i literature njemačke ili ruske; netipičan i nenormalan u onom smislu, dakle, u kojemu su Grci Marxu bili normalna djeca. Pri takvom stanju stvari, historičar naših književnosti u položaju je nesrazmjerno nepovoljnijem od svojih kolega u nekim velikim evropskim literaturama. Međutim, istovremeno, on ima i jednu veliku šansu a naša nauka o književnosti kao cjelina ima pred sobom i jedan veliki izazov. U književnosti, kao i u svakom drugom fenomenu ovog svijeta, analiza jednog nenormalnog stanja može otkriti o biti pojave više nego analiza stanja normalnog; analiza jednog atipičnog razvoja može otkriti zakonitosti razvoja, zakonitosti svakog razvoja, bolje nego analiza razvoja tipičnog. Ako se ne varam u svom uvjerenju da živimo u vremenu u kojemu neposredno predstoji konstituiranje jedne istinske nauke o književnosti, kao sistematskog studija o onome što književnost jest, i o načinu na koji funkcionira,[1]) ako se, dakle, ne varam u ocjeni da se filologija literarna nalazi danas u svom unutrašnjem razvoju u izvjesnom smislu baš ondje gdje se lingvistička filologija nalazila u prošlom stoljeću, onda vjerojatno nije neosnovano pretpostaviti da studij upravo naših, jugoslavenskih književnosti, može u konstituiranju te nauke biti osobito značajan: kao što postoje jezici koji su zbog specifičnosti svoje strukture, a bez obzira na svoju proširenost pa neki put i na svoju starost, izuzetno vrijedno polazište za jednu opću nauku o jeziku, tako postoje i književnosti — a među njima su i književnosti jugoslavenske — koje su, iz istih razloga, osobito podesne da posluže kao polazište jednoj općoj nauci o književnosti.

Teza 9. Naravno, hoće li naša nauka o književnosti prihvatiti svoju veliku šansu, ovisi danas prije svega o njoj samoj. Dopunski poticaj svojoj ambiciji da, ostvarujući historiju vlastitih literatura, istovremeno sudjeluje u izgradnji jedne opće nauke o književnosti, može naš literarni studij naći još u jednoj okolnosti. Ako je, naime, više metodoloških i drugih književnoteoretskih pitanja, s kojima je suočen historičar naših nacionalnih književnosti, nepoznato ili jedva poznato historičarima velikih evropskih literatura, većina tih pitanja — često određena i istom tročlanom strukturom o kojoj je ovdje bilo govora, tj. strukturom: mala, nerazvijena, višenacionalna — vrlo je dobro poznata historičaru književnosti u mnogima od onih mladih zemalja koje na tri kontinenta nastaju u svijetu današnjice i koje će možda dati biljeg svijetu sutrašnjice. Poznavanje tih književnosti moglo bi obogatiti osnovu za metodološki zreo pristup našim vlastitim literaturama, a baš naša nauka o književnosti mogla bi pružiti vrlo stvarnu i načelnu i praktičnu pomoć u razvoju tih književnih historiografija. Sasvim je realna, mislim, i sasvim aktuelna dužnost naše nauke o književnosti zato da savlada svoj prilikama joj nametnuti evropocentralizam pa da pronađe i misaonu snagu i organizacione oblike za neposredan dijalog s istraživačima literature u onim zemljama kojima je historija dodijelila slično breme i ostavila ih, danas, pred problemom koji je našemu srodan.

Toliko teze. Dopustite mi sada da ponešto iz njih potpunije objasnim i da uz poneku navedem i koji primjer.

Uz prvu tezu, koja se svodi na tvrdnju da metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti postoje, treba spomenuti da se mnogim komponentama našega problema ipak može utvrditi paralela u drugim evropskim literaturama; o većini slavenskih književnosti, na primjer, može se također govoriti kao o književnostima malog a nedržavnog naroda; posljedice zaostajanja u privrednom i društvenom razvoju iskusila je na kraće ili na duže vrijeme, u ovom ili onom historijskom trenutku, gotovo svaka evropska literatura; najzad, i problem skupine samostalnih a srodnih i djelomično prepletenih nacionalnih književnih tradicija javlja se i drugdje u Evropi — na način dosta različit od našeg, u književnosti švicarskoj ili u književnostima engleskog jezika, ali koji put i na način našemu vrlo srodan, npr. u skupini skandinavskih književnosti. Međutim, prave, potpune paralele cjelini našeg problema u drugim evropskim književnostima, čini se, ipak nema; akumuliranje niza pojedinačnih specifičnosti stvorilo je u našem slučaju jednu novu, specifičnu situaciju, unutar koje su i pojedina pitanja dobila naročit karakter, a toj se situaciji prave paralele, kako je već spomenuto, mogu tražiti samo izvan kruga evropskih književnosti. Što u drugim evropskim literaturama, pa i onim vodećim, postoji jedna mjera pojava koje su u nas često do ekstrema razvijene, samo je dodatni razlog da gradu naših književnosti smatramo teoretski izvanredno zanimljivom.

Uz drugu tezu, koja se svodi na tvrdnju da naša književna historiografija više značajnih načelnih pitanja naše književnosti povijesti nije ustvari, kao načelna pitanja, prepoznala, tražeći im samo praktična ili tehnička rješenja, može se navesti više primjera, među njima i većina onih o kojima će u ovom izlaganju biti još govora, ali ću ovdje upozoriti samo na jedan vrlo krupan. Riječ je o mjestu što bi ga u zamisli jedne književne povijesti jugoslavenskih naroda morala imati usmena književnost. Načelno, o tome je dosad rečeno malo. Praktički, u već napisanim povijestima književnosti, u sintetički zamišljenim antologijama i u drugim poduhvatima te vrste, pitanje je redovito shvaćeno kao uglavnom tehničko, i riješeno koji put tako što je usmena književnost jednostavno izostavljena, s napomenom da bi o njoj trebalo govoriti posebno ili čak s napomenom da je ona predmet jedne posebne nauke, a koji put je, rjeđe, usmena književnost u historijski prikaz literature ipak uključena, ali mehanično, kao cjelovita i zasebna vanvremenska pojava kojoj se mjesto utvrđuje prilično arbitrarno (Pavle Popović je, na primjer, u jednoj prilici situira između »stare« i »srednje« književnosti, a drugi put joj nalazi mjesto »pred novim vremenom«, tj. oko sredine 18. vijeka). Naravno, ni jedan od tih pristupa ne može se smatrati ispravnim. Iako usmena književnost može biti predmet interesa i za neku drugu nauku — za folkloristiku ili antropologiju, na primjer; iako uočavanje razlike između usmene i pisane književnosti može u izvjesnim kontekstima biti vrlo značajno; iako može biti praktičnih pa možda i opravdanih načelnih razloga da se usmena književnost tumači pa i proučava i kao poseban uži predmet, ne može se nipošto braniti zamisao jedne historije nacionalne književnosti iz koje bi usmena književnost bila isključena; uostalom, ne poznajem ni jedne književne historiografije u svijetu, s izuzetkom naše, u kojoj bi se itko načelno zalagao za isključivanje usmene književnosti iz prikaza historijskog razvoja vlastite literature, kao što — s izuzetkom nekoliko naših historija književnosti i nekoliko naših

antologija — ne poznajem ni jedne ozbiljne historije književnosti ili antologije koja ne bi smatrala potpuno prirodnim da prikazujući jednu literaturu, ili jedno razdoblje u njoj, govori o svim djelima te literature ili toga razdoblja, i ne pitajući se pripadaju li književnosti usmenoj ili pisanoj. Jedva da ima paralele u drugim književnim historiografijama i drugi u nas proširen pristup — onaj, naime, koji usmenu književnost uključuju u historijski prikaz, ali kao cjelovitu i zasebnu vanvremensku cjelinu. Odavno je prošlo vrijeme romantičarskog zanosa tradicionalne nauke koja je za narodnu književnost, kao ovaploćenje posebnog narodnog duha, tražila posebno mjesto u sistemu književnih vrijednosti. Danas već mnogo realističnije gledamo i na odnos kolektivnoga i individualnog u usmenom pučkom stvaralaštvu, i na pitanje o starosti te literature. Danas se, kad je riječ o usmenoj književnosti, već lakše sjetimo da narodna poezija nije jedini književni oblik namijenjen usmenoj reprodukciji — da je to i drama, i moderna estradna poezija, i čitav svijet oblika kojemu su dala život moderna auditivna sredstva masovne komunikacije.[2]) Danas se, ukratko, teško može načelno braniti pristup koji usmenoj književnosti, doduše, pristaje da u historiji nacionalne literature nađe mjesto, ali odbija da je prouči historijski, uključujući je u svoj historijski narativ kao cjelinu, zapravo kao strano tijelo, na onome mjestu na kojemu je ostvarila — u književnosti pisanoj — najveći utjecaj; teško se, dakle, može braniti pristup koji od povijesti književnosti traži da se — suočena s jednim dijelom svoga predmeta — odrekne vlastite biti i postane, u najboljem slučaju, historija ukusa. Međutim, ako je sve to tako, ako o neispravnosti tradicionalnih rješenja ne može biti velike sumnje, kako ćemo objasniti okolnost što ni do naših dana, ni danas, nije na prihvatljiv način riješeno pitanje o mjestu usmene književnosti u jednoj zamisli historije jugoslavenskih literatura? Objašnjenja za nastanak tradicionalnih rješenja treba, mislim, vidjeti u činjenici što je naša literarna historiografija, kako je već rečeno, bila često naviknuta da i vlastitu literaturu gleda očima jednoga tuđeg iskustva, što je u razvoju vlastite literature vidjela više ili manje potpuno ponavljanje one opće razvojne sheme koja je karakteristična za razvoj vodećih zapadnoevropskih književnosti, što u takvoj shemi, naravno, nije mogla naći mjesta za usmenu književnost onoga relativnog obima, onog relativnog značaja i one višestoljetne tradicije kakva naša jest, pa zato i nije mogla učiniti ništa drugo nego da se te književnosti kakvim tehničkim postupkom ili lukavstvom, neposredno ili posredno, oslobodi. Što pak tradicionalna rješenja, mada očigledno neispravna, nisu zamijenjena boljima ni u našoj nauci o književnosti danas, treba, mislim, objasniti okolnošću da pitanje o mjestu usmene književnosti u jednoj zamisli historije jugoslavenskih literatura nije pitanje koje se može riješiti samo za sebe, nije pitanje koje se može riješiti uopće dok se cjelovita vizija o razvoju naše književnosti, sagrađena u većoj mjeri na iskustvu zapadnoevropske književne historiografije negoli na gradnji ove literature, ne zamijeni vizijom, ne zamijeni dakle i pristupom, i rasporedom gradnje i periodizacijom, koji bi specifičnom razvoju ove književnosti bili adekvatniji.[3])

Uz treću tezu, zapravo uz onaj njen dio u kojemu se tvrdi da je danas još preuranjena odluka da se pristupi izradi kolektivnog djela o historiji jugoslavenskih književnosti, želim naglasiti da ta tvrdnja podrazumijeva jednu distinkciju koja, doduše, nije vje-

rojatno apsolutno valjana ali u našem slučaju može biti korisna i razmjerno važna. To je distinkcija između kolektivne i individualne historije književnosti. Ono što se ovdje zove individualnom historijom književnosti, a što koji put može biti i djelo više nego jednog autora, posao je u kojemu je književnohistorijska građa donekle objedinjena a odnekle modelirana autorovom ličnom vizijom historijskog razvoja; to je dakle djelo koje je u čas svoga postanka usidreno koji put u tolikoj mjeri da je teško u njemu razlučiti opis jednog minulog stanja od pristrane projekcije jednog suvremenog gledišta u prošlost; to je djelo koje moramo smatrati kreativnim poslom svoga autora kadgod ne umijemo utvrditi da je taj autor samo epigon. Većina značajnih historija književnosti, naših koliko i stranih, većina onih historija književnosti koje su neposredno utjecale i na književnost samu i na način mišljenja o njoj, takve su individualne historije. Vrijednost individualne historije književnosti ne može se prosuđivati samo po kriteriju njene adekvatnosti građi o kojoj govori — koji put baš odbijaju historičara da svoju individualnu viziju potčini građi može njegovu djelu dati važnost i osobit značaj, pa je u tom smislu, mada neadekvatno građi, bilo na primjer u svoje vrijeme značajno i progresivno što je naša literarna historiografija preuzela za prikaz naše književne povijesti opću razvojnu shemu kakva je izrasla iz historije vodećih zapadnoevropskih literatura, jer je takvom svojom vizijom naše književne prošlosti podržala suvremen proces evropeizacije naše sredine, proces našeg tadašnjeg stvarnog i potpunog uključivanja u sferu evropske, dakle jedine autentične građanske kulture. Drugačije stvari stoje s onim što se ovdje zove kolektivnom historijom književnosti, s djelom koje želi biti kompendij jedne struke, sažetak mnogovrsnih i svestranih ispitivanja. Njen neposredan utjecaj na ižvu književnost, u usporedbi s utjecajem individualne historije, vjerojatno je neznatan; ogroman može biti tek njezin posredan utjecaj, onaj utjecaj što ga ostvaruje omogućujući potpuno konstituiranje jedne kulture, omogućujući stvaranje jednoga zrelog kultrnog ambijenta. Međutim, dok je zapravo teško zamisliti stupanj predradnji koji bi bio toliko nizak da može spriječiti nastanak jedne dobre individualne historije književnosti,[4]) za stvaranje jedne kolektivne historije kategoričan su preduvjet predradnje ne samo mnogobrojne i zamašne već i obavljene na najvećem dijelu građe postupcima otprilike iste osnovne zrelosti, i to s podjednakom temeljitošću i pažnjom. Govoreći, dakle, o preuranjenosti odluke da se neposredno pristupi poslu na jednoj historiji jugoslavenskih književnosti, nisam govorio o historiji individualnoj (jer vjerujem da je o njoj u ovom vidu zapravo bespredmetno govoriti), niti sam želio potcijeniti one ne tako malobrojne značajne radove koji su u proučavanju naših književnosti nastali pa i danas prilično obilno nastaju. Želio sam samo utvrditi činjenicu da su znanja o povijesti naših književnosti danas još uvijek toliko nepotpuna, na čitavim područjima toliko oskudna i površna, o mnogim važnim pitanjima toliko nedostatna, da se vjerojatno s razlogom može smatrati nesretno upućenom energija koja bi željela da ih jednim kolektivnim djelom suvislo rezimira.

Bitnu tvrdnju treće teze, naime tvrdnju da specifičan historijski razvoj naših književnosti zahtijeva od nas, ali rijetko od nas dobiva, specifičan pristup ne samo u fazi književnohistorijske sinteze nego i u svim prethodnim fazama proučavanja, pokušat ću ovdje ilustrirati jednim primejrom. Riječ je o kritičkim izdanjima

djelâ hrvatskih pisaca. Po uzoru na književnosti velikih evropskih naroda počeli smo prva kritička izdanja priređivati još u 19. st. Objavili smo tada kritički čitav niz djela starih hrvatskih pisaca, u jednoj dobro zamišljenoj i u većem dijelu dobro uređivanoj kolekciji. Gdje smo danas? Otprilike tamo gdje smo bili i oko 1900. Izdanja iz 19. st., naime, sva su u međuvremenu zastarjela i kao kritička su izdanja danas neupotrebljiva; od pisaca objavljenih prije 1900. imamo danas u kritičkom izdanju samo ono što je u novije vrijeme ponovo priredio Rešetar, ali i njegove su redakcije danas već na ivici upotrebljivosti. Dobili smo nešto novijih izdanja u istoj kolekciji no dio njih već je davno napunio vijek koji kritičko izdanje može proživjeti čuvajući punu svježinu. Počeli smo međutim pomalo dobivati kritička izdanja novijih pisaca, ali smo već i svjedoci vrlo temeljite i opravdane sumnje u vrijednosti onih izdanja što ih je kritičkima smatralo razdoblje između dva rata. Kakve su perspektive? Nadamo se da će se prilike ubrzo promijeniti, i to potpuno. Da će kritička izdanja početi da se pojavljuju brzo iako su uvijek dosad izlazila vrlo sporo. Da će se sredstva, koja su se za taj očajno skup izdavački pothvat, i pri sadašnjem skromnom tempu izdavanja, nalazila razmjerno teško, odjednom pojaviti u izobilju. Da ćemo tako u budućnosti koja se nazire imati kritička izdanja svih važnijih pisaca. Nadamo se, čudu, i ,to čudu koje se sasvim sigurno neće dogoditi. Račun je, naime, dosta jednostavan. Budući da kritičko izdanje nije posao koji književna historija obavlja jednom za svagda; budući da svaka generacija postavlja tom poslu drugačije zahtjeve i prosuđuje ga drugačijim kriterijima; budući da proučavanje književnosti akumulira neprestano novu raznoliku građu koja je na ovaj ili onaj način relevantna za razumijevanje i tekstova koji su već dobro poznati i temeljito proučeni, — za naučne svrhe upotrebljiv kritički tekst djelâ naših pisaca imat ćemo samo budemo li kritička izdanja svih pisaca obnavljali u razmacima koji nisu veći od jednog ili zaista najviše dva decenija, pri čemu postoji i u našoj književnoj povijesti osjetljiv broj pisaca čije djelo predstavlja osobito zamršen tekstološki problem, pa će u njihovom slučaju — pogotovo onda kad je riječ o piscima veće književne i književnohistorijske vrijednosti, kakvi su Marulić, Držić, Vraz — biti potrebno da se kritičko izdanje priređuje svake dvije ili tri godine. Ako napravimo vrlo skromnu procjenu i računamo da se sve ono što iz hrvatske književnosti moramo imati u kritičkom izdanju može svesti na korpus od 200 ili 300 knjiga, ako shvaćamo da te knjige mogu u ovoj kulturi biti stvarno prisutne kao kritičko izdanje samo ako čitav korpus objavljujemo ponovo u prosjeku svakih 5 do 10 godina, onda ćemo lako razumjeti da naša historija književnosti ni danas, niti u budućnosti o kojoj bi vrijedilo makar i sasvim teoretski razgovarati, ne može računati s kritičkim izdanjima pisaca kao s normalnim polazištem za svoje monografske i sintetičke radove. Shvativši kritičko izdavanje književnih djela nužnim preduvjetom za ozbiljan književnohistorijski rad, pošli smo tragom onih velikih zapadnoevropskih literatura koje su i u tom pogledu u položaju osjetljivo drugačijem od našeg. Iskustvo mnogoljudnih zemalja, s knjižarskim tržištem koje je sposobno da praktički svake ili svake druge godine apsorbira i isplati novo kritičko izdanje najkrupnijih pisaca, prenijeli smo na tlo jedne male i nerazvijene zemlje u kojoj je broj autentično zainteresiranih za takvo izdanje malen a broj faktičkih kupaca još manji, u kojoj kritičko izdanje i najkrupnijeg pisca, štampano i u skrom-

nom tiražu, može zasititi knjižarsko tržište (i učiniti bespredmetnim pa i etički jedva opravdanim apele na društvenu zajednicu) za više decenija (Rešetarova izdanja M. Držića iz 1930. i I. Gundulića iz 1938. danas su još uvijek neraspro dana!). Iskustvo literatura, u kojima brojčano snažne ekipe učenjaka nastavljaju u toku prošlih stotinu godina posao započet u izvjesnom smislu već mnogo ranije, prenijeli smo na tlo jedne literature u kojoj se istraživači sposobni da kompetentno i samostalno obrade jedan stariji rukopis mogu gotovo izbrojati na prste, a u kojoj je zadatak tekstologa mnogo teži nego u ma kojoj zapadnoevropskoj književnosti, i to ne samo zato što radi posao koji ima razmjerno skromnu tradiciju u njegovoj sredini, već i zato što mu je predmet mnogo zamršeniji (zbog proširene paralelne i prepletene upotrebe više dijalekata i govora u književnosti nekoliko minulih stoljeća, zbog nedostatka stabilne pravopisne norme, zbog nepotpune stabiliziranosti književnoga jezičkog standarda sve do naših dana, zbog činjenice što je — uza svu časnu starinu štamparskog umijeća u našim zemljama — sve do 19. st. većina relevantnih književnih djela naše literature ostajala ipak u rukopisu). Ukratko, slijedeći tude iskustvo, prihvatili smo kao jedan od temeljnih zadataka svoje nauke posao koji nismo obavili i koji vjerojatno nećemo moći obaviti nikad. Nismo se upitali: ne bi li se cilj — tj. za svrhe studija pristupačan i u skladu sa suvremenim stupnjem znanja kritički obrađen tekst djelâ književnohistorijski važnih pisaca — mogao ostvariti i nekim drugim sredstvom, koje bi bilo jeftinije i s našim snagama lakše ostvarivo od kritičkog izdanja, od toga sredstva koje je samo po sebi vrlo dobro, i vjeroajtno podesnije od svih drugih što ih možemo zamisliti, ali je nama kao opće rješenje nepristupačno? Ne bi li, na primjer, mnogo jeftinije i mnogo lakše bilo da se pristupačan i kritički obrađen tekst kod nas osigura tako da se sistematsko pripremanje fototipskih izdanja starijih knjiga i rukopisa (dakle izdanjâ koja su od kritičkih i jeftinija i po upotrebljivosti praktički neusporedivo trajnija) dopuni sistematskim pripremanjem kritičkih komentara koji bi se mnogo lakše i mnogo jeftinije mogli održavati ažurnima negoli kritička izdanja klasičnog tipa? Ili, ne bi li bilo podjednako jeftinije i lakše — a za studij u našim uvjetima ipak zadovoljavajuće — da se izdavanje kritički obrađenog teksta zamijeni pohranjivanjem takva teksta u jednoj matičnoj instituciji, i njegovih šapirografiranih kopija u određenom broju biblioteka i drugih institucija u zemlji, pri čemu bi matična institucija morala preuzeti i permanentno održavanje teksta u koraku s razvojem naših znanja, što bi se lako moglo činiti povremenim zamjenjivanjem pojedinih listova, i što bi sve zajedno bilo ne samo mnogo jeftinije i u pogledu korišćenja ljudskih kapaciteta racionalnije od kritičkog izdanja, već bi i svrhu kojoj kritičko izdanje služi moglo bolje od njega zadovoljiti?[5])

Uz četvrtu tezu, u kojoj je navedena troclana struktura uzrokâ za specifičan razvoj naših književnosti, želim samo spomenuti kako mi se čini vrlo važnim da se dobro čuje riječ »istovremeno« u formuli »jedna istovremena mala, nerazvijena i višenacionalna zemlja«. Iako se u idućim tezama — petoj, šestoj i sedmoj — posebno navode pojave što se najneposrednije mogu vezati sa svakom od tih triju okolnosti, treba razumjeti da je naša struktura cjelovita, da je podjela u tri skupine uvjetna i donekle arbitrarna, te da se u svakoj od pojava o kojima će biti govora, kao i u specifičnom položaju naše usmene književnosti o čemu se govorilo

ranije, u većoj ili manjoj mjeri reflektira čitava specifična historijska sudbina naših literaturâ a ne tek jedna ili druga njena komponenta.

U petoj tezi nabrojeno je nekoliko pojava koje se najlakše mogu objasniti okolnošću što su naše literature nastale u jednoj maloj zemlji, ujedno u zemlji koja je najveći dio svoje historije provela u uvjetima političke potčinjenosti ili zavisnosti. Prirodno je što književnost u takvim uvjetima preuzima neke funkcije koje se u drugačijim uvjetima uz nju neophodno ne vežu. Prirodno je što u takvim uvjetima čitav red vodećih ličnosti književnosti i književnog života postaju ujedno i vodeće nacionalne figure, istaknuti pokretači političkih i društvenih zbivanja; prirodno je, također, što se u vodećim zapadnoevropskim književnostima zapravo ne može sastaviti spisak imena koji bi se u tom pogledu mogao usporediti sa spiskom što bi ga, na primjer, u hrvatskoj književnosti mogao započeti Gaj ili Mažuranić a završiti Krleža. Šta sve to, međutim, znači za povjesničara koji takvu književnost želi prikazati danas? U kojoj mjeri i na koji način neko starije shvaćanje funkcije i opsega književnosti obavezuje njenog historičara? Može li on osnovano zamisliti za tu književnost jednu periodizaciju po kriteriju smjene stilskih epoha, odbijajući da uzme u obzir šta je ta literatura, na sreću ili na nesreću, u svome vremenu značila? Ako pak ne može, ne postaje li on zapravo autor političke ili kulturne a ne literarne povijesti? Uz pitanja toga reda u ovu skupinu pripadaju i pitanja koja se tiču sprecifičnoga položaja jedne male literature u sklopu veće književne zajednice. Ostvarivši u svijetu našeg vremena položaj i ugled koji je prije veci negoli manji od onoga što bi nam po prostoru i broju pripadao, mi bismo danas morali već biti dovoljno zreli da o tim pitanjima razgovaramo inspirirani stvarno a ne emocionalno. Imamo već danas dovoljno samosvijesti da se suprotstavimo potcjenjivanju vlastite književnosti, razumijevajući da stvarna snaga jedne literature nije isto što i njena emisiona snaga, njena sposobnost da prodre u svijet. Međutim, mi bismo danas morali biti podjednako spremni da razmišljamo i o pitanjima nešto neprijatnijeg okusa. Šta znači, morali bismo se upitati, za jednu književnost činjenica da kroz više stoljeća, što djelomično što potpuno, pripada jednoj široj književnoj i kulturnoj cjelini i slijedi njen razvoj, a da kroz to vrijeme ni u jednom trenutku, ni na koji način, taj razvoj o njoj ne ovisi ni u najmanjoj mjeri? Šta znači — šta znači u jednom bitnom, u jednom dubljem smislu — stvarati kao književnik u literaturi koja u najvećoj mjeri ovisi o vezi sa širom književnom zajednicom, i to o vezi koja nikad nije bila zaista dvosmjerna?[6]) Kako valja zamisliti historiju jedne literature koja se u najvećem dijelu svoje povijesti razvijala unutar zadatih i od nje nezavisnih horizonata, prihvatajući ih koji put bez rezerve i pretvarajući se u prosvjetarstvo koje i u naš vrt želi presaditi lijepo strano cvijeće, odbijajući ih koji put vehementno i zastupajući vlastitu duhovnu autohtonost, ali svaki put tih horizonata potpuno svjesna? Šta to znači, najzad, u pitanjima specifičnijim i užim ali ne možda i teoretski manje značajnim — šta znači, na primjer, bilingvizam, česta faktička situacija našeg pisca iz prošlih stoljeća, za njegovo djelo; šta znače za našu literaturu djela naših pisaca na stranim živim jezicima; kako da se razumiju osjetljive razlike, osobito u izboru književnih oblika ali i u drugim vrstama izbora, između djelâ tih istih pisaca na stranom i na vlastitom jeziku?[7])

U šestoj tezi nabrojeno je nekoliko pojava koje se najlakše mogu objasniti okolnošću što su naše književnosti — osobito književnosti hrvatskosrpskog jezika — nastale u jednoj zemlji koja je u najvećem dijelu svoje povijesti bila u položaju sredine ekonomski i društveno razmjerno zaostale. U ovu skupinu pojava pripadaju vjerojatno i one koje za konstituiranje jedne opće nauke o književnosti mogu biti od osobite važnosti; tu smo, naime, vjerojatno najbliži mogućnosti da u stvarnom obliku postavimo pitanje o zakonitosti u književnom razvoju, pitanje o kojemu zapravo ovisi i mogućnost da se zamisli jedna istinska nauka o književnosti. Govoreći općenito, pojave iz ove skupine mogu se smatrati posljedicama onog »snažnog udarca koji je invazija ekonomski naprednijeg Zapada nanijela u jedno doba, prije nekoliko vjekova, cijelom nizu zemalja na istoku od linije Trst—Gdansk«,[8]) izazivajući i u književnosti anomalne uspone i razvoje. Nekoliko tih pojava spomenuto je ranije, u uvodnom dijelu referata, a ovdje se može još spomenuti da je o jednoj od njih, o pojavi i o problemu ubrzanog razvitka literature, napisana jedna od vjerojatno najzanimljivijih novijih knjiga strane nauke o književnosti, ove godine objavljena knjiga sovjetskog historičara bugarske književnosti i teoretičara književnosti Georgija Gačeva.[9]) Od pojava iz ove skupine za našu je književnu historiografiju izuzetno značajno da zapazi kako se anomalan razvoj naše književnosti u 19. st. reflektirao u djelima naših vodećih historičara književnosti, sugerirajući im viziju o progresivnoj evoluciji naše literature kroz stoljeća, nametnuvši im uvjerenje da se naša književnost negdje u prvoj polovini 19. st. rađa gotovo ni iz čega, postepeno zatim razvija, dobija ne samo na opsegu nego i u vrijednosti, da bi postigla savršenstvo u vrijeme kad je ta historiografska koncepcija i sama nastala, tj. u prvoj deceniji 20. st. Bilo bi izvanredno zanimljivo i korisno ispitati s ovog stanovišta genezu i karakter Skerlićeve vizije o razvoju novije srpske književnosti, dakle one vizije kroz koju više ili manje vidimo tu književnost gotovo svi još i danas; bilo bi npr. zanimljivo proučiti nije li baš karakter te vizije spriječio Skerlića da primijeti neke vrijednosti srpske poezije prije Branka, kao što bi bilo zanimljivo i ispitati u kojoj mjeri na stabilnost te vizije djeluju pojedinačno revizije vrijednosti što se baš o piscima toga ranog razdoblja dešavaju i u kritici i u historiografiji u toku posljednjih desetak godina.

U sedmoj tezi navedeno je nekoliko pitanja koja u studiju naših književnosti izrastaju iz činjenice što su to književnosti jedne višenacionalne zemlje. Ovdje valja naglasiti da osobitu zamršenost duguju ta pitanja okolnosti što osobito na srpskohrvatskom jezičnom području, pored jasno označenih nacionalnih tradicija hrvatske i srpske, postoje i zameci razmjerno samostalnih regionalnih tradicija koje bi u uvjetima produženog kapitalističkog razvitka vjeroajtno izgradile svoju potpunu zasebnost, a uz njih i područja u kojima je proces nacionalnog opredjeljivanja završen zapravo tek pred sâm početak 20. st. Prošlost naših književnosti puna je, dakle, promjenljivih nacionalnih identifikacija, u njima je sve do naših dana čest slučaj pisaca koji svoje književno djelovanje započinju unutar jedne a završavaju unutar druge nacionalne literature, a naša literarna historija, kad se takvim slučajevima i zanimala, proučavala je redovito samo idejni aspekt takvih prijelaza ali ne i literarni, ne i pitanje šta je literarno značilo, šta je za djelo jednog pisca, za njegov stil, za odnos prema gradi, za razvoj njegove poetike, značilo prijeći iz jedne nacionalne literature u drugu. Danas, kad su i u nas već prilično proširena komparativna proučavanja književnosti, vrlo su ona još nerazvijena baš na području na kojemu bi mogla biti od najvećeg teoretskog interesa — nerazvijeno je, naime, proučavanje veza i dodira među književnostima jugoslavenskih naroda, pa je prilično nejasno šta da se odgovori ne samo na pitanje u kakvom su se međusobnom odnosu razvijale, na primjer, književne tradicije srpska i hrvatska, već i na pitanje u kojem se smislu s našeg stanovišta čine relevantnima, uopće ili bar u granicama 19. st., ona proučavanja koja su u naše vrijeme u svijetu prilično proširena pod nazivom komparativne slavenske književnosti.

Posljednje dvije teze ovog izlaganja — teza osma i deveta — nešto su opširnije obrazložene već u uvodnom dijelu pa o njima ne namjeravam reći ništa više u ovim objašnjenjima. Umjesto toga dopustite mi da, na kraju, izreknem jednu kratku napomenu koja može ličiti na izvinjenje ali želi biti samo mala autobiografska ispovijest ovog referata. Kad sam, naime, prije nekoliko mjeseci najavljivao za ovaj skup izlaganje o metodološkim pitanjima specifičnim za proučavanje naših nacionalnih književnosti, nisam još znao hoću li u svom izlaganju pokušati da u nekom sistematskom i općenitom obliku naznačim problem takvih specifičnih metodoloških pitanja, ili ću izabrati samo jedno od njih i pokušati da na njemu pokažem karakter čitavog problema. Shvaćao sam — a shvaćam i danas — da protiv općenitije varijante izlaganja govori dosta razloga; ona lakše može izazvati nesporazum, ona se gotovo neizbježno mora zamisliti kao zastupanje jedne pomalo apstraktne sheme, ona razmjerno teško otkriva mogućnosti koje svojim pristupom studiju ipak otvara. Ako sam se, međutim, baš za tu varijantu na kraju odlučio, učinio sam to prije svega zato što sam shvatio da ću tek tako smjeti očekivati da ovaj skup kritički procijeni to gledište, cjelinu toga gledišta. Želim vas pri tom uvjeriti da ću biti zaista zahvalan za svaku kritičku primjedbu koju o tom gledištu u diskusiji čujem.

BILJEŠKE

1) Upotrebljavajući u ovom tekstu naziv »nauka o književnosti« redovito na način koji je u nas uobičajen, tj. kao prilično neodređen skupni naziv za različite vrste akademske kritike ili proučavanja književnosti, ovdje i na nekoliko drugih mjesta, kako pokazuje kontekst, insistiram na naročitoj, preciznoj upotrebi naziva. Više o tome u knjizi K r i t i k a i d j e l o, Zora, Zagreb 1963, osobito na str. 133—134 i 179.

2) Danas, podjednako, lakše shvaćamo da je razmjeno nesigurna granica između usmene i pisane književnosti i kad je želimo utvrditi pozivajući se na anonimnost usmenog stvaralaštva ili na činjenicu da je usmena književnost razvila naročit sistem stilskih postupaka i klišeja.

3) U prilog mišljenju da nepostojanje takvih književnopovijesnih ili antologičarskih sinteza, koje bi usmenu književnosti suvislo uključivale u jednu cjelovitu zamisao o historijskom razvoju naše literature, treba tumačiti nepostojanjem jedne cjelovite vizije adekvatne razvoju naše književnosti, govori i činjenica što je neprirodnost umjetnog izdvajanja usmene književnosti iz cjeline našega književnog organizma u stručnoj literaturi i kritici — na planu načelnom — već odavno primijećena a pozitivne praktične posljedice nisu tome ipak slijedile. U razmjerno rijetkim prilikama u kojima su se historičari naše književnosti, i književni kritičari, prihvaćali razmišljanja o našem problemu, sum-

nja se u tradicionalna rješenja prirodno nadavala, i opći tok zaključivanja redovito se podudarao s onim što je izloženo u ovom tekstu (tako npr. piše P. Popović 1922. i D. Pavlović 1954, a tako, sasvim nezavisno od njih, i A. Šoljan 1960, u časopisu Književnik, u feljtonu pod karakterističnim naslovom »Država u državi«). Bilo bi zanimljivo ispitati u kojoj je mjeri moguće praktički primijeniti najrazrađeniji načelni program o uključivanju naše usmene književnosti u jednu zamisao historije jugoslavenskih književnosti — onaj što ga izlaže D. Pavlović u radu »O podeli naše narodne književnosti na periode« (P r i l o z i 1954, sv. 1—2) — a da se pri tom ne promijeni cjelina zamisli na koju smo navikli, odnosno: u kolikoj će se mjeri naša vizija poremetiti kad se taj program primijeni.

4) Ako je u nekom vremenu ipak nema, tome će morati da se potraže drugi razlozi. Možda nema talentiranog autora koji bi takvu historiju mogao ostvariti; možda generaciji u čije bi ime morao progovoriti nedostaje stanovište s kojega bi svoju književnu prošlost umjela suvislo vidjeti; možda joj nedostaje snage da se oslobodi obuzetosti vizijom što ju je od prethodne generacije naslijedila. U takvim prilikama obično ćemo tražiti rješenje u poslu koji udružuje nedostatke individualne i kolektivne historije a ne koristi odviše obilne prednosti ni jedne od njih. Koji put — više smo puta osjetili to u svojoj prošlosti — stvaranju individualne historije književnosti može biti izrazito nesklona i opća duhovna ili društvena klima, a koji joj put sasvim ozbiljna prepreka može biti i oskudica inteligentnih i sposobnih izdavača, spremnih i umješnih da njen nastanak stimuliraju i materijalno omoguće.

5) Naravno, svaki od ovih postupaka ima i neke nedostatke u usporedbi s kritičkim izdanjem. Permanentno održavanje kritički priređenog teksta unutar jedne matične institucije, uz sve velike prednosti (npr. mogućnost lake i brze upotrebe, mogućnost da se suvislo prati razvoj sudbine jednoga teksta u nauci, lakoća kojom se mogu uklanjati tehničke i korektorske omaške), može imati i jedan ozbiljan nedostatak: pomalo je u prirodi takva posla da teži konzervativnosti lekcije i redakcije, da se odupire reviziji redatktorske koncepcije pa da ne mijenja u njoj ni ono što bi se u novom kritičkom izdanju mijenjalo zapravo usput. Prednost je postupka koji se služi kombinacijom fototipskog izdanja i kritičkoga komentara što bi mogao pružiti i više nego što se od kritičkog izdanja danas normalno traži, ali bi ambicija da se kritičkim komentarom dade previše mogla i taj postupak učiniti nepristupačnim za literature koje raspolažu razmjerno skromnim potencijalom stručnjaka; uz to, ovaj bi postupak bio vjerojatno sasvim neprikladan za djela koja poznajemo po nizu međusobno razmjerno nezavisnih rukopisa ili izdanja. U praksi, dakle, jednostrano isticanje samo jednog postupka vjerojatno ne bi bilo ispravno; u praksi, također, vjerovatno nikad neće nastupiti situacija u kojoj bismo se mogli potpuno odreći korišćenja, u naučne svrhe, i zastarjelih kritičkih izdanja i onih popularnih izdanja koja se mogu usporediti s kritičkima bar po korektnosti urednikova posla; u praksi takva situacija, uostalom, ne postoji ni u jednoj književnosti u svijetu. Ovdje, međutim, o svemu tome nije riječ — riječ je o osnovnoj orijentaciji, riječ je o pitanju je li naša nauka o književnosti svoje idealne zadatke na tom polju zamislila prema mogućnostima i potrebama svojima vlastitim i svoje sredine.

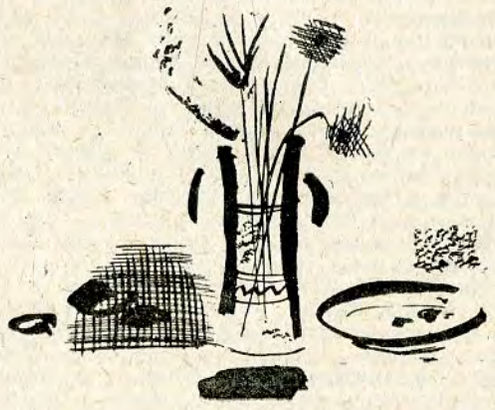
6) Na ovo pitanje djelimičan odgovor može biti i jedan zaključak iz zanimljivog referata M. Pantića na sarajevskom simpozijumu, zaključak naime da naši pisci nisu marili i ne mare da formuliraju svoju poetiku. Ako je eksplicitna, programska poetika ne samo ispovijest pisca nego i njegov pokušaj da utječe na tok književnoga razvoja, onda je pomalo prirodno da od insistiranja na vlastitoj eksplicitnoj poetici odustane zreo pisac u jednoj literaturi čija je emisiona moć mala, čim shvati da su neznatne mogućnosti da on stvarno utječe na razvoj šire književne zajednice kojoj pripada (neznatne i u usporedbi s piscima mnogo manje stvarne vrijednosti koji pišu u jezicima veće proširenosti). Posljedice ove temeljne situacije mogu biti raznovrsne — ako historijski razvoj

evropske književnosti pisac malog naroda prihvaća kao datost koja o njemu ne ovisi, prirodno je što on koji put preuzima na sebe ulogu jednostavnog zastupnika onog gledišta — iz te za njega apsolutne datosti — koje mu se čini najispravnijim, preuzima dakle ulogu prosvjetara i popularizatora čak i onda kad bi umio misliti samostalno i izvorno; prirodno je, također, da se u takvoj situaciji snažne stvaralačke ličnosti manje zanimaju formuliranjem vlastite poetike, i pitanjima specifično književnoga razvoja, tražeći smisao svome djelovanju na drugoj strani, u različitim relacijama literature i sredine u kojoj je nastala; prirodno je, najzad, da se i važnost eksplicitne poetike u malim literaturama u odgovarajućoj mjeri relativizira i da njen utjecaj na stvaralaštvo bude — općenito govoreći — razmjerno manji.

7) Na srodnu pojavu u orijentalnim književnostima upozorava N. I. Konrad, isp. zbornik **Vzaimosvjazi i vzaimodeistvie nacional'nyh literatur**, Izdatel'stvo AN SSSR, Moskva 1961, str. 159 i d. U pitanju je — da upotrijebimo termin što ga u istom zborniku predlaže Žirmunski — jedna historijsko-tipološka analogija, jedna od brojnih koje, mislim, opravdavaju zaključak izrečen u devetoj tezi ovog referata. Od osobitog su teoretskog interesa ove srodnosti zato što postoje među kulturnim tradicijama koje su se razvijale gotovo potpuno nezavisno jedna od druge, što se kroz njih jasno otkrivaju i bitne unutrašnje srodnosti i mjera razlike među tim tradicijama, pa tako baš one mogu postati jednim od idealnih polazišta za razmišljanje o tome što književnost jest i o načinu na koji se razvija.

8) »Predgovor« iz knjige **Savremena indijska proza**, Svjetlost, Sarajevo 1955, str. 5. U tom sam predgovoru pokušao pojavu anomalnih uspona i razvoja u literaturi nerazvijenog svijeta pokazati na primjeru nastanka moderne proze u indijskoj književnosti, dakle na primjeru procesa kojemu je lako naći jasnih analogija u jugoslavenskim literaturama 19. st.

9) G. D. Gačev, **Uskorennoe razvitie literatury (Na materiale bolgarskoi literatury pervoi poloviny XIX v.)**, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1964. Gačev svoju knjigu zove **»teoretskom historijom** bugarske književnosti određenog razdoblja«.

MIROSLAV PANTIĆ

O POETIKAMA NAŠIH PISACA I O NJIHOVOM ZNAČAJU ZA IZUČAVANJE TEORIJSKIH OSNOVA JUGOSLOVESKE KNJIŽEVNOSTI

Tek odskora u jugoslovenskoj nauci o književnosti obraća se nešto uočljivija pažanja ispitivanjima onoga što se sada u svetu naziva poetikama pojedinih pisaca ili pak poetikama književnih epoha. U tom pogledu, dakle, mi smo za savremnim zbivanjima u evropskoj kulturi još jednom u karakterističnom zakašnjenju. Jer gotovo svuda na strani, izvan naše kuće, na takvim poslovima radi se uveliko, i urađeno je već mnogo. Ko god bliže prati ono što se događa u literaturi bilo koga velikog svetskog jezika ima prilike da se, bezmalo svakoga časa, susreće sa studijama, pa čak i sa čitavim knjigama, koje uzimaju u razmatranje poetike istaknutijih stvaralaca u oblasti umetnosti reči. **Poetika Danteova** ili **Poetika Jakopona da Tode, Poetika Fenelonova** ili **Poetika Lesingova, Poetika Alesandra Manconija** ili **Poetika Leopardijeva,** — to bi bili naslovi samo nekih od tih studija i tih knjiga čiji nazivi ne prestaju da se nastavljaju. Kod nas su takve studije još uvek izvanredno retke, a takve knjige skoro da i ne postoje. Stoga nije odveć teško načiniti dosta mršavi zbir onoga što je do ovoga časa urađeno, a nije sasvim lako sagledati i približan opseg svega onoga što nam je ostalo da svršimo. Dosada se u našoj nauci razmišljalo o poetici Njegoševoj (Vojislav Đurić, **Njegoševa poetika;** Salko Nazečić, **Jedinstvo koncepcije i kompozicije**) i o poetici Matavuljevoj (Vido Latković. **Matavuljevi pogledi na književnost**); načinjen je pokušaj da se sagledaju generalne linije poetike Iva Andrića (Branko Milanović, **Osnovi Andrićeve poetike**) i, u poslednje vreme, veoma uspešno izučava se poetika Ivana Mažuranića (Ivo Frangeš, **Mažuranićeva umjetnost**); osim toga, rađeno je, i sa veoma lepim rezultatima, na izdvajanju bitnih odlika poetskog sveta i stvaralačkog postupka pojedinih pesnika narodne poezije (Vladan Nedić, **O Vukovim pevačima**), a ima i pokušaj da se uhvati i prikaže poetika njavećeg dubrovačkog renesansnog komediografa (Miroslav Pantić, **Poetika Marina Držića**). Ako se ovom nevelikom bilansu — koji možda nije u svemu potpun, ali kome svakako mnogo ne nedostaje da bi to bio — pridodaju još neki radovi šireg polja zahvatanja, takođe novi, onda bismo već bili pri kraju našeg niza. Prvi je zaista pionirsko delo Dragiše Živkovića **Počeci srpske književne kritike** (1817—1860), u kome je istražena i ocrtana poetika srpske književne kritike u jednom određenom vremenskom razdoblju ali i poetika srpskog romantizma takođe. Drugi su po nuždi koncizni, i samo na najglavnije svedeni, no dragoceni i uspeli zahvati u poetiku srpskog realizma (D. Vučenov, **Glavne faze u razvitku srpskog realizma;** Branko Milanović, **O književnim shvatanjima srpskih realista**).

Ovaj sumaran bibliografski pregled — koji, kao i svaki drugi, rizikuje da bude nepravedan i da štošta ispusti iz vida — ne bi

nas mogao ispuniti zadovoljstvom od posla koji je obavljen; on mnogo pre može predstavljati podsticaj da se najzad čestito i sa sistemom otpočne. I to da se otpočne, čestito i sa sistemom, ne zato što je izučavanje poetika najznačajnijih pisaca koje jedna literatura može da pokaže u svom viševekovnom razvoju ovoga trenutka neka vrsta mode u svetskom izučavanju književne prošlosti, nego što je to uistinu neodložna i vrlo prešna potreba naše nauke o književnosti.

Ali prethodno, da li ne bi bilo od koristi da zastanemo kod samoga termina i da se malo objasnimo o njemu? Da ne bi bilo nesporazuma posle!

Od davnina, od Aristotela i njegovog klasičnog dela **Peri pojetikes**, a možda još i pre, pod poetikom se razume skup teorijskih i praktičnih znanja o fenomenu pesničkog stvaranja. Već kod Aristotela uočene su obe te komponente: ona opšta, teorijska i filozofska, — dakle, komponenta koja bi, po našim shvatanjima, ulazila u estetiku — i ona posebna, empirijska i praktična, koju danas, gledajući striktnije i možda bistrije, svrstavamo u poetiku u užem smislu. Aristotel je tanano i duboko uočio neka suštinska svojstva poezije i nesumnjivo uspešno razrešio neke njene veoma složene, neke njene stalno aktuelne, probleme, i te opaske, zajedno s tim rešenjima, predstavljaju svod njegove literarne doktrine. Ali besmrtni grčki filozof razmišljao je na osnovu samo jedne liturature, koju je u stvari jedino i mogao poznavati, i generalizovao je samo jedno pesničko iskustvo, čija su mu ostvarenja bila na raspoloženju; osim toga, on je svojim studentima — koji su njegovu reč hvatali u pero i koji su nam je tako i sačuvali — hteo da pruži praktična uputstva kako se poezija može praviti i kako se u tom neobičnom zanatu može dosegnuti do majstorstva. »Raspravljajmo o pesničkoj umetnosti samoj — početne su reči njegove **Poetike**, i odavno čuvene — i o njenim oblicima, šta je svaki u suštini i kakav oblik treba davati pesničkom gradivu, ako se hoće da pesničko delo bude lepo«. Te reči su poetici odredile, i određivale, i određuju sadržaj, svrhu i smer kretanja sve do dana današnjeg.

Ali ono što je, u Aristotelovoj viziji, a očigledno i u njegovim namerama, narastalo do večitih i nepromenljivih svojstava poezije pokazalo se posle kao vremenski ograničena i stalno promenljiva kategorija: poetika koju je on smišljao za večnost bila je poetika jedne određene epohe i jedne naročite klime duha. Svaka dalja epoha i svaka drukčija klima duha donosili su dalju i drukčiju, donosili su **svoju** poetiku. Pa i onda kada su sve teorijske spekulacije o literaturi polazile od Aristotelovog dela i kada su filozofa iz Stagire uvereno i iskreno proglašavale za vrhovnog zakonodavca i suverenog diktatora u vaskolikoj teoriji umetnosti — kakav je slučaj u renesansi, na primer — čak i tada je poetika takvog jednog doba, koje je kraj sve imitacije i uprkos svoj mimikriji, po nuždi bilo drukčije, morala i sama da bude u mnogo čemu drukčija i nova. I tako se to ponavlja od tada do danas: posle poetike klasicima izređale su se, iređaju se bez prestanka, čas izvirući jedna iz druge, a čas suprostavljajući se jedna drugoj, u otvorenoj i više ili manje odlučnoj polemici, tolike druge poetike. Stoga se može, a i mora, govoriti o poetici romantizma i o poetici realizma, o poetici naturalizma i o poetici simbolizma, o poetici nadrealizma i, uopšte, o poetici svih kasnijih epoha u evropskoj literaturi i svih snažnijih strujanja koja su talasala tu

literaturu duže ili kraće. Sve te poetike počinju kao svrevremenske i neizmenljive, i sve su zasnovane na uverenju da su sa njima najzad nađeni odgovori na zagonetku poezije, a sve potom snalazi ista sudbina: bivaju osporene ili prevaziđene, bivaju odbačene i zamenjene novim, koje ljudski duh, u svojoj beskonačnoj i nezaustavljivoj igri, stvara stalno iznova.

Ali i donde dok traju i dok su na snazi, koliko su te poetike pune šarenila i raznovrsnosti, i koliko pune preplitanja i slivanja! Programi i manifesti, kada ih jedan pokret ima, nisu u svemu istovetni ni u samim početnim trenucima; pogotovo oni to nisu kada vreme poodmakne i kada se među savremenicima i saborcima pojave neizbežne razlike. Uz to, nijedan program i nijedan manifest ne ostvaruju se do kraja; literarna praksa najčešće u ponečemu koriguje, a ne retko i upotpunosti demantuje poetsku doktrinu iz koje je iznikla ili iz koje je bar trebalo da iznikne. Jer tu poetsku praksu provode pojedinačni ljudi koji su svaki put posebne i neponovljive jedinke, koji idu svojim putevima i onda kada veruju da idu putem samo jednim i zajedničkim za sve, i koji stignu uvek na **svoje** i nikada u svemu iste ciljeve, iako su im, inače, i start i svi dalji smerovi bili jedni. Oni su na svet doneli najrazličitije talente; oblikovale su ih zatim svakovrsne prilike, i nejednaka životna iskustva, i specifične sudbine. Njihovi ukusi, kao i njihovo osećanje sveta, njihova književna shvatanja, kao i osnovni postulati njihove filozofije, njihova svakodnevna praksa, kao njihov način poetskog oblikovanja stvarnosti i snova, **nikada** ne mogu biti podudarni u svemu, čak i ako veruju da su to postigli. A sve te njihove specifičnosti i sve te njihove odlike, i to kako one po kojima su s drugim stvaraocima u svom vremenu slični, tako, i još više, one po kojima se od njih razlikuju, bilo u kojoj meri, predstavljaju njihovu osobenu poetiku, u toj istoj meri različnu od drugih ili pak sličnu sa njima.

Iznaći i izdvojiti tu poetiku predstavlja posao neobično tanan i delikatan: katkada on podseća na najfinija destilisanja u hemijskim procesima, katkada opet na mukotrpno i neizmerno strpljivo slaganje mozaika. Njega malo šta olakšava; to su, eventualno, same izjave odnosnog pisca i njegova teorijska razmatranja i uopštavanja vlastitog stvaralačkog iskustva; njega, tome nasuprot, hiljadu teškoća ometa: veoma često pisci takva razmatranja ne daju i takva uopštavanja ne prave, i tada se, u nedostatku jedne eksplicitne poetike, mora tragati za poetikom implicitnom, to jest za onom poetikom koja je ugrađena u poetsko delo samo i na čijim je temeljima ono i izniklo; pokatkad opet, i nipošto retko, i ta razmatranja, kao i ta uopštavanja, — dakle, formulisana i fiksirana pesnikova doktrina, njegov vlastiti teorijski vjeruju — stoje u nesaglasnosti, jednom otvorenoj i frapantnoj, a stotinu puta skrivenoj i teško uočljivoj, s njegovom praksom koja se ovaplotila u njegovoj pesničkoj tvorevini.

Samo se po sebi razume: ono što je bilo drugdje nije moglo da ne bude i kod nas, i ono što je važilo za druge moralo je, na kraju, da važi i za nas. U našoj književnosti takođe smenjivali su se književni pravci i epohe, i sa njima njihove poetike. Njih — to jest te pravce i epohe, i te poetike — nosili su i predstavljali pesnici koji su književnost stvarali i književni kritičari i teoretičari koji su o njoj mislili; oni su isto tako morali unositi u te epohe i te pokrete — u te poetike, dakle — osobenosti svojih pogleda na svet i na poeziju, kao i specifičnosti svoje stvaralačke prakse. I: oni predstavljaju, prema tome, deo opšteg hora poe-

zije njihovog doba, kao što je to slučaj s piscima uopšte i svuda; ali u tom horu njihovi se glasovi razaznaju sasvim lepo, i razlikuju u mnogo čemu, kao što je to opet slučaj s piscima uopšte i svuda, kada oni to zaista jesu.

Međutim, kod nas u svemu tome ima i jedna posebna nezgoda: ti naši pisci — od onih najranijih, pa sve do ovih koje čitamo u sadašnjem času — obično nisu marili mnogo, i ne mare još uvek, za teorijske spekulacije i za precizna, nedvosmislena definisanja svojih literarnih koncepcija. Ko zna da li nije i bolje što je tako, ali činjenica ostaje: našoj su nauci o književnosti tek po izuzetku na raspoloženju njihovi tekstovi te vrste, kakvi su — primera radi — stihovani i prozni traktati humanista iz staroga Dubrovnika Ilije Crijevića (**Pro poetica; Super comoedia veteri, et satyra, et nova; De musica; De amore** itd.) i Nikole Vidovog Gučetića (**Commentaria in primum librum Artis rhetoricorum Aristotelis**), koji, nepoznati i neproučeni, čame i danas u vatikanskim rukopisima, ili traktat Trogiranina Trankviła Andreisa **De laudibus eloquentiae**, poznat i izučen još manje; i kakvi su — ako se uputimo vremenima nama bližim — glasoviti napisi Svetozara Markovića, koji su svojevremeno imali da predstavljaju program čitave jedne literaturne škole, ili mnogo manje glasoviti, i manje uticajni, napisi Laze Kostića o poeziji i lepoti, koji su, ako ništa više, bar predragoceni izvor za sagledavanje poetike tog našeg izuzetnog i čudnog, neshvaćenog i možda neshvatljivog, ali izvanrednog pesnika.

Lišeni, u najvećem broju slučajeva, takvih tekstova, mi smo prinuđeni. kao što se po svemu vidi, da se upuštajući se u potragu za poetikama naših znatnijih pesnika krećemo zametenim i vrletnim putevima koji takođe konačno dovedu do cilja, ali koji od putnika što se njima zaputio traže toliko retkih, a neophodnih odlika: da ume da zapaža, ali i da je u stanju da naslućuje; da je okretan tražilac, ali i da iznalazi po intuiciji; da stvari poznaje, ali i da ih oseća; da osnovne obrise ume da uočava, ali i da je kadar da ih vaspostavlja kada to zatreba. On je upućen na predgovore i posvete, ako ih ima, na odeljke privatne korespondencije i na autobiografske zapise, ako su po slučaju sačuvani, na memoarske zabeleške savremenika i na polemičke uzvraćaje protivnika, ako su uopšte i načinjeni, i da iz tih uzgrednih, obično fragmentarnih i nikada dorečenih iskaza rekonstruiše koliko-toliko celovitu i dovršenu građevinu jedne poetike. U najvećem broju slučajeva, šta više, on je kod nas lišen i svih tih elemenata, do poslednjeg, i ostavljen je sam i bez ikakve druge pomoći pred književnim delom da iz njega sudi i o poetskoj i životnoj viziji njegovog tvorca, i o namerama za kojima je on išao, i o koncepcijama koje su ga pritom vodile, i o građi koju je za svoju tvorevinu odabrao, i o načelima po kojima ju je organizovao.

Ali bez obzira na teškoće, mi taj složeni i fini, mi taj neuporedivo značajni i odgovorni posao moramo da obavimo za sve pisce koji predstavljaju granične kamenove naše književnosti, od Svetoga Save pa naovamo, i sve do danas. Njihovu poetiku biće neophodno sagledati u svim presecima i na svim planovima, da tako kažemo. I iz razloga mnogobrojnih.

Počećemo, kad god je to moguće, s poetikom eksplicitnom. Jer mi nikako ne smemo — iako se to ne čini retko — da potcenjujemo značaj teorije u svakodnevnom pesničkom poslu, iako stvaraoci — kao što mi to dobro znamo — u svojoj konačnoj vi-

ziji više puta odstupe, i odstupe bitno, od svojih polaznih koncepcija. Već je i to, kada se utvrdi, vrlo značajan podatak o njima, i koji može gdekada puno da nam kaže. Ali, osim toga, oni podosta od svojih teorijskih stavova — do kojih su došli meditacijama i mučeći se nad hartijom, ili koje su usvojili preko škole, pod uticajem svojih saboraca ili jednostavno iz opšte atmosfere — realizuju i otelove u svojim delima. Pritom nas ne sme impresionirati bitno ni okolnost da su naši pisci za većinu svojih teorijskih postulata dužnici svojih evropskih savremenika. Jer usvajajući, oni su birali; a birajući, oni su zauzimali sasvim određene stavove. U tom smislu može biti veoma karakterističan primer poetika Dositeja Obradovića, dosad tako zanemarivana, i sasvim nepravedno. Taj slatki naš spisatelj iz predustaničkih dana raspravljao je ponekad u svojim delima o problemima literature i ukusa, i raspravljao, gotovo uvek, neoriginalno; pa opet, ono što je on iz »črezvičajne« i bezmerne bašte evropske literature odabrao i prihvatio kazuje nam o njemu izvanredno mnogo, i nezaobilazno je kad god dobrome Dositeju hoćemo da se primaknemo bliže i da ga osetimo intimnije.

Ili: jedna pojedinost iste, ili slične, vrste u vezi s Vukom Karadžićem, pojedinost dosada neistaknuta i može biti nezapažena. Uzevši da očita, godine 1817, onu bespoštednu i surovu, ali tako potrebnu lekciju našoj dotadanjoj književnosti i grešnome Milovanu Vidakoviću, koji ju je u tom času reprezentovao, on je srpskom romansijeru — povodom njegovog **Ljubomira u Jelisijumu** — pobrojao dugu listu izvrsnih svetskih romana, koje bi on morao da čita, i spomenuo uzgred i nemačke šund-romane, »koje ni sluškinje ne čitaju«, a koje bi on mogao da pogleda takođe, da bi se uverio kako se »u pomenutim romanima predstavlja čovek **kao što jest, i kao što bi trebalo da bude**«. »Onđe pametan i pošten čovek — nastavlja on svojom slikovitom i sočnom, ali gdešto i drastičnom frazom — govori i radi svagda kao pametan i pošten; budala kao budala; rđav i nevaljao čovek kao rđav i nevaljao čovek; kurva kao kurva i td. A ovđe na nekim mjestima Ljubomir i Svetozar govore i rade kao budale i vjetrenjaci i rđavi ljudi; Draginja i Melisa kao kurve; a Vlajko i Agapija opet kašto moraliziraju kao Sokrat«. Citirane Vukove reči, međutim, samo su odjek, i bezmalo doslovan, izvesnih ključnih mesta aristotelovske poetike, koja je — stvar je opštepoznata — dala osnove i polazne tačke poetici klasicizma. »Kako je pesnik podražavalac, baš kao slikar ili koji drugi likovni umetnik — podvlači grčki filozof — nužno je da on svagda podražava jedno od ovoga troga: ili stvari kakve su bile ili kakve jesu; ili kakve su prema kazivanju ljudi; ili najzad kakve treba da budu«. I: »Što se tiče **karaktera** postoje četiri stvari na koje pesnik treba da obraća pažnju... Druga stvar je da karakteri budu **prilični**. Jer može hrabrost, na primer, biti osobina jednoga karaktera, ali ženi ne dolikuje da bude hrabra ili strašna... Četvrta stvar je da karakteri budu **dosledni (konsekventni)**«. Ova klasicistička komponenta u Vukovoj poetici nije nimalo slučajna, i nije, naravno, ni beznačajna; tražeći joj korene, mi ćemo, razume se, sada olako reći, kao što kažemo toliko puta: »To je Kopitar, i preko njega su ove misli dospele u Vukovu kritiku«. Ali, zašto ne bismo, i s isto toliko prava, rekli: Zašto to ne bi mogao biti Mušicki, i eventualno njegova sugestija? Ili, i još pre: a zašto to nije sećanje iz karlovačke škole, u kojoj je Vuk, pored svega ostalog, morao učiti **poeziju** i **retoriku**, onu i onakvu poeziju i retoriku koju

i kakvu nije primećivao u znanju Milovana Vidakovića i čije mu je odsustvo ljuto predbacivao?

Još jedan bi takav primer mogao da bude vezan za Marka Marulića, znamenitog Splićanina iz decenija renesanse i jednoga od »otaca« naše novije književnosti. O njegovoj poetici imaće da se kaže reč potpuna i obuhvatna tek kada se jednom temeljno prouče sva njegova mnogobrojna dela, kako ona koja je pisao na latinskom jeziku i koja su onda čitana širom Evrope, tako i ona koja je smišljao na jeziku našem i čiji radijus uticanja nije prelazio granice takozvane mletačke Dalmacije. Već unapred moglo bi se pogađati da će u osnovnim konturama čitava njegova poetika ponoviti poetiku na kojoj je izraslo i samo jedno njegovo delo, glasovita **Judita**, koja bi, prema onome što o njoj znamo, mogla da bude i najstariji njegov tekst uopšte. I mada je neke vrlo bitne komponente poetike tog čuvenog speva saopštio pesnik sam u često citiranoj posveti dum Dujmu Balistriliću, dok se opet neke, i ne manje bitne, mogu iščitati iz samoga dela, i mada, s druge strane, o njoj imamo sjajni zahvat Petra Skoka (**O stilu Marulićeve »Judite«**), u njoj još uvek sve nije uočeno. Biblijsku »Historiju od Judite« stari Marul ispevao je, »sveo je u verse«, kako je on to govorio, pod dvostrukim uticajem: najpre su to bili »naši stari začinjavci«, koji su u srednjem veku kao i on slagali u »naške« stihove pobožne i svetačke legende; a zatim su to bili »oni stari poete«, a to će reći epski pesnici stare Grčke i staroga Rima »kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine okladaju neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača, ki na gospockoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana, i paprana, i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati«. Poezija se, po tome, piše da bi se pokazalo kako je »dilo prošlo«, kako se neka istorija zbila, i da bi se tim putem pedagoški delovalo na čitaoce; ali sav je sadržaj zaodenut raskošnim poetskim ruhom (»nikimi **izvanjskimi** urehami, i uglajenjem, i ulizanjem, i razlicih masti čirsanjem«) i po njemu je neštedimice prosuto obilje pesničkih začina (»saprana, i paprana, i inih tacih stvari«) kako bi pouka lakše i s većom prijatnošću bila prihvaćena. No ispod te osnovne priče, zahvaćene iz Biblije i poučne već i po sebi, ima još jedna namera, koju će biti u stanju da uhvate, i da tako u delu uživaju još više, samo oni koji umeju da proniču u stvari i da gledaju ispod površine; to je **alegorija** toga dela, koje stvarno, u svojoj intimnoj misli i u svojoj srži, aludira na sudbinski sukob hrišćana i Turaka, i u oči kako u tom sukobu treba svaki pojedinac da se drži, dok spolja, po površini, gotovo nezainteresovano pripoveda daleku starozavetnu povest. Takvom svojom koncepcijom poezije splitski pesnik vezuje se, i skoro bez ostatka, za poetiku prethumanističkih dana, ili još bolje: za poetiku ranoga humanizma, dakle za poetiku Danteovu, ili još bolje: za poetiku Petrarkinu i Bokačovu, za koje je poezija samo »ljupki veo« prebačen preko istine, koja čini jezgru pesnikovog poduhvata; tu jezgru posvećeni treba da nađu ispod velova fikcije i mašte, s uživanjem koje je utoliko veće, kada im traganje uspe, ukoliko je prethodni napor bio veći.

A zatim je to poetika imanentna, i koja se ne vidi, ali koja se svuda u delu oseća i kojoj takođe, i čak ponajviše, moramo obratiti svu našu pažnju. Ona se kod jednog istog pisca može, ali ne mora, ponavljati iz jednog dela u drugo, i tada je traženje još suptilnije, ali i još uzbudljivije. Tu poetiku ispitivanja će ot-

krivati bezmalo u svakom elementu dela koje je pred očima: u njegovoj sadržini, i u njegovoj unutrašnjoj struktri, u materiji koju od života zahvata i u načinu na koji je oblikuje, u srazmeri ili u disproporciji delova i u njihovom osobenom ritmu, u rečeničnim tokovima i u onome što je takođe stalo između njih, ali što je prećutano.

Kad se na taj način uđe u stvaralačku radionicu bilo koga našeg znatnijeg pesnika, rezultati ponekad ispadnu neočekivano bogati. Gundulić, na primer, ne ispada samo natmureni i neveseli pesnik katoličkog osećanja sveta, istorije i čovekove sudbine u njima, ni samo nacifrani i raskošni majstor baroknog izraza, no pesnik koji je i svet, i istoriju, i čovekovu sudbinu sagledavao i osećao na svoj i duboko intiman način, i koji je baroknu poetiku, naučenu iz Marinovih i Tasovih knjiga, i iz voluminoznih teorijskih traktata, doradivao na svoj i osobeni način, i menjao kako mu se dopada, ne strahujući nimalo pred autoritetima onovremene poezije i onovremene nauke. U nju je on unosio i svoja iskustva, izgrađivana decenijama razmišljanjima, otvorenim pogledima na svet i pažljivim osluškivanjima melodike i izražajnih postupaka srpskohrvatske narodne epske »popijevke« i lirske »začinke«. Koliko bi se isto tako neslućenih, ili slućenih tek nejasno, specifičnosti našlo u poetici Brankovoj ili u poetici Jakšićevoj, u poetici Laze Kostića ili u poetici Rakićevoj, kada bi se one definisale na ovaj način, i koliko bi određeniji morao da bude njihov položaj jednoga prema drugome, a zatim i njihov položaj u okviru njihovih epoha, pa i u okvirima jugoslovenske književnosti uopšte. Kad bi nam bilo dopušteno da se i mi, sa svoje strane, ponešto umešamo u beskrajni i toliko zapleteni spor o periodizaciji naše istorije književnosti, mi bismo se usudili da kažemo: proučavanje poetika naših pesnika i poetika naših književnih epoha potpomoglo bi izvesno da taj spor traje kraće i da bude manje zapleten.

Razume se, i ovde — kao uostalom, svuda — preterivanje može da bude opasno: poetika pojedinih pesnika, kao i poetike pojedinih literarnih epoha, nisu nikakav čarobni ključ koji nam otvara sva skrivena vrata njihove umetnosti. U nauci o književnosti takvoga ključa nema i — ako nam je slobodno da kažemo — nikada ga neće ni biti, iako se povremeno veruje da je najposle pronađen. Ali ako nas jedno ovakvo izučavanje ma i za korak približi pesniku i onom čudesnom, neponovljivom i večito živom svetu koji se naziva njegovom poezijom, ili ako nas, bilo u kojoj pojedinosti približi jednom vremenu, koje više nije naše, ili naše nikada nije bilo, trud nije bio suvišan, a urađeni posao može biti samo koristan.

MILAN ĐURČINOV

KNJIŽEVNA ISTORIJA I KNJIŽEVNA KRITIKA

(Neke pretpostavke o jednoj imaginarnoj književnosti i njenom odnosu prema književnoj kritici)

Ono što nas pre svega interesuje tretirajući ponovo saodnos dveju disciplina, to je upućenost jednom, u ovom trenutku, još uvek samo mogućem vidu savremene književne istorije, a zatim — pretpostavke i savremene okolnosti njihove konvergencije. Upravo to i tako, jer će se pred izvesnim vidovima prve, obe oblasti neizbežno naći u nepomirljivoj antinomiji, a bilo kakav tretman njihovog uzajamnog odnosa izgubiće smisao pred nadvislim zaključkom o apsurdnosti njihovog celishodnog prožimanja.

Prva pretpostavka, zašto to prikrivati, polazi od konstatacije o dosad neobavljenom poslu naših književnih istoričara kao i od namere da se ispita mogućnost da se i noviji i najnoviji književni fenomeni podvrgnu naučno-istorijskim i egzaktnim merenjima. Ona, istovremeno, izaziva čitav sepktar tzv. prakticističkih pitanja: da li je nesagledivo prolongiranje jedne ovakve ili drugačije istorije naše književnosti jedan od neophodnih preduslova njene suverene pojave? Koje od dosadašnjih nastojanja na ovom planu treba uzeti za egzemplarne? Da li uopšte i teorijski moguća jedna savremena istorija književnosti? Očigledno je da i delimične odgovore na ova pitanja nije moguće iscrpno dati u okviru teme o kojoj govorimo; mi ih pominjemo da bi ukazali da raščišćenje puta jednoj budućoj i očekivanoj istoriji književnosti ne može a da ne vodi kroz preodoljavanje divergencija u zastupljenim stavovima. Nesumnjivo je da bi najblagorodniji vid tog raščišćavanja bio u konfrontiranju praktičnih oblika različitih gledišta, koji oblici, na žalost, kod nas vidljivo nedostaju.

Otuda se imaginarna istorija književnosti oslobađa obaveze da bude bolja od najboljih koje smo dosad dobili. Ukratko: ona nema naglašenijih pretenzija od onih što joj nameće nastojanje — da bude takav rekapitular pojava, ličnosti i ostvarenja naše književnosti novijeg vremena u kome će oni biti otrgnuti od nereda nepovezane hronologije, neohlađenih ličnih sudova i proizvoljnih, nabačenih mišljenja, a podvrgnuti kompetentnom ukusu, obaveštenom sudu i suverenoj oceni, naporu i pasiji za istorijskim i egzaktnim oblikovanjem onoga što se može meriti i može sagledati, relativnoj naučnoj kategoričnosti i kompleksnosti u sagledavanju i prikazu književnih manifestacija u njihovom globalu, njihovoj celokupnosti kroz svetlosne putanje njihovog specifičnog nacionalnog i opšteljudskog prostiranja.

Ovde svesno zastajemo, pretpostavljajući da čak i pri optimalnom sticaju pobrojenih odlika realizirana književna istorija neće uspeti da se oslobodi svoje efermerne, relativne vrednosti i upotrebljivosti. Očigledno, ono što nas interesuje u jednoj ovakvoj akciji je upravo stepen te relativnosti a ne njena apsolutna eliminacija.

Ali nastranu od tih neizbežnih uslovnosti i nesavršenstva ne možemo izbeći utisak o realnom postojanju jednog predela na kome se imaginarna istorija naše književnosti može demistifikovati svoje neizvesnosti, hipotetičnosti, izjednačujući se sa jednom realnom potrebom nametnutom našim razvitkom, onim što možemo učiniti. Taj predeo počinje spremnošću da se tokovi i pojave naše novije književnosti sređuju a da ocene i istorijski sudovi o njoj proističu iz jednog afirmiranog stava i odnosa prema njoj. Taj se stav, međutim, ne identifikuje sa snishodljivim respektom prema njenim pojavama, sa nekritičnim odnosom prema njenim neotporima, njenom nedorečenošću, zamagljenošću, već sa onim koji, svestrano obavešten o ogromnim promenama u životu i analognim nedojučerašnjostima u životu književnosti od prošlog stoljeća, do danas, sagledava i ceni našu novu književnost spreman da čuje i dočuje pre noge što će joj suditi, spreman da je sagleda u njenom polifoničnom prostiranju, kroz spletove, sudare, konfrontirane estetičke pozicije koji takav razvitak neminovno prate. Nesumnjivo da takav postupak stavlja u žižu neophodnih zahvata ono što je najnezahvalnije za naučnu analizu istoričara — materijal savremene, neposredne književne produkcije čiji se volumeni i kvantitativno odvijaju i traju pred nama kao teško sagledljivi, nezavršeni, nedefinitivni. Ali, ostaje otvorena i druga strana pitanja: da li je moguć bilo koji ubedljiviji književno-istorijski zahvat u književnost naše neposredne pa i dalje prošlosti bez određenog odnosa prema svojoj savremenosti, svojoj književnoj savremenosti? Ili, određenije: da li bi takav zahvat bio ostvarenje onog što nam je potrebno? Ili, još određenije: kada razmišljamo o tome zašto nemamo savremenu istoriju književnosti, ne nameće li nam se pre svih ostalih potreba da odgovorimo na pitanje: može li savremena istorija književnosti i laboratorijski-tehnološki i idejno-estetički da se ostvari nezavisno od svega onog što čini suštinu i karakter naših današnjih književnih stanja, možemo li je uopšte zamisliti kao takvu koja meritorno doživljuje i egzaktno selektira našu književnost sa pozicija neprikosnovenosti, neangažovane objektivnosti, izdignute ne — ili nad — zainteresovanosti? Nažalost, umesto odgovora na ovo pitanje mi nemamo konkretne primere po kojima bi mogli odmeriti veću ili slabiju upotrebljivost naših pretpostavki.

Razmišljajući o tome u kojoj je meri uopšte moguća jedna savremena istorija naše književnosti[1]) mi imamo u vidu da potreba za njom ništa na određenom stepenu razvitka naše savremene književnosti, koji je istovremeno stepen njene nabujalosti, razvijenosti i teškopodvedljivosti, koliko i stepen njene sve šire afirmacije u svetu. To što naša književnost poslednjih godina, sve radoznalije približavana sluhu i senzibilitetu čitalaca sa udaljenih jezičkih područja, ne raspolaže ni najelementarnijim informativno-preglednim, brevijarno-eksplikativnim ili drugim neophodnim rekapitularima na sopstvenom jeziku, samo je jedan od nemalobrojnih paradoksa naših književnih prilika. Ako evidentna afirmacija i taj ubedljivi rast naše književnosti nisu u stanju da pokrenu inicijativu književnih istoričara, čemu onda analogije za nama i teritorijalno i jezički bližim narodima koji za istaknute književne doprinose svoje najnovije književnosti pokazuju daleko više nego, tolerancije i razumevanja. Posebna poglavlja o Šolohovu, Leonovu i Tvardovskom u istorijama sovjetske književnosti mogu izazvati podozrenje rigoroznih istoričara, aspekti iz kojih je sagledano književno delo ovih istaknutih pisaca u njima mogu biti jako sporni, čak neodrživi u odnosu na ono što uslovno nazivamo »našim merilima«, ali neće biti sporno da su ovakvi zahvati ispred naše poslovične internosti u ovoj oblasti, tj. da je briga u svakom slučaju ispred nebrige.

1) U skladu sa procesima i tendencijama naše nove književnosti takva se istorija književnosti zasniva na sadašnjem vremenu u životu naše književnosti iz čega proističu i njene odlike kao i njena nesavršenstva. I njene obaveze: da na vrhu sakupljene građe selektira, odabere najznačajnije, najbitnije pojave, one koje upravo odražavaju uspon i vrednost savremenih jugoslovenskih književnosti. Da je, sumirajući njene procese i rezultate, ostave nezavršenom, otvorenom prema novim zbivanjima, prema jednom nedefinitivnom trajanju. Jedan od pokazatelja njene savremene celoshodnosti i upotrebljivosti biće možda upravo u toj otvorenoj mogućnosti da tokom vremena bude ne odbačena i zaboravljena, već dopunjavana, dograđivana.

Ipak, posvetimo izvesnu pažnju pitanju koje nas opominje da naš posao neće biti obavljen u trenutku kada ta poslovična nespremnost bude preodoljena. Postoje teškoće druge vrste. Pogledajmo, u kojoj je meri moguća i neophodna jedna n a u č n a istorija književnosti, jer je očigledno da za svo vreme mi podrazumevamo jednu takvu sistematizaciju književno-umetničkog materijala koji bi imao jednu izrazitiju naučno-egzaktnu podlogu. Moramo priznati da se tu suočavamo sa teškoćama koje treba savladati bez oslonca na neke izrazitije primere, jer takvih nema. O tim teškoćama svestan je i jedan istaknuti pozitivista u našoj književnoj nauci: »Nauka je racionalna, piše u svojim 'Fragmentima iz komparativne estetike i teorije lepog' Bogdan Popović, i samo ono što se može objasniti i dokazati vredi pred razumom. Ostalo je osećanje, subjektivno, iracionalno — nije nauka. U našoj nauci teško je biti naučan, baš zbog toga što su naša građa velikim delom osećanja. Ali ljudi se dovijaju; svaka dana nauka u početku je bila nenaučna«. Ali nije reč samo o preprekama koje ističe pozitivizam ovakvog tipa. Teško je mimoići smisao poruke koju je njemu svojstvenom ležernošću ali i suptilnom proniclji-vošću izrekao upravo Čehov, taj nepokolebljivi empiričar i analitičar neprimetnih ljudskih stanja, u jednom pismu Ščeglovu: »Sva književna dela ja delim na ona koja mi se dopadaju i na ona koja mi se ne dopadaju. Drugog kriterijuma nemam i ako me zapitate zašto se meni dopada Šekspir a ne dopada mi se Zlatovratski, ja Vam zaista na to ne bih mogao odgovoriti«.

Materijal, pak, kojeg savremena književna panorama nudi književnom istoričaru toliko je suptilizaran, ukusi toliko podeljeni, ocene toliko nepodudarne da one daleko više zaoštravaju teškoće egzaktnog klasificiranja, poglavito onog koji nastoji da obeleži pokretačke vrednosti jednog vremenskog razdoblja. Ono što nam govori Virdžinija Vulf imajući u vidu izmenjene okolnosti u kojima stvara moderni beletrist i pominjući beskrajne koordinate vidljivog i nevidljivog koje stoje na raspolaganju njegovom izboru, veoma je blizu do onog priznanja o nemoći savremenog estetičara koju pominje B. M. Rasel: »Za razliku od nauke, u umetnosti danas još uvek tragamo za kriterijumima kojima bismo mogli odvojiti istinito od neistinitog. Još uvek nije otkriven metod kojim bi mogli otkriti laž u umetnosti. Ne raspolažemo kriterijumom jedne »apsolutne estetike«. Na polju umetnosti mi još uvek raspravljamo o elementarnim stvarima. Reč je nesumnjivo o izvesnim specifičnostima koje za nauku nisu nove kao otkrića ali su nove kao jedno nedovoljno ispitano područje u koje valja zako-

računiti. Pozivajući se na često citirani Marksov članak namenjen uvodu studije »Ka kritici političke ekonomije« Ervin Šinko u svojim zanimljivim »Marginalijama o poeziji« postavlja pitanje: »Ima li pesnička produkcija uopšte svoju istoriju razvitka koji bi bio podvrgnut istorijskim zakonima?« Ukazujući da se »kategorija razvitka (bez koje je bilo koja istorija nezamisliva) koja ima određeno i nesumnjivo značenje za proizvodne snage, ukazuje kao problematična u estetskim relacijama«, Šinko nastavlja: »... je li moguće takvo i s t o r i j s k o razmatranje umetnosti, odnosno, književnosti, koje pojedina dela ne bi šematiziralo, ne bi žrtvovalo i lišavalo ih njihove estetske živosti, njihovog autonomnog organskog života u veću slavu — naučnima nazvanih, ali zapravo aprioristički uopštenih načela? Je li moguće takvo istorijsko razmatranje umetnosti, odnosno književnosti koja se ne bi spuštala sa sigurne visine unapred odlučenih opštih pretpostavki do analize i ocenjivanja pojedinih umetničkih ostvarenja, nego bi se — prema Marksovoj već citiranoj samokritici i zahtevu — »penjalo od pojedinačnog do opšteg«. Zaključujući da u istoriji književnosti komponenta kontinuiteta nema istu vrednost kao što je to slučaj sa istorijom filozofije, Šinko u stvari izražava misao koju srećemo u spisima savremenih francuskih estetičara — marksista Rože Garodija i Anri Lefevra, koji višekratno ističu da se jedna projektovana istorija književnosti zamišljena kao naučna a ipak stvarno upotrebljiva mora sukobiti sa teškoćama upravo ovakve vrste. Respektujući misao o »problemu trajne vrednosti umetničkih dela i njihovog estetskog života« Lefevr u svojoj knjizi »Prilog estetici« završava zaključcima veoma podudarnim sa onima koje pominje Šinko: »Istorija umetnosti, ističe Lefevr, — daleko je burnija od istorije saznanja. Istoričar otkriva »škole«, »stilove«, čija stvaralačka moć katkada veoma naglo iščezava. Rezultati prošlosti se ne uključuju u sadašnjost u vidu nastavka »zrna istine«, kao u razvoju saznanja. »I dalje: »Prema ovoj hipotezi, postoje značajne razlike između materijalističke istorije filozofije i istorije umetnosti... i ne radi se o tome da se jedna od njih shvata prema drugoj. U stvari, sukobi su između umetnika — podrazumevajući tu i sukob između »realističke« tendencije i idealizma — u isti mah bili zamršeniji, subjektivniji i bolniji nego sukobi između filozofa... Može biti da protivrečnosti igraju u umetnosti i kod umetnika drugojačiju ulogu od one koju imaju u filozofiji, a koju bi trebalo duže proučavati«. Posebno je zanimljivo kako Lefevr, ne pomišljajući na prekoračenje opšteusvojenih gledišta, iznenađeno zastaje pred činjenicom da se čak i u smenama stilova, književnih pravaca i škola daju uočiti izvesne specifičnosti koje izlaze iz okvira uobičajenih istorijskih tretmana: »Jedan umetnički oblik iščezava s osnovom na kojoj je on pre pretstavljao jednu nadgradnju. Ali šta iščezava? M o ć s t v a r a n j a u i z v e s n o m p r a v c u. U datom trenutku degeneriše se jedna tendencija, jedan umetnički oblik, raspada se, iscrpljuje ili smenjuje (da bi napravio mesto novim oblicima, na primer komičnim ili satiričnim delima, koja, kao DON KIHOT, ismevaju ono što nestaje.) Ali sve ne iščezava. Izvestan broj dela — i to najkarakterističnijih, »najdubljih«, »najlepših« u okviru toga oblika koji neminovno iščezava — zadržavaju izvesno značenje, izvesnu »vrednost«, izvesnu »moć«, moć da uzbude. To je upravo činjenica od najvišeg značaja, koja postavlja probleme«.

Očigledno je da ovakva ukazivanja vode ka zaključku da razvrstavanje književnih fenomena podleže nešto drugojačijim merilima od onih kojima se služimo u ostalim naukama pa i u onim društvenog smera. Nesumnjivo je nadalje i to da se ovakve »teškoće« javljaju u onim slučajevima kada se materijalu književnosti prilazi kao produktu u m e t n i č k o g stvaralaštva, jer je jasno da su pomenuti »najkarakterističniji«, »najdublji« i »najlepši« primerci upravo iz redova onih u kojima ta stvaralačka energija dolazi do najpotpunijeg izraza.

Ono što nas nadalje interesuje to je odnos između (takve) istorije književnosti i književne kritike, odnos, shvaćen ne kao suprostavljanje jedne drugoj, već naprotiv, kao konvergencije dveju disciplina koje idu ka zajedničkom cilju: da predstave, »objasne« književne pojave kao specifično umetničke fenomene koji se u nečem menjaju, podležu istorijskim metamorfozama, u onoj meri u kojoj je to moguće uraditi. Razume se, mi tu ne podrazumevamo subjektivističku kritiku, privatni sud, proizvoljnu ocenu, isto onako kao što pod imaginarnom istorijom književnosti nismo podrazumevali prostu klasifikaciju, kartoteku golih podataka. Kritika, koju ovde podrazumevamo je upravo ona koja se, zasnivajući se kao subjektivno i emocionalno angažovana, ne iscrpljuje izricanjem lične ocene. Zar svaka upućena i ozbiljna kritičarska akcija ne sadrži u sebi mogućnost prerastanja ličnog opredeljenja, ličnog afiniteta, zar takva kritika ne nosi u sebi kao imanentno svoje zračenje i jednu široku poruku koja se odnosi na daleko širi krug senzibiliteta od onog koji pokreće jednu misao ili jedno osećanje? Zar u izrečenim sudovima, mišljenjima, ocenama ne izrasta pred nama jedna suma emocija, saznanja, otkrivanja, koja imaju jedno prostranije dejstvo od onog koje je na prvi pogled sadržano u jednom individualno izraženom stavu? Zaista, šta je to što bi lično i individualno, dakle, stvaralačku boju takve kritike moglo deplasirati u njenom doprinosu jednoj savremenoj istoriji književnosti? Mi smo nastojali da ukažemo da takva istorija književnosti ne može i ne treba da ima krajnje egzaktan i objektivistički karakter ako želi da, svodeći hronološki pojave i procese književno-stvaralačkog kontinuuma, ostavi neokrnjene njihove žive i trajne poruke i sadržine. Šta je to što boju i toplinu te živosti može da sačuva u jednoj takvoj zbirci ako ne boja i zračenje jedne druge stvaralačke ličnosti koja se prema literaturi odnosi lično i individualno, ne sa pozicije internosti i proizvoljnosti, već sa pozicije naklonosti i respekta prema svome predmetu.

Ne zaboravljajmo pritom karakter i složenost tog predmeta kojeg nazivamo našom savremenom književnošću. Mi ovde ne pomišljamo na eventualne eksplikacije i primere koji tu složenost mogu nedvosmisleno ilustrovati. Želimo samo da kažemo da se bez oslonca na raznovrsne doprinose književne kritikne ne može celishodno ostvariti savremena istorija književnosti koju očekujemo i da nam ona ne može izreći istine trajnijeg značaja van svoje funkcionalne veze sa književnom kritikom. Teškoće koje proizlaze iz nepoverenja prema relativnostima pojedinih sudova mogu se nadvladati izborom onog dela književno-kritičarskih aktiviteta koji su bliski po srodnosti, upotrebljivi naučno- egzaktnom tretmanu istoričara. Takav izbor je uvek moguć, rekli bismo čak neizbežan za istoričara koji i sam raspolaže sopstvenim odnosom prema književnoj materiji koju oblikuje, za koju ima određene afinitete i za čiju afirmaciju je zainteresovan.

Na takvu nužnu konveregenciju napora, pokraj karaktera oblikovane materije, upućuje i obim književno-kritičke aktivnosti u modernom vremenu mnogostrukost i raznostranost takve pro-

dukcije koja je u neprestanom porastu. »Nikada umetnik nije više razmišljao o samome sebi, nikada literatura posvećena umetnosti u svojim najrazličnijim oblicima nije bila toliko obilna kao danas«, ističe Gaetan Pikon. Da li je situacija kod nas poslednjih dveju decenija drugačija? Zaista, da li je bilo kada u istoriji naših literatura pisano više, raznovrsnije, plodnije i obaveštenije o savremenim oblicima književnosti nego što je to učinjeno u našem vremenu. Daleko od toga da prihvatimo svako mišljenje, svaki ukus, svaku ocenu, naš sud, naša sinteza vremena u kome živimo ne može da izađe na proplanak jasnih rezimea i preciznih formulacija a da prethodno ne prođe kroz šumu izrečenih stavova.

Završavajući, mislim da je razumno verovati da su teškoće koje proizlaze iz neobuhvatnosti bogatog spektra mišljenja i stavova preko kojih se danas ostvaruje naša književno-kritička misao najmanje ono što nas može obeshrabriti. Zar se kao povoljniji može oceniti položaj nekadašnjeg istoričara koji je svojoj materiji prilazio baratajući sa nekoliko opštih estetičkih postavki, ostavljen bez bogatog izbora najraznovrsnijih mišljenja? Teško podvedljiv, naizgled nepregledan i neobuhvatljiv do te mere da mu jedno ljudsko iskustvo i jedna naučnička strast izgledaju nedovoljni, naš predmet očekuje našu strpljivost i naše početke.

Pred svetom, a i pred nama samima, mi moramo odgovoriti na mnoga pitanja.

DISKUSIJA (I)

MARJA BORŠNIK

Po godinama pripadam sigurno među najstarije. Ali, isto tako sam možda jedna od najstarijih kod ove organizacije zajedničkih radova na istoriji jugoslavenskih književnosti, ako ne uzimam u obzir i prvu organizaciju poslije oslobođenja, koju su u Beogradu zastupali drugovi Slodnjak i Merkar, a ja sam s njima u Ljubljani sarađivala. Učestvujem u ovom radu već od 1960. godine, tj. od onda od kada je ponovo započeo taj rad (čini mi se da je započeo 1960); a neki od prisutnih drugova su od samog početka bili sa mnom, i možda me se neki i sjećaju. Već od tada, od prvog sastanka ja sam uvijek naglašavala potrebu za organizovanjem zajedničkog rada, pošto se bez zajedničke organizacije nikako ne može pomaknuti ovaj rad ni za milimetar dalje. A za dalji rad ove organizacije, kako je i drug predsjedavajući naglasio, bilo bi potrebno za svaku naciju organizovati posebni institut. Prihvatam dobronamjernu i finu kritiku koju sam shvatila iz riječi druga Nazečića, gdje kaže da oni instituti koji već egzistiraju, a bilo da su u okviru akademija ili univerziteta, nisu takvi da bi našemu radu mogli dovoljno pomoći. Trebalo bi da se vode razgovori o takvim institutima koji bi mogli pomoći baš našemu radu. Za ovakav institut sam se ja, u okviru naše Republike, već od početka zauzimala. Čak sam prošle godine (1963), u našem stručnom časopisu *Jezik in slovstvo*, napisala i raspravu o tome kako sam htjela da organizujem takav institut pri našem Univerzitetu. A kad je ta organizacija već bila pripremljena, drugovi politički istoričari na fakultetskoj sjednici prepriječili su tu organizaciju, pošto oni nisu imali sopstvene. Neću sada da govorim o istoriji tih događaja, nemam tu vremena za to. Ali, imam bogata iskustva, i ta su iskustva realistična, i nisu pesimistična; mogu da kažem: ako nećemo krenuti zajedničkom voljom, nećemo nikada uspjeti. Inače ovi instituti ostali bi neka individualna tijela, koja ne bi tako radila kako bismo mi htjeli da stvar teče. Potrebno je da imamo za to pripremljene bibliografije, što je već drug Nazečić naglasio. Potrebno je da imamo svu dokumentaciju koncentrisanu, da nam ona tijela, koja treba da nam pomažu kod ustrajnog rada, zbilja olakšaju rad. Ali, potrebno je i to da za taj pomoćni rad vaspitamo kadar organizovanih stručnjaka. Ja sam do sada radila sve sama, počevši od bibliografije, pošto me čitavo vrijeme opterećivalo puno administrativnih i ostalih stvari koje

nije potrebno da naučnik, stvaralac, izrađuje sam. Zato je potrebna, kako sam kazala, u prvom redu sistematična organizacija stručnog i administrativnog kadra. To je jedno, a za to je potreban novac, to je drugo; pa i to je već drug Nazečić dobro naglasio, a ja, kao žena, naglašavam još više. Ja nisam materijalista u vulgarnom smislu riječi i mogu reći da sam sve te zajedničke poslove radila bez ikakvih honorara, osobito ono što je važno za našu istoriju; ali ja znam da moji drugovi nikako neće pristati da rade bez honorara. Neće, jer su oni zauzeti i mnogim drugim radovima, a njihov prihod je suviše mali da bi se oni mogli tu koncentrisati bez ikakvih materijalnih dodataka — kažem dodataka jer to nikada neće biti ekvivalentno plaćeno. Ali barem onoliko mora da bude, da oni mogu da ostave druge radove, koji su manje važni, i koje oni rade da bi mogli da žive. A treće, baš oni radnici koji su najvažniji i koji imaju najviše iskustava i koji su stručni, baš oni su zauzeti, osobito na univerzitetima, pa možda i na akademijama, poslovima koji nemaju veze baš sa onim našim centralnim radom, poslovima koji su pokatkada takvi da bi ih mogli i drugi, manje kvalifikovani radnici obrađivati.

Pa da li je moguće da bi se svi oni koji imaju najviše iskustva i koji su zbilja stvaralački, da li je to moguće da se oni oslobode drugih poslova, koji nisu tako važni?

Ja sam nedavno imala sreću da proučavam jedan máli, mali narod, koga vi sigurno ne poznajete mnogo — nije bio naglašen između onih narodâ o kojima je govorio drug Petrović — to je retromanski narod. eNma tu vremena da bih o njemu govorila, samo moram to da kažem da je jedan retromanski stručnjak samo za jednu malu organizaciju — malu organizaciju u tom smislu što on organizuje rad na jednom piscu, na jednom pjesniku — da je on za taj, relativno mali, rad, dobio 44.000 švajcarskih franaka (jedna švajcarski franak — 270 dinara). Za dvije knjige, koje će on prirediti dobiće preko jedanaest miliona naših dinara. I osim toga, dobio je godinu odsustva od sveg ostalog rada. Tako se mogao sasvim koncentrisati na taj rad. Pa, iako je dobio godinu odsustva, nije još izradio taj rad, možda će dobiti još više odsustva. To samo za primjer kako se radi drugdje, i to u malim narodima (taj narod je mnogo manji od našeg).

No, da se organizuje zajednički rad u zajedničkim institucijama, to je prvo, a drugo je da mogu pojedini radnici da se oslobode onog rada koji nije tako važan, pa da mogu da se koncentrišu na ovaj rad, koji je, po mome mišljenju najvažnije što se može danas uraditi. A ta istorija, kako kažem, od godine 1960. već se organizuje i mi se zajednički sastajemo i opet

sastajemo! Bilo je pametnih riječi iznesenih, ali kod tih riječi je ostalo.

Pozdravljam sarajevske radnike što su omogućili da se mi ovdje sastanemo na jednom konkretnom radu. Važno je ne samo da se govori, nego da se nešto može i konkretno izraditi iz toga, a drugo, da se to štampa. O tom štampanju već je bilo govora; ne znam ko je nekada prije prvi ovu misao bacio, a ja sam je odmah uhvatila, meni se činila veoma pametna, da bi se mogao izdavati jedan zajednički časopis u kome bi se govorilo samo o problemima ovog našeg zajedničkog rada. Tamo bi se štampali naši referati i diskusije, pa bi se moglo na ove referate i diskusije opet iznijeti svoje misli. To se ovdje ne može, pošto nismo na vrijeme dobili referate, da bismo mogli razmisliti o svemu o čemu će biti govora i odmah odgovoriti. I ja za sebe moram da kažem da ne znam dovoljno srpskohrvatski, a još manje makedonski. Ne mogu odmah sve dovoljno pametno da shvatim i ne mogu odmah da odgovorim. To je moja mana, ali i mnogi između vas ne znaju dovoljno slovenački. Zbog toga bilo bi mnogo bolje da dobijemo referate, da ih proučimo, pa onda da možemo odgovarati. Možda ne bi bilo potrebno da usmeno odgovaramo, nego da odgovaramo opet pismeno, u onom našem zajedničkom časopisu. A može to da bude i bilten, može da bude i tako da se u nekom drugom časopisu to štampa, samo da je negdje naštampano i, još nešto, da oni koji štampaju dobro promisle o tome šta daju u štampu, pa onda da svako dobije i za te svoje izvorne stvaralačke misli barem nekakav mali, mali honorar.

MIDHAT BEGIĆ

Dopada mi se slobodno intoniranje ovog našeg razgovora, upravo dovođenje kritičara-istoričara u situaciju u kojoj je kad se nađe sâm pred piscem i djelom. Jer postoji određena depresija u istorijsko-književnoj nauci. Ovdje je u pitanju dogovor o zajedničkom u našem poslu, ne i prilaz izradi određene istorije književnosti. Kolektivni i individualni rad se ne isključuju nego dopunjuju, iako je pravo djelo književne istorije uvijek individualno, jedino tako moguće, po mome mišljenju. Bitan je ovdje zahvat u nacionalne odnose, gdje mi i pored svega što je učinjeno nismo otišli daleko. Zatvorenost u svome krugu naša je zajednička pojava. Čak ni naši najistaknutiji kritičari, koji se ogledaju i u djelima stranih književnosti, ne pišu o djelima domaćih pisaca koji ne pripadaju njihovom jezičkom

području (M. Bogdanović, J. Vidmar itd.). U svijetu to nije ni običaj ni pravilo: primjeri: Casémianova Istorija engleske književnosti, Curtiusovi eseji o latinskim književnostima, esej Jana Kotta o Shakespeareu itd.

Sviđa mi se i smjelo podvlačenje dvaju perioda u našoj književnoj istoriografiji, kako je to iznio drug Ivanišin. Tu je svakako ostajući pri apstraktnom jeziku kojim se služio i drug referent problem određene hipokrizije koja je nespojiva sa samim duhom rada na istoriji, to jest, rada na dugu štapu. No glavno je pitanje nije li u doba socijalističkog realizma i docnijeg esteticizma bilo istoričara koji su kao i drugi književnici bili izvan tih metamorfoza od danas do sutra. Bilo je i među njima, jedan od najljepših primjera jest Antun Barac, kojega sa J. Skerlićem predlažem kao bitan oslonac u našim istraživanjima.

Povodom riječi druga Đurčinova o E. Šinku i H. Lefebvreu treba reći da je marksist Henri Lefebvre bio isključen iz francuske partije ali je ostao marksist, i da se ova dva pisca ne mogu dovoditi u vezu.

VICE ZANINOVIĆ

Ja ću početi s osvrtom na referat druga Ivanišina. Prije koju godinu imao sam prigode pročitati jedan dobar ogled druga Ivanišina o Albertu Haleru. Međutim, moram reći da teze u referatu koji smo juče saslušali meni nisu potpuno jasne. Ja sam osjećao potrebu da se te teze malo jasnije izlože i preciziraju, jer se zapravo nalazim pred problemom, u nedoumici, kakav je stav zauzeo i zauzima drug Ivanišin u sukobu dviju koncepcija literarnih, koje su kod nas do izražaja došle poslije rata. U tezama je, između ostaloga, bilo govora o zaokretu u proučavanju književnosti, koji je uslijedio, kako je iznijeto u referatu, oko 1955, a ja bih rekao: početkom pedesetih godina. Meni se čini da je taj zaokret u proučavanju književnosti išao gotovo uporedo sa zaokretom u literaturi. Javlja se, međutim, pitanje da li je taj zaokret u kritici značio neku vrst farizejstva, kako je prokomentirano u diskusiji, i da li ga treba osuditi. Iako nisam bio na strani onih koji su se poštopoto zalagali za usvajanje svih vidova tzv. stilističke interpretacije, ja smatram da je potrebno bilo istaći i pozitivne tekovine te nove kritike, rezultate koji su pridonijeli proširivanju i obogaćivanju prilaza književnom djelu. Znamo da je kod nas u proučavanju književnosti prevladavalo sociologiziranje ne samo četrdesetih godina nego i tridesetih godina, i da

je pri tom književna kritika, a i književnost uopće, podosta naginjala tendencioznosti i publicističnosti. Zbog toga zaokret do kojega je došlo pedesetih godina smatram da je bio koristan, unatoč izvjesnim jednostranostima koje su ga pratile.

Bilo je ovdje riječi i o farizejstvu. Ali, drugovi, čovjek koji živi u jednom vremenu izložen je utjecaju toga vremena, on je društveno biće koje se ne odnosi pasivno prema onome što se oko njega zbiva. Oscilacije u metodu pojedinih kritičara nisu rijetke, a evolucije nisu nešto što je neobično. Prirodno je da čovjek koji je insistirao na određenim metodskim postavkama prihvati neke nove komponente, ukoliko smatra da zaslužuju pažnju. Od tog iskustva treba ići i u izradi historije književnosti. Kao primjer u osvjetljenju izvjesnih evolucija mogao bih navesti profesora, koga naročito cijenim, i koga je drug Begić malo prije citirao; to je Antun Barac. Napominjem uzgred da u radovima Antuna Barca kao i u kritikama Lj. Nedića i Bogdana Popovića mi možemo naći dosta toga što bi se moglo obilježiti kao značajni začeci savremenih nastojanja u proučavanju književnosti, ima podosta koncepcija odnosno realizacija koje su bliske onom što se kod nas događalo pedesetih godina. Međutim, taj Antun Barac — svi vi znate — predstavio se najprije knjigom eseja u kojoj je naginjao živoj, impresionističkoj i emocionalno pisanoj kritici. No domalo je osjetio potrebu da polazne koncepcije dopuni i proširi, pa je o stanovištu do kojega je postepeno došao, pored ostaloga, pisao u raspravici koju je 1929. objavio pod naslovom »Između estetike i filologije«. A zatim, djelujući tridesetih godina, u jednom vremenu kada se naša književnost, iz razumljivih razloga, sve odlučnije orijentirala prema stvarnosti, Barac je, koji je inače bio sklon sociološkom vidu u interpretaciji književnosti, ispoljio još izrazitije ovu sociološku komponentu. Šta želim ovim reći? Hoću da kažem da ne treba sve te zaokrete zadnjih godina tumačiti kao farizejstvo, nego, budući da su umnogome bili korisni i plodonosni, treba ih ocijeniti kao pozitivne, bar znatnim dijelom.

I još nešto: bilo je riječi o prodoru u Evropu do kojega je došlo pedesetih godina kod nas u oblasti nauke o književnosti. Međutim, čini mi se da tu ima takođe pretjerivanja. Mnogi naši ljudi koji su se bavili proučavanjem književnosti u toku minulih decenija bili su u vrlo bliskom dodiru s onim što se u svijetu događalo u literaturi. Ja ću vas podsjetiti na knjigu profesora Barca »Hrvatska književna kritika«, iz koje se može lijepo vidjeti kako su pojedini pisci koji su u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća radili na području kritike u stvari dobro bili upućeni u evropska književna zbivanja. Uzmimo, na primjer, kritičko djelovanje Stanka Vraza, Čedo-

mila Jakše ili A. G. Matoša, pa ćemo razabrati da za njih književna Evropa nije bila nepoznanica. No, istina, riječi može biti o širini takvih nastojanja, i o mogućnostima koje su ti kritičari imali u prihvaćanju i prenošenju ideja intelektualne Evrope, budući da su u svome radu bili sprečavani često objektivnim okolnostima.

Najzad, u vezi s referatom druga Svete Petrovića, htio bih reći da tu ima vrlo interesantnih teza, ali mi se čini da je neprihvatljivo njegovo izlaganje o tome da je još rano misliti na izradu jedne historije književnosti iz razloga što nisu ostvareni osnovni preduvjeti; ovakve maksimalističke koncepcije, ukoliko se usvoje, vode ustvari ka odlaganju jednog posla na koji treba misliti već sada. Historičari su dali dva toma historije naroda Jugoslavije; ova izdanja mogu doživjeti korekture i dopune, no važna podloga je pred nama. Prema tome, treba poći od njihova primjera i nastojanja pri tom da se dade ono što je moguće u ovom momentu, a u međuvremenu organiziranije raditi na daljem pripremanju onih pripremnih tekstova koji će omogućiti da se historija književnosti još temeljitije sagleda, prikaže i iznese.

U pogledu organiziranja poslova na historiji književnosti htio bih da iznesem neka negativna iskustva. Ja sam sudjelovao u komisiji koja je započela 1949. sa izradom historije književnosti naroda Jugoslavije. Ova historija bila je zamišljena kao djelo širokog kolektiva. Međutim, uskoro su izbile neke slabosti, ne baš neznatne, a jedna od glavnih bila je u ovome: radilo se u suviše mnogo sekcija, sa mrežom saradnika u svakoj republici, sa vrlo velikim brojem ljudi, od kojih je svaki unosio, neizbježno, i svoj metod rada. Ovakvo veliko obilje imena, sa raznolikošću metoda, pridonijelo je da je materijal koji je predavan izgledao vrlo raznolik i da ga nije bilo lako međusobno uskladiti i uklopiti u jednu cjelinu. Prema tome, kolektivan rad ne bi trebalo izbjegavati, ali je potrebno paziti da se ne pređe u veliku širinu.

SALKO NAZEČIĆ

Ovdje je riječ o pitanjima kolektivnog rada. Možda je neprecizno rečeno tamo u onom mom izlaganju. Ja, kad sam pomenuo da je nemoguće sâm raditi, ja sam mislio na čitav niz pogrešaka, materijalnih pogrešaka koje su se pojavile, recimo, u Barčevoj Istoriji. Time ja nikako ne mislim da umanjim značaj Barčeva djela, ali je činjenica da danas ima toliko mnogo

literature, da je nemoguće jednome čovjeku da sve to uhvati, a mora biti u toku... Skoro kad je bio onaj sastanak u Herceg-Novom, mislim da je neko kazao da bi deset ljudi trebalo da čita sve ono što bi jedan čovjek morao da zna. Prema tome, treba deset ljudi da čita i da sabije srž onoga svega u ono što jedan čovjek stvarno može da pročita. Iz tih razloga ja ne vidim danas jednoga našega naučnika koji bi bio u stanju da napiše Istoriju jugoslavenskih književnosti. On može da uradi jedan period. I u taj period ne treba da mu se neko drugi miješa, osim da mu pomogne da dođe do svega toga što je njemu potrebno.

BRANKO MILANOVIĆ

U proučavanju književnosti već duže vremena vrlo drastično se postavlja problem »zatrpavanja jaza« koji deli jednog proučavaoca književnosti od književnog teksta, odviše često potisnutog ili pritisnutog materijalom neknjiževne prirode. Melanholični uzdah Pjera Moroa, učesnika u jednoj debati o problemima književne metodologije, u poznatom zborniku *Théories et Problèmes* (Kopenhagen, 1958), govori o potrpavanju tog jaza između književnog teksta i onog ko mu pristupa kao o specifičnom vidu egzistencijalne problematike modernog čoveka uopšte. Jer, po svemu, potrpavanje jaza o kojem govorimo ne da se svesti na nivo nekog tehničkog pitanja. Problem je stvarno egzistencijalan: kako što dublje ući u svet umetnosti kao jedan od bitnih aspekata ljudskoga života, i kako pronaći u njemu one najbitnije suštine koje su u njemu sadržane, a koje se ne bi svodile na druge oblike ljudskog saznanja i istraživanja.

Problem odnosa proučavaoca književnosti prema pojedinom književnom tekstu još više se, međutim, komplikuje kada se nađemo u ulozi istoričara književnosti, tj. kada moramo potrpavati ne samo jaz između nas i nekog određenog dela nego i »jazove« koji dele jedno delo od drugih. To je teška, ali i neophodna zadaća jer, kao što s pravom kaže Engels, u književnosti »ne važi niko sam za sebe, nego jedino u odnosu prema celini«. »Voleti jedno biće, ističe u istom smislu i Gaetan Pikon, znači videti samo njega, a voleti delo znači videti ga kao izraz nečeg što nije samo ono, u zavisnosti od živog i konkretnog iskustva umetnosti.«

Zahtevajući veoma oprezno, ali i preduzimljivo kretanje u vremenu i prostoru, dovođenje jednoga dela u vezu sa drugim dovodi nas i pred problem odnosa naše istorije književnosti i

evropske istorije književnosti kao jednog šireg pojma. U tom pogledu mislim da je bio u pravu pokojni profesor Barac, a i drugi koji su govorili o tom da postoje neki evropski okviri jugoslovenskih književnosti. Ja bih, štaviše, tu misao proširio i dalje i rekao da se može govoriti, danas više nego ikad, i o evropskim okvirima naše nauke o književnosti. To je veoma jasno došlo do izražaja u ova četiri prva referata koja smo čuli, a i u uvodnoj reči profesora Nazečića. Stav u pitanju osvetljavanja odnosa naše istorije književnosti u vezi sa evropskom nije ,međutim, prema onome što smo dosad čuli, jedinstven, i to ne treba prevideti. Dok se, na primer, u uvodnoj reči profesora Nazečića sasvim određeno podrazumeva da se naša istorija književnosti može, u širim vremenskim okvirima, lepo uklopiti u evropske tokove a da se ne izgube iz vida njene specifičnosti, i dok je upravo ovakvo shvatanje došlo do izražaja i u referatu profesora Pantića, koji je u svom izlaganju »evropske okvire« uzimao uvek kao prirodni deo našeg književnog medijuma, u referatima N. Ivanišina i S. Petrovića taj odnos je, kako mi se čini, drukčije shvaćen i ocenjen. Drug Ivanišin je, istina, u zaključku svoga referata rekao da je ravnoteža prema Evropi osnovna pretpostavka našeg daljeg rada, kritičkog rada na istoriji književnosti, i to je ono što nesumnjivo stoji, ali je, mislim, bojazan da će nam Evropa, osobito posle dužih ili kraćih prekida veza s njom naturiti svoje probleme i svoja rešenja, a potisnuti našu domaću tradiciju, u mnogom preuveličana. Ja mislim da nam u rešavanju tog odnosa našeg i evropskog može kao izvanredno iskustvo da posluži iskustvo naših umetnika, i to onih najvećih, koji su uvek bili primoravani da se suočavaju sa tim, bitnim, problemom našeg nacionalnog života i u svome delu uspevali su da ga reše (i Njegoš i Andrić, i Mažuranić, i Krleža, i Prešern, i Župančić). I kao što je u njihovom delu prisutno i naše i evropsko, tako ono treba da je prisutno i u našem osvetljavanju tih, i ne samo tih, dela. Izučavajući jednu književnu materiju mi treba da vodimo računa o specifičnoj prirodi te materije, ali njen kontekst ne smemo unapred sužavati niti se plašiti da će nas svetlost širih prostora zaslepiti.

Problemima književnosti treba, uopšte, prilaziti dinamično, ne zaboravljajući da se, i pored svih neminovnih predradnji, veoma često tek u neposrednom procesu proučavanja može doći do određenijih rezultata. Analiza i sinteza nisu, naime, ni u ovom području naučnog istraživanja, kao ni u drugim područjima moderne nauke, nešto što bi se dalo potpuno razdvojiti. Neophodno je i ovde: »i gledati podno svojih nogu i ne gubiti celinu iz vida«.

DRAGIŠA ŽIVKOVIĆ

Ovde je već bilo govora o tome da postoje metodološke razlike između pojedinaca, između grupa itd. i ja mislim da o tim metodološkim razlikama treba govoriti, da ih nije potrebno zataškavati, ali u isto vreme pomalo se bojim da jedan skup kao što je naš, koji ima neke konkretne zadatke, eventualno, ne posveti tim razlikama veću pažnju nego što bi u sadanjem momentu to bilo potrebno. Slučajno se desilo da je drug Ivanišin, koji je ceo svoj referat posvetio tome, podneo prvi referat i nekako je na taj način intonirao, možda, i pravac diskusije.

Ja mislim, kada već govorimo o tim razlikama, ono što je neko već kazao (mislim da su i drug Milanović i profesor Zaninović malopre govorili da su ti zaokreti i korisni), da te razlike i obogaćuju. Jedna lepeza stavova može da posluži kao koristan impuls za potpuniju, integralniju metodološku razradu. Razume se, tu se sada postavlja pitanje: da li taj metodološki pristup, to šarenilo metodoloških pristupa dovodi do integralnog metodološkog naučnog pristupa ili je to šarenilo samo nekakva eklektična zbrka. Nesumnjivo je da tu postoji opasnost od takve eklektičke zbrke i nesumnjivo je da treba težiti jednom metodu ili metodološkom postupku koji će biti što integralniji i što adekvatniji i opštim tokovima modernog književnog proučavanja i našim specifičnim društveno-političkim uslovima. Ali to ide i samo po sebi, vreme nosi sobom i uslovljava i jedno i drugo. Kad kažem »vreme nosi sobom«, onda mi pada na pamet ovo: pre rata postojao je u Novom Sadu *Glasnik istorijskog društva*. U tom *Glasniku* sarađivali su istoričari, a sarađivali su i istoričari književnosti. I u njemu je objavljen čitav niz vrlo vrednih i vrlo korisnih *književnih* priloga. Ta orijentacija na čisto *istorijsko* proučavanje književnosti, bila je ,tada glavni, osnovni metodološki način proučavanja. Danas mi nemamo više te situacije da postoji istorijski časopis u kome književnici objavljuju svoje književno-istorijske priloge. Naprotiv, i pored svih ovih različitosti pristupa kad mi danas prilazimo konkretnom književnom materijalu, mi smo zadahnuti mišlju što je svuda u vazduhu: da istorija književnosti, istorijskoknjiževno proučavanje, treba da bude što bliže fenomenu književnosti. A kad se to primeni na konkretni književni materijal, onda mi, manje-više, često dolazimo do sličnih rezultata, ako ne skoro i do istovetnih, ma s koje strane prilazili. U vezi s tim reći ću samo ovo: evo, povodom nekih misli u referatu druga Petrovića, koji je govorio o specifičnosti proučavanja naših nacionalnih književnosti, sa čime se potpuno slažem, mi imamo do sada nekoliko radova koji su se pojavili i koji približno isto posmatraju baš

pitanja periodizacije srpske književnosti XIX veka. Kad kažem »približno isto«, onda to velim otprilike u ovom smislu: da ono što smo mi nazivali *srpskim romantizmom* sadrži u sebi i nekakve elemente, nekakve aspekte onoga što će se kasnije razviti u takozvanom *srpskom realizmu* i obrnuto: ono što nazivamo *srpskim realizmom*, to, u stvari, znači umnogome izvestan kontinuitet s onim što je bilo u *srpskom romantizmu*. Ja uslovno upotrebljavam termine: romantizam-realizam; inače se slažem, upravo u vezi sa ovom specifičnošću naše istorije, sa mislima da možemo ići i dalje od tih termina, da ih čak ne moramo ni upotrebiti ako pronađemo pogodnije.

Još bih, u vezi s ovim, pomenuo možda i referat kolege Pantića, a i inače mislim da pomenem njegov referat zbog jednog, čini mi se, pokušaja tog integralnijeg pristupanja fenomenu književnog dela, bez obzira što to kolega Pantić, i ne samo on nego i neki drugi naši ispitivači, nazivaju *poetikama*. Meni se čini da je njegov pristup jedno potpunije posmatranje, integralnije posmatranje i jedno dijalektičnije posmatranje fenomena književnosti i književnog dela i da bi se taj termin »poetika« mogao nazvati još i šire »estetičko-idejna vrednost« jednoga dela.

Za stavove kolege Petrovića ja isto mislim da su maksimalistički, iako ne svuda, ali u nekim delovima jesu. (Recimo ono za kritička izdanja, da ona moraju postojati prije no što se pristupi izradi istorije književnosti), ali u isto vreme mislim da je ono što je kolega Petrović izneo bilo nužno izneti, da bismo zbilja i mi, i ne samo mi, nego i ljudi, društvo oko nas, bili svesni kakvo nasleđe u tom pogledu imamo, sa čime raspolažemo i šta sve stoji pred nama da uradimo, pa da dođemo do jedne takve istorije. Razume se, to ipak ne znači da pristupanje jednom takvom radu ne treba sada preduzeti i da ga treba ograničavati. Ali, ono što je i on pomenuo, a što su i drugi pominjali: pojedinačne izrade istorija ne samo jednog autora, nego i možda dvojice-trojice, koji se nekako samostalno organizuju, mislim da su preka potreba, da su na dnevnom redu, apsolutno, i to je zbilja dužnost svakog od nas koji se tim problemim bavimo — da takvo jedno delo što pre napiše.

MARIN FRANIČEVIĆ

Slušao sam pažljivo druga Ivanišina i nisam mislio govoriti povodom njegova referata, jer drug Ivanišin, naravno, nije ni postavio sebi zahtjev da potpuno objasni ono veoma kompleksno vrijeme i ona veoma kompleksna zbivanja. A ono što

je iznio, to je, mislim, tačno, i o tome ne bi trebalo posebno govoriti. Međutim, pala je kasnije od druga Begića riječ, hipokrizija, pa sam smatrao da je potrebno da kao jedan od onih koji su bili u centru zbivanja u tom vremenu kažem nekoliko riječi. Vjerojatno ni drug Begić kad bi pisao i kad bi imao vremena da razmišlja o formulacijama, ne bi formulirao stvari tako kako ih je formulirao, ali ovako formulirane, njegove riječi traže da budu spomenute u diskusiji. Mislim, naime, da je veoma opasno smatrati da je hipokrizija bila toliko važan faktor u preokretu koji je nastao poslije 48. Vjerovatno je hipokrizije bilo, ali na periferiji a ne u glavnom toku. Treba uzeti stvari u razvoju. Što možete drugo očekivati od čovjeka koji je od 41—45. prošao kroz sve strahote kroz koje su mnogi prošli, nego da vjeruje, jer da nije bio »vjernik«, ne bi mogao tako ući u četrdeset prvu. I što bi bilo od nas da nije bilo te vjere? Kako bi se stvari kod nas razvijale da ta vjera u nama nije živjela? Da nismo u borbu ušli i sve izdržali kao »vjernici«. I zar se je četrdeset pete mogao očekivati neki nagli preokret? I komu bi on bio koristan? Trebalo je, međutim, da dođe jedan takav udarac kao što je došao četrdeset osme, da tek onda počnemo temeljitije razmišljati o nekim stvarima. Govorim u prvom redu o sebi i ne želim uopćavati, ali mi se čini da primjer nije posve izoliran i da se može proširiti i na mnoge druge. Kad smo poslije 1948, počeli slobodnije razmišljati o stvarima, uvidjeli smo da su neki naši stavovi bili previše dogmatički i da tim putem dalje ne smijemo i ne možemo ići, počeli smo tražiti sebe kako smo najbolje znali i umjeli. I neko se našao ovdje — neko ondje. Ali, o hipokriziji tu, mislim, ne može biti govora, naravno, ako se gleda osnovni tok, osnovnu liniju toga toka. Ako je hipokrizije bilo, ona je uvijek ostajala na periferiji. I, kad se bude pisala historija ovoga perioda, neće se moći poći od takvih svakako površnih sudova nego će se morati ispitati svi tokovi, i pokazat će se da su neke stvari bile nužne i da se u čovjeku, koji je, kao što sam rekao, proveo tri ili četiri godine u borbi, nisu te stvari mogle razvijati drukčije nego što su se razvijale. Obično se taj period naziva ždanovističkim. I mi koji smo bili, tako reći, u centru toga — ja sam bio jedan od tih — pokušavali smo da prihvatimo tu teoriju kao teoriju, neko s više neko s manje »uspjeha«, jer smo to iskreno željeli vjerujući da je ona u tom momentu za nas najbolja, najcjelovitija i najistinitija, ali se nikada nismo, činjenice to potvrđuju, služili ždanovskim metodama prinude. Postojao je stanoviti psihološki pritisak, ali metode prisile se nisu nikada upotrebljavale. Historija će, uostalom, mnoge stvari i otkriti i objasniti, a ja bih mogao nanizati mnoštvo primjera i satima i satima govoriti o pojedinim slučajevima gdje se

pokazalo obratno, da smo uvijek nastojali da pojedinačne pokušaje administrativne prinude spriječimo i onemogućimo. Uostalom, to najbolje pokazuju djela koja su u tom razdoblju objavljena, i ne samo beletristička, nego čak i teoretski, esejistički i drugi napisi. Mislim, dakle, da i o tom periodu treba pisati kako je stvarno bilo, i da stvari nikada ne treba svoditi na uprošćene sheme, jer je to razdoblje veoma kompliciranо, možda jedno od najkompliciranijih razdoblja naše književnosti uopće.

RADOSLAV JOSIMOVIĆ

Posle značajnih referata koje smo ovde čuli, u situaciji sam da ponovim ono što je Labrijer nekad rekao: *tout est dit et l'on arrive trop tard*. Zato, moj mali prilog diskusiji može imati samo marginalni karakter. Najpre valja reći da je ovde stvorena izvanredno pogodna atmosfera za razmenu naučnih mišljenja, zahvaljujući u prvom redu, našim domaćinima. Sudeći po početku, svi su izgledi da ćemo se u toku simpozijuma držati ona dva značajna saveta koji ostadoše od Platona i Aristotela; po prvom: valja govoriti — ni jedan iza drugog ni jedan pored drugog, već jedan sa drugim. Po drugom: »Platon nam je drag, ali istina još draža«. Mislim da ovim aforizmima ne treba komentara.

A sad da krenem *da capo* i to više u formi pitanja. Odakle početi našu istoriju književnosti i kojim je piscima završiti? Može li se početni međâš označiti Paskerovim teorijama i dokumentima o ubijanju staraca, a završni da bude, na primer, Vasko Popa ili neki drugi savremeni pisac? Drugim rečima: da li se obavezno mora početi od prvih oralnih i pisanih dokumenata, iako oni nemaju još ni obrise literarnih izražavanja, i da li je dovoljno opravdano ići do onih savremenih pisaca koji još nisu završili svoj stvaralački opus? Odgovor na prvo pitanje bi bio: sve što može da doprinese boljem razumevanju literarnog fenomena valja da uđe u ovu istoriju, bez obzira da li je reč o predanju, istorijskom ili socijalnom faktu ili o nekoj drugoj formi ideologije. Odgovor na drugo pitanje: sva savremena literarna zbivanja koja su relativno dovršena; kažem — relativno, jer ni do danas, na primer, simbolizam, a još više razne forme nadrealizma nisu prestale da žive u našoj književnosti i umetnosti.

Drugo važno pitanje koje nas ovde jako interesuje: savremenost te buduće istorije književnosti naroda Jugoslavije. Iz

jednog od referata koji smo ovde čuli, može se zaključiti da je za integralni naučni odnos prema literaturi bio preduslov (a s time se i mi slažemo) — oslobođenje od ždanovsko-timofejevskog tretiranja svih domena duha. Međutim, ako sam ja dalje dobro razumeo isti referat, proizlazi da smo mi kroz Štajgera i Kajzera, otvorili vrata prema Evropi, odnosno, savremenosti. Bojim se da su izvesni zaključci, proistekli iz analize tzv. »zagrebačke škole«, suviše uopšteni, te kao da se odnose na sve ostale jugoslovenske pregaoce u domenu nauke o književnosti. No, istini za volju valja reći da je i u periodu najjačeg ždanovizma bilo komunista i marksista koji su se kritički odno sili i prema Timofejevu i prema Kohanu; kao što bi bilo pogrešno verovati da je trebalo čekati nekoliko kajzerovaca i štajgerovaca da bismo otvorili vrata prema Evropi i modernosti shvatanja. Najzad, da li se evropska naučna misao u oblasti literature i umetnosti može svesti na nekoliko imena koja su ovde pomenuta. Svi se slažemo da je bio istorijski značajan antiždanovski otpor i u domenu literature, ali isto tako je nužno da Marksov omiljeni princip *De omnibus dubitandum est*, primenimo više i na Kajzera i na Veleka i na sve ono što primamo iz evropske i vanevropske duhovne sfere. I samo taj kritički marksistički pristup može nam pomoći da ostvarimo svoju veliku šansu o kojoj je govorio drug Sveta Petrović. Takav pristup bi prirodno tražio drukčiji odnos prema ideji evropocentrizma i duhu parizijanizma, suprotan naročito onim kojima je supremno merilo prave modernosti poslednji krik pariske umetničke mode.

Mi smo slobodna zemlja i otvoreni smo bez predrasuda svim vrednostima sveta, a ne samo Evrope; zato u koordinatama pet kontinenata, naše i evropske umetničke vrednosti dobiće i pravo osvetlenje i pravičniju ocenu.

Uzmimo, na primer, teoriju vidovnjaštva (*voyant*-a) koja se toliko glorifikuje kod Remboa; ona dobija sasvim drugu ocenu ako znamo šta su o tome govorili i kako pesnički stvarali indijski *riši* ili jedan Ramakrišna. Indijci su znali još pre toliko vekova za simultaneizam. Evropski roman — reka biće neuporedivo bogatije protumačen ako se poznaje japanski roman vrste monogatari itd. Jednom reči, što naša znanja i kriterijum budu bogatiji i integralniji, time će i naša književnost u odnosu na evropsku i svetsku dobiti svoje sigurnije mesto i ocenu. A u tesnoj vezi sa problemom vrednovanja jeste pitanje metoda pristupanja izučavanju književnih epoha, pravaca i dela. Mi još nismo svestrano zapodeli razgovore o raznim metodama koji se upotrebljavaju u našoj univerzitetskoj nauci; međutim, srećemo se svakog dana, u studijama i esejima o našoj i stranoj književnosti, sa upotrebom i pozitivičkog, i biografskog, i sociolo-

škog, i psihoanalitičkog, i mnogih vidova antropološkog metoda. S druge strane, osvetljavajući specifičnosti i efikasnost pomenutih i drugih metoda, svesni smo toga da ni najidealniji metod, uzmimo da takav postoji, neće nas dovesti do pravilnih književnih sudova ako nismo najpre detaljno izvršili prikupljanje podataka i ako ne umemo da te podatke vidimo u njihovoj dijalektičkoj povezanosti. Naravno, može se baratati tačnim činjenicama, pa ipak doći do pogrešnih zaključaka i krivih osvetljavanja; nekada i zato što pojedinci projektuju svoj sopstveni estetički i idejni *credo* u delo koje proučavaju. Mislim da mnoštvo spisa objavljenih u svetu, povodom Šekspirovog jubileja, to dovoljno potvrđuje.

Zato pozdravljam one drugove koji su se u svojim referatima zalagali za svestranu eksploraciju činjenica, za jedan integralni metod, koji implicira akribičnost i svesno dijalektički-istorijski pristup izučavanju tokova i stvaralaca u našoj književnosti.

Pošto mi »preti drugo zvonce«, moraću da završim; ali sam bar time spasao prisutne da ne bi morali, usled dužine mog izlaganja, da skaču kroz prozor, poput Boaloa, koji je na sličan način utekao dosadnom piscu.

SLAVKO LEOVAC

Izneo bih dve teze povodom referata druga Đurčinova. Prvo, da je uticaj kritike, pa, sledstveno tome, i istorije književnosti manji, skromniji nego što to nekada mislimo. I da kritika i istorija književnosti trpe preobražaje koji se ne mogu zanemariti.

Hteo bih, takođe, da kažem da rezultati naših istoričara književnosti nisu mali. Posle svega što je ovde kazano to može da izgleda neverovatno. Pa ipak, setimo se mnogih imena istoričara i istorija, pa ćemo uvideti da su oni mnogo doprineli u ranijim vremenima. Druga je stvar što mi, koji danas živimo i stvaramo, ne mislimo tako dobro o njima kao što su to mislili njihovi savremenici. Ali, za uzvrat, ne radimo mnogo na tome.

Podsetio bih vas na ono što mislim da nam je, bar u prvo vreme, neophodno: takozvane pozitivističke istorije književnosti. U stvari mislim na istorije u vidu enciklopedija, leksikona, rečnika i proširenih bibliografija (doduše, tome doprinosi, bar donekle, Jugoslovenska enciklopedija).

Ovim dvema primedbama želim samo da kažem da moramo biti skromniji i više samokritički orijentisani.

Posebno bih govorio o odnosu između istorije književnosti i kritike, između istoričara književnosti i kritičara književnosti. Postoji jedno mišljenje po kojem su veliki kritičari najčešće i veliki istoričari. Tome mišljenju se pridružujemo kada, na primer, spominjemo De Sanktisa ili našeg Skerlića. Međutim, postoji ne mali broj manje značajnih kritičara koji su bili značajni istoričari književnosti. Čini mi se da su oni koristili i svoju i tuđu kritiku samo kao materijal da bi napisali istoriju književnosti. Prema našoj situaciji treba biti otvoren i videti kako egzistira naša kritika i istorija književnosti.

Veoma je zanimljivo konstatovati da u poslednje vreme, pored nekih starijih naučnika, i neki mlađi kritičari osećaju potrebu za jednim širim, istorijskim sagledavanjem književnih pojava. Na primer, Džadžić, Pavletić, Jeremić itd., da se ograničim na srpsko i hrvatsko područje. Šta to govori? Govori, možda, o tome da su bili nezadovoljni onim što su do tada radili, ali i o tome da su hteli integralnije da posmatraju savremenu literaturu. Tako se desilo da su prestali, gotovo bez izuzetka, da se bave jednim vidom kritike.

Naime, moram distingvirati dve kritike: kritiku koju smo, ne znam zašto, nazvali svakodnevna, ili kritika iz dana u dan; i kritiku u širem smislu o kojoj su pisali ili svojim delom potvrdili Krleža, Andrić, Ujević, I. Sekulić i još neki. To, po mom mišljenju, govori o tome da je odnos između istorije i kritike, odnosno istoričara i kritačara još nedovoljno čvrst, kazao bih čak veoma labilan. Naši istoričari književnosti se retko bave ovom kritikom, pa je možda i to razlog zbog čega oni svoja dela pišu precenjujući ispisani, dokumentima ispisani materijal, ili, gotovo na suprot tome, precenjuju materijal u vidu kritika i ispovednih tekstova.

U prvom slučaju, istoričar književnosti mora da posveti veliku pažnju, i mnogo vremena, minucioznom istraživanju ako ne svih oblasti a ono onih koje su nedovoljno istražene. U drugom slučaju, on se u potpunosti oslanja na istraživanja, odnosno rezultate istraživanja koji su izneseni u sintetičkim radovima, naročito u esejima i kritikama. Prema tome, kada se piše jedna istorija književnosti, na osnovu onog što je do tog trenutka urađeno, onda je ta istorija u suštini individualna, u smislu onog što je drug Petrović naveo, i uz pretpostavku da je takav istoričar izvesna kreativna ličnost koja će u svoje delo uneti nove interpretacije i sudove. U slučaju kada treba vršiti obimne istraživačke radove, onda je taj posao ne samo vremenski dugotrajan već i zavisan od rada većeg broja istraživača, pa i od rada na poetikama, o čemu je govorio drug Pantić, pa i od novih političko-literarnih studija, od razjašnjenja nacionalnih problema naše kulture, odnosno naših literatura.

Predložio bih, zato, na kraju, da razmislimo o tome kako da dođemo do izvesnih zaključaka u kojima bi se videlo šta ćemo sve činiti, svake godine, da bismo ostvarili ono čemu inače toliko težimo: stvaranju nove, ozbiljne istorije naše literature.

MILAN ĐURČINOV

Osvrnuo bih se pre svega na ono što je drug Leovac rekao o potrebi koju su pojedini jugoslovenski književni kritičari u jednom trenutku osetili za jednom određenom sintezom, za jednim celovitijim, obuhvatnijim tretmanom naše savremene književnosti. Rekao bih da se to može odnositi i na poneke književne kritičare kod nas u Makedoniji. Mislim da je ta potreba razumljiva, jer se radi o tome da se jedno razdoblje koje već decenijama traje na neki način osmisli, da se sagleda ne više iz perspektive trenutnih raspoloženja ili uzavrelog suprotstavljanja, već iz jednog sređenijeg, smišljenijeg odnosa prema svemu tome. Naša se književnost u ovom periodu razvijala burno, tj. razvijala se onako kako to nije bio slučaj sa njom od njenog postanka. Mislim da prirodno niče htenje da nešto određenije kažemo o toj književnosti, da je na neki način prikažemo svetu i to ne samo kao splet suprotnih nastojanja, kao vrenje najraznovrsnijih stilova i njihovog ukrštanja, već i kao jednu celinu, koja ima svoju harmoničnu liniju razvitka.

Mi smo nedavno imali prilike da se u Moskvi sastanemo sa ljudima u Institutu slavistike koji rade na našoj istoriji književnosti. Mi smo mogli da zapazimo da su oni veoma savesno prišli svome poslu i da rade intenzivno na knjizi koja će se uskoro pojaviti. Makedonskoj književnosti će u ovom radu biti posvećena posebna pažnja. Moram priznati da smo se pritom (pored prijatnog osećanja da nas ljudi čitaju i da veoma ozbiljno prilaze onome što mi danas radimo) osetili pomalo i nelagodno jer smo uvideli da će ti mladi ljudi učiniti uskoro ono što mi sami na žalost nismo uspeli da učinimo. Čak i pod pretpostavkom da taj rad ne bude oslobođen mnogih nedostataka, čak uglova gledanja sa kojima se verovatno ne ćemo složiti, mislim da je i to u neku ruku bolje i korisnije nego ova situacija koju imamo kod nas kada je reč o istoriji naših književnosti. Na tom sastanku bilo je dosta reči o najrazličnijim pojavama u razvitku savremene makedonske književnosti i mi smo zajednički zaključili da se o mnogim od tih problema dosada uopšte nije pisalo, ili bar, pisalo se veoma neodređeno.

U svakom slučaju, osetio sam da će nas mnogi narodi koji poslednjih godina sve radoznalije prilaze našoj književnosti uskoro preteći ukoliko i nadalje održavamo duh inercije kada se radi o našem poslu.

U vezi sa tim, postavljaju se i neka druga pitanja koja treba otvorenije objasniti. Na primer: u čemu je smisao tog insistiranja za takvom savremenom istorijom književnosti u kojoj će novijim vremenima i pojavama pripasti istaknuto mesto? Mislim da nas na to navodi upravo dosadanji razvitak naših književnosti. Zar upravo ono što su makedonski pisci stvorili u dvadesetom veku, u poslednje dve decenije, nije daleko najznačajnije što je duh ovog naroda ispoljio na književnome planu? Zašto pisati doktorske disertacije o književnim pojavama našeg devetnaestog veka, obrađivati male, beznačajne pisce kada je očigledno da se radi o minornim pojavama koje nam objašnjavaju pojedina istorijska stanja, ali čije su književne poruke gotovo neprimetne. Najzad, verujem da će takvo prilaženje makedonskoj književnosti osloboditi njene tumače osećaja inferiornosti i uputiti ih upravo onim procesima koji obeležavaju njenu duhovnu i estetsku emancipaciju u okviru svega onoga što u novijim vremenima stvaraju na književnom planu ostali narodi naše zajednice. Time bi se ostvario jedan mnogo neposredniji uvid u naše stvaralaštvo, sagledale realnije proporcije onoga što se na tom podneblju stvara, pronašle mnoge dodirne tačke koje oslobađaju od nekih fiktivnih obaveza koje i nemaju stvarne koristi. Treba se osloboditi uverenja da pomenuti makedonsku književnost u okviru jugoslovenskih znači ispuniti jednu obavezu po sistemu republičkog ključa. Čak i u Barčevoj istoriji, koju veoma cenim, makedonska književnost je predstavljena isključivo sa nekoliko redaka na završnim stranicama knjige, posvećenim Koči Racinu. Treba mnogo neposrednije ukazati na udeo naše književnosti u okviru onoga što uslovno možemo nazvati jugoslovenskom književnošću, ne mimoilazeći činjenicu da je reč o burnom aktivitetu jedne probuđene nacije koja je tek u uslovima našeg savremenog socijalističkog jugoslovenstva dobila priliku da se stvaralački i književno izrazi. Drugovi, ja ne bih želeo da se upuštam u opširnije eksplikacije nekih pitanja koja su se ovde pokrenula u vezi sa socijalističkim realizmom. Mislim da to, najzad, nije predmet našeg simpozijuma, ali ja osećam da se zaista teško mogu prihvatiti neka krajnje negatorska mišljenja koja su ovde bila iznesena. Ne zbog toga što smatram da bi taj pravac mogao biti za nas interesantan ili životvoran, već zbog toga što ga vidim u sasvim drugačijim dimenzijama nego pojedini diskutanti ovde. Mislim da se, u stvari, kod nas i nije radilo o nekom preokretu, nekoj revoluciji u tom pogledu. Čini mi se

da nije potrebno stvarati neki mit o negativnom uticaju socijalističkog realizma i smatram da je to najmanje ono što bi moglo da nas ometa u našem današnjem radu. Ždanovizam, pa i timofejevština se danas osuđuju čak i u SSSR-u, pa ne smemo stvari preuveličavati i smatrati da je to ono što nama danas smeta. Mi se razvijamo u jednom društvu koje je uspelo da preodoli i neutrališe tu »bolest« koja je u jednom trenutku zapretila našoj kulturi i našoj umetnosti, i mi smo je preodoleli pre nego što je ona uspela da ostavi dubljih tragova. Ovde je spomenut i drug Zaninović, tj. njegov književno-istorijski pokušaj. Mislim da je nesreća bila u tome što je taj rad u svoje vreme bio napadan jednim grubim postupkom koji je imao administrativni prizvuk a ne nekim radom koji bi imao za osnovu pozicije socijalističkog realizma. Mi, niti smo takvih književnih istorija dobili, niti je taj tzv. ždanovizam u našoj svesti ostavio takvih tragova da ga moramo u toj meri akcentovati danas kada razmišljamo o tome šta nam valja učiniti. Mi mormo ići dalje, to što je bilo prevaziđeno je.

Rekao bih samo još nekoliko reči o našem odnosu prema Evropi. Imam utisak da i tu pomalo robujemo nekim zastarelim shvatanjima. Ne radi se više o odnosu prema Evropi, već kako je primećeno, o odnosu prema svetu. Poznato je da su zapadni uticaji nastajali na bazi veza koje su naši ljudi razvijali školujući se i vaspitavajući u visoko razvijenim kulturnim centrima Zapada, poglavito Francuske. Čini mi se da kada određujemo stepen svetskog značaja naše književnosti pa i stepen uzajamnih uticaja koje bi ona u današnjem trenutku mogla da trpi, moramo polaziti od činjenice da se taj odnos u današnje vreme prilično izmenio. Izmenio se utoliko što danas naši ljudi idu u sve krajeve sveta, što je naša književnost po svojoj strukturi i svojim zahvatima daleko emancipovanija nego ranije i što, kada govorimo o afirmaciji ili njenim uticajima, ne smemo postavljati granice, već uzimati u obzir sve ono što i sa Istoka i sa Zapada na nju na neki način utiče i deluje. Mislim da takvo gledanje proističe i iz toga što se naši interesi danas ne ograničavaju striktno na pojedine centre, koji danas i nisu više ono što su nekada bili, jer se i nekadašnja koncentracija umetničkog života u modernom vremenu pomalo dislocirala i nije više isključivo vezana za pojedine centre kako je to bilo nekada.

Na kraju, mislim da me je drug Begić pogrešno shvatio smatrajući da sam u svome referatu nastojao da upoređujem estetičke stavove Lefevra i Šinka. Želeo sam samo da ukažem, a mislim da sam upravo to i rekao, da danas mnogi marksisti u svetu smatraju da je došlo vreme da se književno-istorijskim pojavama priđe sa jednog naučnog i marksističkog stanovišta,

da se taj posao ne da nikako celishodno obaviti ako se pođe od poznatog suprotstavljanja materijalističkog i idealističkog pogleda na svet u istoriji filozofije, socijalističkog realizma i dekadentne literature, po terminologiji većine sovjetskih književnih istoričara kada je reč o novijim periodima, i tome slično. Kao i to da se danas mnogi marksisti koji žive u raznim delovima sveta koincidentno slažu da se književnoj materiji, za koju ne važe analogne kategorije razvitka, mora prilaziti mnogo kompleksnije, suptilnije i da tu treba prethodno rešavati probleme koji dosad u književnoj nauci nisu bili rešavani. Tu je Šinko zaista podudaran Lefevru i mislim da je to veoma simptomatično i da u izvesnom smislu ohrabruje.

FRAN PETRE

Naš je sastanak od samog početka ušao u vrlo složenu problematiku literarne historije, i dobro je da je pošao tim putem. Ja bih se htio osvrnuti na dva pitanja koja su bila postavljena tu, i to u referatima. Prvo, na problem puta od sociološke koncepcije literarne historije do tzv. imanentnog prodiranja u književno djelo. I drugo, na koncepciju literarne historije kako je zamišlja drug Petrović.

Slučaj je bio da je odmah u prvom referatu iskrslo pitanje pristupa književnosti, i to pristupa samom književnom djelu. Možda je radi toga pitanje bilo tretirano u diskusiji u većem obimu nego što bi čovjek očekivao. O djelu »zagrebačke škole« su bila iznesena mišljenja za koja mislim da ne odgovaraju potpuno stvarnosti, pa je potrebno da se donekle dopune, i to upravo u vezi s zadatkom nove povijesti književnosti. Godine tisuću devetsto pedesete bila je naša literarna historija, prvo, produžetak rada generacija, i to organski produžetak, a drugo donekle utjecaj svega onoga o čemu je vrlo lijepo govorio drug Franičević, našeg sudjelovanja u velikom procesu zadnjih decenija, to jest prije rata, u toku rata i poslije rata. Ne postoji neka suprotnost između oba gledišta, kao što je bilo naglašavano tu. Ne: razvitak je bio potpuno organski. Literarni historičari su osjetili da sam sociološki pristup nije dovoljan za tumačenje književnog djela, pa su upravo na tom osnovu, na društvenom pogledu na književnost, proširivali obradu djela na umjetničku stranu. Možda izgleda nekome iz daljine rad u »Pogledima« i u »Umjetnosti riječi« kao jednostran — iz blizine nije bio takav. Mnogo se raspravljalo upravo o marksističkom pogledu na književnost, samo se osjetilo da marksistička nauka

na osnovu onoga što su pisali o književnosti Marx i Engels pa i Lenjin, nije doprla možda dovoljno do problematike književnosti kako se ona razvila do svog sadašnjeg stanja, dakle u zadnjih sto godina, jer Marx je govorio o književnosti onog vremena, i na osnovu materijala što ga je imao, tj. na osnovu svog klasičnog odgoja i na osnovu tada rastućeg realizma. Književnost se razvijala od Baudelairea i dalje, do danas, za tih sto godina, vrlo složenim putem i tu je bilo potrebno pronaći nove pristupe i tom pristupu su bila posvećena razmatranja. Naime, mi i nismo pošli od teorije književnosti, nego od prakse tumačenja naših književnosti na teorijskim osnovama. Odavle se stvarno razvijao rad u dva, nekako paralelna, pravca: jedan je bio traženje novih teorijskih osnova za književnost, — a to nismo radili samo mi, radio je jednako i drug Živković, i ne samo on, čitava književna kritika i literarna historija, — a na drugoj strani, primjenjivala se ta metoda na književno djelo. Nisu bile samo interpretacije. Bila su, recimo, široka raspravljanja u pojedinim književnim razdobljima, recimo, jednu čitavu godinu posvetili smo problematici romantizma. I to romantizma u raznim književnostima — i u stranim književnostima, već prema tome, jesmo li imali stručnjake za to. Zato bih htio korigirati mišljenje da je bio tu samo uski krug zanimanja i samo primjenjivanje stranih metoda interpretacije. Mi smo pazili na razvitak u svijetu, pokušali prema svemu zauzeti svoj stav, dosta kritičan stav vrlo često, ali osnova djela je ostala uvijek jedna i ista — sociološki pristup književnosti: posmatrati književnost kao fenomen određenog društvenog momenta u kojem je ona nastala, i kojeg ona odražava pa bila krajnje dekadentna ili krajnje socijalno angažirana, a uz to uočiti i ono drugo, imanentnu stranu književnog djela, po čemu književno djelo jest književno djelo, tj. pronicanje, prodiranje u njegov umjetnički izraz. Mi stojimo, zapravo, u povijesti književnosti pred istim problemom, samo u jednom drugom obliku. Tu se ne radi o pojedinačnom radu, o interpretaciji jedne pjesme, jedne novele, jednog romana, nego o zaokruženom pogledu na jednog pisca, na jedno razdoblje i na čitav razvitak književnosti. Taj zadatak je vrlo zamršen i dobro je da ovdje razmatramo ta pitanja i možda smo tek na početku konkretne diskusije kako istovremeno prikazivati jedan i drugi aspekt.

Sada dozvolite da se osvrnem na drugo pitanje, na tumačenje jugoslavenske literarne historije ili jugoslavenskih literarnih historija u interpretaciji druga Petrovića. Njegovo gledište, mislim, u diskusiji, nije bilo dovoljno objašnjeno. Drug Petrović, naime, polazi sa stanovišta da je književnost jednog podređenog naroda u svojim uvjetima razvitka sasvim drugačija nego književnost jednog slobodnog naroda. Nekim slučajem se i ja

vraćam tome pitanju u svom referatu. I u mnogo čemu ćemo se podudarati, ali uzimam riječ o tom pitanju već sada. Kod druga Petrovića, mislim, ne radi se o tom da se zabace osnove postojeće literarne historije, nego o nečem drugom. Da su uvjeti razvitka književnosti jednog porobljenog naroda sasvim drugačiji nego uvjeti razvitka jednog slobodnog naroda. U to se čovjek vrlo brzo uvjeri ako uzme jednu književnost prvog tipa, pa je usporedi s književnošću drugog tipa. Tamo je organski razvitak od srednjeg vijeka dalje nesmetan, s punom mogućnošću pojavljivanja velikih umjetničkih ličnosti i stvaranja književnih djela, a tu pokušaji koji dugo nisu mogli preći preko početaka pismenosti. Jasno je da takav stav mora imati svoj odražaj i u koncepciji same povijesti književnosti. Tako sam ja razumio druga Petrovića: mi ne možemo za osnovnu koncepciju naših književnosti preuzimati shemu velikih književnosti, što se do sada u mnogo čemu radilo. Nego, treba izraditi osnovne principe za prosuđivanje književnosti koja je bila rađana upravo u uvjetima porobljenog naroda. Ne smatram, ako sam dobro razumio jednog od predgovornika, da je to okretanje od Evrope i od svijeta. Ne, mi smo sastavni dio Evrope. Ali naroda kao što smo mi, takvih naroda je vrlo mnogo. I meni se naročito sviđala ona misao druga Petrovića da se tu tek stvara pokušaj jednog novog tipa literarne historije, tipa koji bi odgovarao ne razvitku velikih književnosti sa nesmetanim organskim redoslijedom razdoblja, nego tip povijesti književnosti za narode koji su zakašnjavajući ili ometano razvijali svoju književnu djelatnost. Ta specifičnost književnog razvitka proizlazi iz specifičnosti političkog i društvenog stanja tih naroda i, jasno je, ako pristupimo stvarno problematici naše književnosti, ne možemo mimoići takvu jednu osnovnu činjenicu. Tu je, naravno, problem metodologije. Nisu samo naše književnosti u takvoj situaciji, nego će u takvoj situaciji biti književnosti mnogih porobljenih naroda ne samo evropskih nego i drugih; mi tu možemo dati jedan teoretski prilog nauci o književnosti, upravo dopunjavanjem osnovnih vidika književnosti koje su imale slobodne mogućnosti razvitka, sa književnostima koje su živjele u potpuno drugačijim okolnostima. Tu činjenicu je diskusija nekako mimoišla, bilo da se čini našim drugovima ona sama po sebi razumljiva, bilo da je nismo dovoljno uočili. Jer, recimo, tu postoji problem — i k tom problemu se vraćam u svome referatu, — problem narodne poezije. Vrlo je smiona misao koja postavlja osnovu literarnim historijama na sasvim novi način — da se priključi toku književnosti područje koje do

sada nije bilo cijenjeno i nije bilo uključeno, a tu je, i nema smisla da ga mimoilazimo, pogotovo zato jer imamo mogućnosti da predstavimo naše književnosti u jednom sasvim novom svjetlu. To sam smatrao da je trebalo dopuniti u našim diskusijama.

BOŠKO NOVAKOVIĆ

Moram poći od jednog pitanja koje ću postaviti drugu Petroviću. Pitanje je za mene ovakvo: da li ona suma i ona povorka pobrojanih zadataka — naših obaveza, više ili pretežnije ide ka optimizmu ili pesimizmu? Da li suma rezervi i, ponekad, izvesnih skeptičnih trenutaka u izlaganju druga Petrovića treba da bude podstrek ili ne znam kakav korektiv? I šta drug Petrović ostavlja našoj generaciji — ovo kažem uslovno, pošto nas ima više generacija skupljenih oko jednog problema i jedne akcije — a sada želim da na neki način objasnim na šta mislim. Ja bih hteo da kažem da, slušajući sve ovo što se govori i u referatima i, docnije, u razgovorima oko njih i povodom njih, neprekidno sebi postavljam jedno pitanje: kad ćemo ili da li već to činimo, od inicijative preći na akciju? Hoćemo li se zadovoljavati i dalje da inicijativa ostane samo to? Ili smo se sporazumeli da imamo moći ne ostavljajući u nasleđe idućim ne znam kojim naraštajima — od Leovca i drugih, do još mlađih, da rešavaju — da mi počnemo poslove onoliko koliko se od nas traži i koliko se od nas može očekivati. Ja znam da je u pitanju jedna izvesna doza hrabrosti, o tom spora nema. Ali, hajde da budemo i hrabri. Izneću kao informaciju jednu akciju u kojoj učestvujemo nekoliko nas; odavde, čini mi se, samo drug Faraničević i ja. Matica srpska, Matica hrvatska, Matica slovenačka, Katedra jugoslovenske književnosti u Skoplju — rade na izradi jedne istorije jugoslovenske književnosti, obeležene po karakteru praktičnosti i spremnosti da kažemo ono što u ovom trenutku znamo. Znači, bez ambicije da sa naučnoistraživačkim radom, ne određujući vremenske granice, proučimo i rešimo sva pitanja koja su stvarno složena i koja su istinski problemi naše nauke o književnosti. Posao nije lak, posao nije jednostavan u to ne treba da vas uveravam, ali odmiče i čvrsto sam uveren da će biti rešen, pa mislim biće, ako ne druge koristi, a ono bar te da će se na greškama i slabostima ove praktične male istorije, ovog eksperimenta, da se uhvati i, bar u glavnim konturama, pruži slika evolucije naše književne istorije, mada Šinko (ovo se obraćam Đurčinovu) smatra da nema evolucije istorije književnosti: kaže, kako može

da postoji istorija književnosti, kad ne postoji evolucija umetničkog dela, umetnosti. Ja mislim da postoji. I da na tim slabostima, možda, učinimo bar to da ih docnije ne ponavljamo. Ja hoću da kažem da će naš posao sasvim izvesno biti olakšan onog trenutka kad se u celosti, do sedamdesete godine, pojavi biografsko-bibliografski leksikon jugoslovenskih pisaca — ovde su saradnici na njemu, pa će znati šta on sve obuhvata i koje pisce, ali preko deset hiljada pisaca od početka do danas, ne znam precizno broj, u svakom slučaju obuhvatiće sve ono što treba, biće učinjene one predradnje, oni strašni poslovi o kojima je onako iskreno i onako uzbuđeno govorila drugarica Marja Borštnik, i mislim da će nam biti bar to ušteđeno da jednom ne moramo da radimo bibliografiju i da prikupljamo sami literaturu o piscu ili o prevodima njegovih dela u stranim književnostima, itd.

Hteo bih da kažem još ovo: interesovanje za našu literaturu u svetu neosporno se pojačava i neosporno postoji. Ja sam u razgovorima ne samo sa ljudima koji su naše kolege, ali i sa njima, nego i sa piscima američkim, kad sam boravio ovog proleća u SAD, video da oni zaista žele nešto da učine radi upoznavanja naših literatura, ili, jedinstveno govoreći, naše jugoslovenske literature. Ono što je inicijativa profesora na Harvardskom univerzitetu, vrlo poznatog svima nama Alberta Batesa Lorda, da srpska i hrvatska (zasad je inicijativa svedena samo na te dve literature; ja sam se interesovao da li će docnije doći u pitanje i slovenačka i makedonska, i dobio sam odgovor da će doći), ali inicijativa da se srpska i hrvatska literatura predstave u tri serije prevoda naših pisaca, pri čemu bi svaka serija imala deset dela, to znači trideset dela srpskih i hrvatskih, počevši od Augusta Šenoe i Jaše Ignjatovića, do Vaska Pope i ne znam koga još... Steve Raičkovića i drugih mlađih pisaca, siguran je podatak da postoji potreba da i američka publika upozna našu literaturu u širini i u opsegu i karakteru u kome to dosad nije učinjeno. Američke kolege u Stemfordu, Nju Berkliju ili svejedno na nekom drugom univerzitetu, otvoreno kažu: »Mi nismo u ravnopravnom položaju — vi uvek tvrdite da ste članovi i predstavnici malog naroda, male zemlje, male literature, a tako mnogo znate o nama i drugima u svetu, dok mi o vama ne znamo takoreći ništa, izuzimajući, razume se, vrhunce vaše, Andrića i Krležu i možda još ponekog. Mi želimo, međutim, da se i tu na neki način dobije neki reciprocitet u upoznavanju, bar onoliko koliko se može. Hteo sam

da kažem, iznoseći samo ovaj primer, da postoje i težnje da se naša literatura uvede na nizu američkih univerziteta sa kursevima o njoj kao celini, ili da je prevođenje naših dela prirodna posledica onoga što današnji inteligent, današnji intelektualac ne sad više Evrope nego sveta, želi da sazna o nama i o našem svetu. Moram sa žalošću da konstatujem da sam bio u veoma velikoj neprilici uvek kad su mi postavljali pitanje kad će naša istorija književnosti. Pa, eto, radimo je. — Hteo bih da završim ovim: vrlo bih nesrećan bio ako bismo se razišli, pošto smo se izrazgovarali i čuli jedni druge, i kazali jedni drugima šta imamo, šta znamo, šta želimo i šta očekujemo. Voleo bih, ako bismo mogli da utvrdimo bar neke punktove, bar neke faze za 65. godinu ili 66. ili sasvim blisku budućnost, šta možemo i šta treba da činimo. Evo, u uvodnoj reči intonirano je nekoliko akcija, nekoliko mogućnosti, nekoliko zadataka od kojih su neke vodile pitanje iz drugih i drukčijih pitanja, možda nama manje pristupačnih, ali i neke sasvim moguće i ostvarljive stvari. Ne znam da li možemo, a mislim da treba, da smo dužni, da smo obavezni, neprekidno da insistiramo na otvaranju onakvih instituta kakvi su našoj nauci potrebni, bez obzira na to šta nam odvlači privreda i ne znam ko još. Mislim da još danas, a u tome se svi slažemo, nemamo pojedinca od koga možemo očekivati da može napisati sam istoriju jugoslovenskih ili jugoslovenske literature — ali imamo sigurno ljude i stručnjake koji mogu napisati i obraditi neke njene periode. Mi sigurno možemo imati i imamo i po nekoliko ljudi koji mogu obraditi istoriju XVIII veka ili naše etape XIX veka, recimo dva čoveka ili tri, i neke etape XX veka, bez obzira da li govorim o narodnoj ili o staroj ili o drugim delovima naše književnosti. Mi svagde imamo stručnjake poslenike dorasle tome zadatku da obrade periode ili celine koje ćemo mi posmatrati na drugi način, da ne ulazim u to teorijsko i opšte posmatranje njihovo. Predlažem da utvrdimo šta možemo uzeti sebi kao zadatak jedne akcije, jer evo čega se bojim: visoki ciljevi ranijih komisija, visoki do te mere da su svojom visinom postajali nerealni, teško ostvarljivi, zapravo neostvarljivi, činili su da se takva komisija razilazila nesvršenog posla, i ostavljala u amanet i svojim članovima i onim drugima koji nisu sarađivali ranije, ali dolazili docnije, ostavljala teško nasleđe ne samo nesvršenog posla nego i jednog pritiska da taj posao traži svoje oblike i traži svoje puteve, a evo teško ih je naći. Ja mislim da ipak nije teško sve to učiniti, jer kad bi to tako bilo, onda bi bilo izlišno da se sastajemo, a upravo naš sastanak sa svim onim što ovde kažemo i ovde činimo, upućuje nas na to da smo zaista dorasli da iz inicijative pređemo u akciju. To je moj predlog.

MIROSLAV PANTIĆ

Ja sam i sam govorio ovde, pa možda ne bi trebalo da diskutujem. Ali o nekim stvarima koje su rečene u referatima koji nije moj, uzimam pravo, kao i svi ovde što imaju to pravo, da kažem svoju reč. Pored toga, ja bih imao i nekakva pitanja i voleo bih i njih da formulišem pošto me interesuju odgovori. Mi smo se ovde skupili da pogledamo mogućnosti za pravljenje jedne istorije jugoslovenske književnosti. Mi se u tome vrlo oprečno razlikujemo: među nama ima ljudi koji su dosta optimistički raspoloženi, kao i ljudi koji su dosta pesimistički raspoloženi. Međutim, ja mislim da nema razloga ni za jedno ni drugo, mi moramo jedanput istini da pogledamo u oči, i, drugo, to je naša obaveza, to je obaveza svake generacije da o književnoj prošlosti svoga naroda kaže šta zna ili šta zna da zna. Jer ako mi tu obavezu ne svršimo, ona nikada neće biti svršena. Čak, i ako se posle nas pojave istorije književnosti koje su optimalno odgovorile zahtevima koji se postavljaju jednoj idealnoj istoriji književnosti, to nije ispunjena naša obaveza, to je obaveza one kasnije generacije koja sumira svoja znanja o literarnoj prošlosti svoga naroda. Dakle, mi ćemo tu opet ostati neispunjene obaveze. Naša je to dužnost ovoga časa, i možda smo se mi o tu dužnost nepravedno oglušivali, do danas, i možda smo propustili mnogo vremena pri tome da napravimo jedan bilans naših znanja o literarnoj prošlosti našeg naroda. To će biti naše znanje o našoj prošlosti. One buduće istorije književnosti koje će doći biće znanje budućih generacija, koje će biti bogatije zahvaljujući nama, ali znanje budućih generacija o toj istoj književnoj prošlosti. Svaka generacija je dužna da taj posao obavi. Jer, ako stalno razmišljamo o teškoćama, dogodiće nam se ono (vi se sigurno svi sećate narodne pripovetke koju je Vuk Karadžić plastično ispričao u predgovoru svojih narodnih poslovica), dogodiće se kao onoj devojci koja je videla okačen krušac soli o tavan, pa je počela da razmišlja: »Bože moj, ako bih se jednoga dana udala, pa imala dete, pa se to moje dete igra ispod ovog krušca soli, pa taj krušac padne i ubije to dete, kuku meni, jadnoj, šta ću ja onda!« — Ne smemo uveličavati teškoće, one postoje, one su zaista velike, ali je nepotrebno uveličavati ih još više. Ja se tu potpuno slažem sa profesorom Novakovićem (uostalom, to nije prvi put da se mi slažemo), da mi moramo načiniti sadašnji bilans, s tim da će njegove eventualne greške pomoći onom kasnijem bilansu da bude bolji. Ja verujem da ćemo mi čuti i daljih razjašnjenje o nekim pojmovima koji meni, ja priznajem, — ali to, naravno, nije moj plus, — nisu mnogo jasni, kao što

su pojmovi nedržavnih naroda, porobljenih naroda itd., koji se ovde čuju kada se govori o mogućnostima pravljenja jedne istorije jugoslavenske književnosti. Zapravo, govori se o porobljenom narodu, o nedržavnom narodu u jednini. U kom se smislu taj pojam uzima? I koji se narod tu ima u vidu? Šta to uopšte znači narod, šta znači to porobljeni narod, na koji deo naroda se ovde misli? I drugo, u okvirima ove naše zajednice na koji se to narod misli, na koje se to narode misli? Jer, nijedan naš narod nije bio u svim epohama svoje istorije porobljen definitivno. Ni jedan naš narod ne bi se mogao, koliko ja shvatam taj pojam, podvesti pod taj termin. Mi smo imali tokom naše istorije nekoliko država koje su trajale duže ili kraće. Ja ću podsetiti na meni dragu državu koja je trajala nekoliko vekova, i koja se zove Dubrovnik, koja se organski razvijala i čija se književnost takođe organski razvijala negde, po prilici, od dvanaestoga veka, kada se počela razvijati književnost jugoslovenskih naroda, pa sve do onoga časa kada su Napoleonove trupe ušle u taj mali grad — državu, ali se razvijala i kasnije, i do danas se ona razvija. Zar se tu može govoriti o jednom porobljenom narodu i, dosledno, o jednoj porobljenoj književnosti? Ja ću podsetiti i na drugi meni dragi narod, a to je srpski narod, koji takođe u velikom delu svoje istorije nije bio ni nedržavan, ni porobljen. Srpska književnost razvijala se organski sve do sredine petnaestoga veka. I razvijala se u toku, u punom koraku sa evropskom literaturom. To nije nikakva pismenost. Ona se, takođe, od početka XIX veka, razvijala u okvirima jedne slobodne države. Dakle, u svakom slučaju, to meni nije jasno, ja ću, možda, još o tome govoriti kad budem dobio bliža razjašnjenja.

Meni je žao, takođe, što drug Petrović nije definisao svoju koncepciju kritičkih izdanja, jer bi onda, ja mislim, mnogi naši nesporazumi bili otklonjeni. Ja imam utisak da među nama ima raznih koncepcija kritičkog izdanja, i da, možda, ni koncepcija koju ima drug Petrović, njegov zahtjev i nije maksimalistički, ali pri koncepciji koju na primer ja imam o toj vrsti posla, a ponešto sam se time i bavio, ja mislim da je taj zahtev i neodrživ i, čak, da predstavlja suvišan luksuz za jednu dosta sredstvima oskudnu literaturu, kao što je naša. Takođe, ja se ne bih složio sa njegovom konstatacijom koja, vidim, da se sada ovde naročito akcentuje, da se o istoriji narodne književnosti nije razmišljalo na ovaj način, na koji je on pokušavao da razmišlja, i na koji još po neki, eventualno, pokušavaju da razmišljaju. Dabome, narodna književnost se do sada izlagala u okvirima posebnih celina, to je radio Pavle Popović, to rade i drugi i sve do danas. Ali, isti taj Pavle Popović napravio je jedan drugi pokušaj, izložio je jednu drugu koncepciju shvatanja, tretiranja, izlaganja narodne književnosti, koja bi pratila proces takozvane (jer sve je takozvano u ovom našem slučaju) narodne književnosti, paralelno sa istorijom umetničke književnosti, i pokazao je, u glavnim linijama, kako se to da izvesti — od srednjega veka do danas. Tu njegovu koncepciju, polazeći od nje, i deklarativno polazeći od nje, dakle, odajući puno priznanje Pavlu Popoviću, razvijao je profesor Beogradskog univerziteta i moj učitelj, Dragoljub Pavlović, u jednom vrlo dobrom i sintetičkom članku u Prilozima za književnost, jezik i folklor koji je, ja se bojim, ovde ostao nepoznat. Međutim, tu je profesor Pavlović, polazeći od koncepcije, od ideje Pavla Popovića pokazao kako bi se dala izvesti jedna istorija jugoslovenske književnosti, gde će istorija jedne tzv. narodne i usmene književnosti bili izlagnaa paralelno sa onim što mi zovemo umetnička književnost, iako je to stvarno, i jedno i drugo, umetnička književnost. Ali, o svemu tome, ja se nadam, biće još prilike da porazgovaramo, pa, eventualno, i da se složimo.

SALKO NAZEČIĆ

Odmiče vrijeme, a ima stvari koje treba brže da rješavamo. Sigurno je da su mnogi nesporazumi tu, ali je sigurno i to da mi otvoreno razgovaramo o tome svemu i da će od toga razgovora biti koristi, bez obzira što ja možda lično ne očekujem da ćemo mi na ovom našem današnjem i sutrašnjem sastanku doći do onakvih zaključaka kakve je želio i predlagao drug Novaković a to je da mi tačno i decidirano kažemo kakvi su naiš zadaci koje moramo riješiti u idućoj godini. Ali mislim da mogu reći ovo: ja iskreno očekujem i vjerujem u to da će svi ovi naši razgovori, kad budu objavljeni materijali, izazvati još ozbiljnije razgovore o ovim pitanjima. Ja, na primjer, mislim da je drug Petre podvlačeći naročiti značaj onog Petrovićevog shvatanja govorio o jednom pitanju koje uopšte nije sporno. Niko ko se bavi istorijom književnosti, a pogotovu kod nas ovdje, a mislim ni inače, nikad nije ni pomišljao da ne postoji razlika u razvitku književnosti kakve su naše književnosti i u razvitku književnosti drugih naroda. Jer kad bismo mi govorili konkretno, kako je govorio maločas profesor Pantić, onda bismo vidjeli da to nije problem, ja bar ne znam nikoga ni u ovom našem razgovoru ovdje niti sam ja to u uvodnoj riječi kazao, svak je isticao te specifičnosti, a to je to. Drugo je pitanje koliko smo mi bili porobljeni, koliko smo bili slobodni, kad smo bili i koliko u toj ili takvoj situaciji. Mslim

da je i to sasvim jasno. Isto tako mislim da je veoma opasno pridavati toliki značaj preduslovima. Kad pročitam tekst druga Petrovića, onda ću imati jasan stav, jer ovo sve govorim po utiscima po sluhu, pa bih pošto je to podvukao i drug Petre, to ipak izgleda da se nisam prevario kad je riječ o potrebi upoznavanja književnosti, proučavanja književnosti nekih naroda koji su imali sličnu sudbinu sa našom sudbinom. To je sigurno dobro i niko ne može biti protiv takvog proučavanja. Mi, kao što je rekao i drug Josimović, treba da otvorimo prozore prema čitavom svijetu, ali mnogi od tih naroda nalaze se na početku, sasvim na početku. Ja neke od tih književnosti malo znam, često iz druge ruke, ali ako bismo mi uzeli recimo egipatsku književnost ovu noviju, tu bi nam drug Nedim mogao mnogo više da kaže, jer je obavještеniji nego ja, mi bismo vidjeli da se oni u mnogim pitanjima nalaze daleko, daleko, iza nas, i kad bismo mi sad čekali da dođemo, da stečemo o njima obavještenje i da se ugledamo eventualno na to, ako sam dobro shvatio druga Petrovića, onda bismo vjerovatno učinili jedan veoma ozbiljan propust i ne bismo došli do tih rješenja. Drugo što sam ja htio da kažem to je da su to sve pitanja koja su otvorena i ja se potpuno slažem kad je riječ o potrebi kritičkih izdanja. O značaju takvih izdanja i značaju pripremnih radova mislim da sam dovoljno govorio u uvodu insistirajući na tome da su nam potrebne takve institucije koje će sve to pripremiti što sam ja jednim imenom nazvao »dokumentacijom«. Ali da mi čekamo pa da radimo tek kad imadnemo takva izdanja, a pošto ta izdanja. da se poslužim onim što je govorio drug Petrović, zastarjevaju već za dvije tri godine, bojim se da ćemo biti u jednoj situaciji da nećemo nikada prići poslu. Ova generacija je dužna da uradi ono što je njen dug, to je sigurno, a da treba o stvarima razgovarati pokazuje i ovo što je govorio drug Novaković. Vrlo je simptomatično da je drug Novaković govoreći o eksperimentu (on se sasvim ograničio pa kazao »eksperiment koji Matice spremaju u saradnji sa katedrom iz Skoplja«) kad je pogledao u ovaj skup, a nas tu ima dvadesetak koji se bavimo tim pitanjima istorije književnosti, našao samo dvojicu koji učestvuju u tom poslu. Mislim, da to nije došlo slučajno, rekli smo da ćemo govoriti otvoreno, i, što kažu bez dlake na jeziku, da to nije došlo zato što ljudi prosto nisu htjeli, nego da je tu bilo dosta razloga zašto je to tako bilo. I u ovim našim razgovorima ako bismo mi postigli da nekako »odmrznemo« te stvari i da onda stvarno sagledamo probleme čini mi se da bi to bio najveći rezultat ovih naših razgovora i ovoga našega sastanka. A isto tako kad je riječ o očekivanjima koja možemo očekivati od ovoga Leksikona koji će dati, kako pretpostavljamo, potpune biobibliografske podatke,

to je jedan veoma mali dio onoga što mi ustvari treba da uradimo. Mi imamo bibliografije koje izdaju Leksikografski zavod, Bibliografski zavod i tako dalje. Ali, nažalost, te bibliografije nam vrlo malo pomažu, ne samo zato što one nisu pouzdane (baš na primjeru Boška Novakovića se vidi da nisu pouzdane, jer je uz njegovo ime dat još jedan Boško Novaković tako da Boško Novaković otprilike ima dosad sto godina rada). Ja kad govorim o bibliografiji mislim na bibliografiju koja nešto govori i kojom se vi možete poslužiti u tom smislu da vi ne morate sve čitati, jer ako mi imadnemo ovakve bibliografije kakve su ove naše, onda opet nam ostaje da sve moramo čitati, a sve čovjek ne može da čita. Mi smo pokušali ovdje da radimo jednu takvu bibliografiju pa sam ja onda koristeći se tom bibliografijom konstatovao da recimo od 100 stvari, od 100 jedinica bibliografskih ja ustvari treba da pročitam pet, ako vidim o čemu se radi u pojedinim tim radovima, a ja ih sto ne mogu pročitati a mogu pročitati pet i to odgovara mojim vremenskim mogućnostima, ne mojim lično nego recimo mogućnostima svih nas. Mislim da ako bismo to riješili, tj. da vidimo kakvi su ti problemi i kako ih treba prevazići, onda bismo učinili veliki korak naprijed, a ja se nadam da ćemo to postići i da neće ovo biti i posljednji naš razgovor o ovim pitanjima.

SVETOZAR PETROVIĆ

Želio bih kazati nešto o primjedbama o svom referatu, o primjedbama za koje se svim drugovima najljepše zahvaljujem, jer su mi sigurno na neki način signalizirale ona mjesta u referatu o kojima bi, vjerovatno, trebalo reći nešto određenije ili jasnije u kakvom dopunskom objašnjenju.

Najprije bih, međutim, pokušao odgovoriti na pitanje druga Novakovića, naime na pitanje da li ona suma pobrojenih zadataka više ili pretežnije ide ka optimizmu ili ka pesimizmu, kako se takva »maksimalistička« koncepcija odnosi prema pothvatima koji su u toku i šta ona ostavlja ovoj našoj generaciji. Možda je zaključni dio u pitanju druga Novakovića formuliran i odviše pesimistično, ali, govoreći općenito, mislim da ću na čitavo pitanje najbolje odgovoriti ako kažem otprilike ovo: onaj koji nalazi da je u stanju napisati historiju naših nacionalnih literatura, treba to i da učini, ne obaziruci se na stanovište s kojega se uvjeti za taj posao — bar za izradu jedne kolektivne historije naših književnosti — danas ne čine zrelima. Ko-

lektiv koji se takva posla danas prihvati imat će na svojoj strani, naravno, dobre želje ne samo moje nego sigurno svih skeptika ovoga svijeta, jer ne može biti razgovora o pitanju želimo li mi svi ili ne želimo da što prije dobijemo jednu historiju jugoslavenske literature. Štaviše, onaj koji je uvjeren da historiju književnosti može napisati postupat će, mislim, i u načelu ispravno ako se svoga posla prihvati zaboravljajući u tom trenutku skepsu i nevjericu s kojom se suočio. Možda je velika doza skepticizma — da polemiziram malo sâm sa sobom — zapravo prepreka da se makar kakva historija literature zamisli. Bar za sve velike individualne historije književnosti iz prošlosti može se reći da su pisane s teoretskog stanovišta koje se ne može jako dugo braniti. Veliki su historičari književnosti, većinom, i kod nas i u svijetu, bili u izvjesnom smislu dogmatičari. Duhovi koji su u nekoj sferi teoretskog mišljenja o literaturi više značili, ili duhovi koji su otvarali neke nove misaone horizonte, rijetko su pisali historiju književnosti. Jedan Bogdan Popović vjerovatno ne bi bio u stanju napisati historiju srpske književnosti, mada je on o književnom fenomenu umio često govoriti dublje nego što je umio Skerlić, čovjek kojega također mnogo cijenim, i čovjek, uostalom, na čije oči još uvijek svi uglavnom vidimo povijest srpske književnosti. Ukratko, da kle, koliko se moje izlaganje može shvatiti kao obeshrabrenje, volio bih da se ono jednostavno ne čuje. Mislim da bi bilo korisno da se čuje koliko može biti podstrek za studij određene vrste.

U vezi s primjedbom, da nije novo mišljenje da našim literaturama treba pristupiti na specifičan način, želim naglasiti da nipošto ne insistiram na novosti ili izuzetnosti gledišta što sam ga izložio, ili još jasnije: da me ne zanima pitanje je li to gledište novo ili staro. Insistiram, međutim, na jednoj distinkciji koju bih volio da se dobro razumije, insistiram na razlici između mišljenja, da našim književnostima treba specifično prići kao što naravno specifično treba prići svakoj literaturi uopće, i gledišta koje mi se čini prihvatljivije i koje sam zastupao u svom referatu, naime gledišta da u historiji naših literatura postoji jedan skup specifičnih okolnosti koji razvoj naših literatura čini specifičnim u odnosu na zapadno-evropske književnosti u cjelini.

Na pitanje »Šta znači nedržavni ili porobljeni narod?«, može se odgovoriti da je to narod koji u velikom ili najvećem dijelu svoje historije nije imao vlastite države, nije se koristio prednostima političke samostalnosti, nije imao mogućnost slobodnog i prirodnog razvoja svoje narodne kulture. Nisu ti nazivi, naravno, nikakva kvalifikacija osobina ili karaktera naroda o kojemu je riječ; upotrijebljeni su kao više ili manje sretan naziv za

narode opisane historijske sudbine. A da je baš takva bila u osnovi sudbina naših naroda u prošlosti, jedva da treba posebno dokazivati. Drug Pantić je upozorio na neke od najsvjetlijih tačaka iz naše historije, pa čak i tu, mislim, stvari stoje nešto drugačije. Srbija je, na primjer, u 19. vijeku postala ustankom na neki način nezavisna država, ali je još dugo u tom vijeku sjedio u Beogradu turski paša, i još je velik dio srpskog naroda ostao izvan granica slobodne srpske države. Činjenica je da u određenim dugim periodima, a u određenim čak krajevima gotovo trajno, nismo kao narod bili slobodni, i mislim da smo već danas stekli dovoljno samopouzdanja, i dovoljno sigurnosti u svom nacionalnom ponosu, da to možemo sami sebi na neki način i priznati.

Kad je riječ o koncepciji kritičkog izdanja, mislim da drug Pantić i ja ipak mislimo na istu stvar; mi obojica vjerovatno mislimo da je kritičko izdanje jednog teksta objavljivanje toga teksta na način koji će svakome koji to izdanje uzme u ruke omogućiti da znade kako su izgledali svi postojeći izvori, i da znade, naravno, zašto je onaj koji je tekst pripremao uzimao ovu a ne onu varijantu, izvršio ovo a ne ono čitanje. Razlika nije u koncepciji nego u ocjeni kad, kojom brzinom, kritičko izdanje zastarijeva. Naravno, u svim slučajevima o kojima sam govorio (a moglo bi im se dodati i Rešetarovo izdanje Ranjinina zbornika koje je počelo zastarijevati zahvaljujući baš jed nom radu druga Pantića) ne treba misliti da je riječ o izdanjima koja su apsolutno zastarjela. I ne treba misliti da imam iluzija da su zapadnoevropske književnosti u tom pogledu u jednoj, »maksimalističkі« procijenjeno, potpuno drugačijoj situaciji. Postoje vrlo značajni pisci u tim književnostima koji nemaju valjanog kritičkog izdanja. Čini mi se samo da zapadnoevropske književnosti u tom pogledu imaju rupe, a mi nemamo sira, a to je, mislim, ipak bitna razlika.

Govoreći o načinu na koji bi usmenu književnost valjalo prikazivati u jednoj historiji naših književnosti, moj referat nije za sebe prisvajao nikakav prioritet. Sasvim obrnuto, za stanovište koje se u njemu brani važno je ustanoviti: mada postoji gledište da se usmena književnost mora prikazivati historijski i u istom dahu s pisanom, mada to gledište — kako je pokazao i drug Pantić — ima kod nas čitavu jednu malu tradiciju, tako se ipak praktički ne radi. Ne radi se tako u tolikim pokušajima historiografske sinteze, i u tolikim antologijama, pa se ne može reći da je u pitanju samo jedan red slučajnih omaški; mora se zaključiti da u tom pogrešnom pristupu ima nekog sistema.

Najzad, mogu samo uzgred reći da potpuno dijelim mišljenje druga Milanovića da su jugoslavenske književnosti sastavni dio evropske književnosti. Nimalo se ne bojim da će nam se Evropa

naturiti — ona nam se već naturila, ali problem uopće nije u tome. Nije problem u izboru između ubijanja staraca i Vaska Pope, da upotrijebim zgodnu riječ druga Josimovića; u toj dilemi, naravno, ja sam za Vaska Popu, a čak kad intimno i ne bih bio za Vaska Popu — budući da ovdje ne izražavam svoj program nego pokušavam opisati stanje — morao bih shvatiti da je neizbježna sadašnjost Vasko Popa, a da je ubijanje staraca, ma koliko mi drago bilo, danas i ovdje nemoguće. Problem je, i to specifičan problem naše literarne historiografije, međutim, u tome što se naša književnost zapravo nije razvijala od ubijanja staraca do Vaska Pope, nego od ubijanja staraca do Marina Držića, i od Marina Držića opet do ubijanja staraca; što se ona razvijala u situaciji istovremenog postojanja jedne razvijene sredine i jednog zaleđa koje funkcionira na neki drugi način, a koje se u literaturi ipak sasvim neposredno reflektiralo (jer je otac ili potomak onoga koji taj običaj ubijanja staraca prakticira, s pogačom ili bez pogače, ujedno i kreator jednog tipa literature koji je za nas vrlo važan). Problem, dakle, nije u tome da nam se Evropa ne naturi, nego u tome da se ispita specifičan način na koji se to naturivanje ovdje dogodilo.

NIKOLA IVANIŠIN

Naslov moje teme bio je »Nacionalna tradicija i ‚internacionalni' eksperiment u suvremenom proučavanju naše književnosti«. U znaku prvog dijela takva naslova moglo bi se mnogo štošta razmatrati u našem sveukupnom, a ne samo literarnom razvitku. U osamdesetim godinama npr. kada se u hrvatskoj literaturi javio Kumičić i napisao onaj svoj članak gdje se poziva na Zolu, niz godina raspravljala je hrvatska književna publicistika o nekoj opasnosti od naturalizma, a kad se danas bolje sagleda Kumičićevo književno djelo onda ono nema nikakve veze sa Zolinim naturalizmom, nego sa svojom nacionalnom tradicijom, s onom književnošću koja mu je prethodila, sa Senoom. Tako bi moglo biti govora o tzv. »Parizlijama«, srpskim književnicima na smjeni stoljeća, koliko su oni donijeli novog iz francuske u srpsku književnost, a koliko se ta književnost istovremeno izgrađivala na vlastitim tradicijama.

U svom referatu istakao sam da su svojevremeno naši romanisti, germanisti, anglisti itd. pridonijeli mnogo da nas upoznaju s tekovinama evropske i svjetske nauke o književnosti iz vremena kada nije postojao dodir s njima (ranije ne samo studenti nego ni profesori nisu mogli odlaziti u inostranstvo,

a ako su i išli onda to nisu bili slavisti). Međutim, u procesu razvitka zagrebačkih strujanja u studiju književnosti, slavisti su se sjetili da i u našem književnom naslijeđu ima pojava gdje je razmatrana književnost kao autonomni fenomen. Moglo bi se, naime, sastaviti prilično fundirana estetika na osnovu diskusija koje su vođene u *Pečatu* i oko *Pečata* godine 1939—1940.

Upozorio bih da je ponešto rečeno u vezi s mojim referatom što ja nisam rekao. Ja sam, također, naglasio da je postojao organski razvitak u našem studiju literature, ali je taj organski razvitak nakon godine 1941. bio prekinut. Također sam naglasio da su veoma značajni sastavi literarno-historijske prirode objavljeni u publikacijama koje pominjem u referatu. Proturječja o kojima sam govorio nisu samo moralna, to su proturječja uopće u životu pa i u literaturi, gdje je ipak bitan faktor čovjek. Moral je, međutim, aktuelan svugdje, ne samo u literaturi. Kad je na primjer trgovački moral preduvjet solidnog trgovanja, zašto naučni moral ne bi bio preduvjet solidne nauke, pa i nauke o književnosti.

A sad nešto o »otvaranju prozora prema Evropi«. Iz Evrope je nama tijekom stoljeća mnogo toga dobra dolazilo: Dubrovčani su štampali knjige u Veneciji, književnici iz Zagreba su mnogo naučili u Beču, oni iz Beograda u Parizu. Ne treba pritom zaboraviti da su nam iz Evrope povremeno dolazili razni »Hitleri i Musoliniji« i donosili opet mnogo toga lošeg. Otuda je potrebna ta ravnoteža između naših tradicija koje su organski dio i neminovnosti da dolazimo u kontakt s Evropom.

Ako se bavimo fenomenom jednog pisca onda bi se moglo uočiti slijedeće: o Vladimiru Nazoru pisane su rasprave i knjige, pisali su ih akademici i sveučilišni profesori, ali ono valjda najprhvatljivije o Nazoru izrekao je jedan A. B. Šimić koji je u par rečenica nabacio misli od kojih bi svi oni koji proučavaju Nazora mogli poći. Cijelo učenje o Kranjčeviću moglo bi se oslanjati na nekoliko matoševskih teza koje su izrečene u člancima u kojima su sadržane mnoge netačnosti.

Molio bih odgovor na jedno pitanje: po kakvom kriteriju mi svrstavamo jugoslavenske pisce u jednu određenu nacionalnu književnost; da li je to teritorijalni princip ili pripadnost pojedinoj naciji, političkoj stranci, možda religiji ili jeziku?

Kad govorimo o terminima »jugoslavenske književnosti«, »književnost naroda Jugoslavije«, »jugoslavenska književnost« — mislim da se termin »jugoslavenska književnost« može naučno obrazložiti, jer fenomen jugoslavenske književnosti bar u XX stoljeću postoji kao takav.

MIDHAT BEGIĆ

Možda bi bilo zanimljivo da se održi još jedan sastanak gdje bi se u diskusiji išlo dalje ka iscrpljenju pitanja. Povodom ideje o dogmatizmu književnog istoričara (u referatu druga Petrovića), mislim da je istorijska kritika po svojoj biti antidogmatska i da nedostatak takve kritike ne znači napredak.

Povodom isticanja Skerlića i Barca kao uzora za rad, odnosno njihova poricanja, istakao bih da je Skerlić bio veoma upoznat za književnom naukom svog doba u cijeloj Evropi, i da njegove ideje i ostvarenja treba ozbiljno uzeti u obzir. U pogledu A. Barca, a povodom kritika upućenih ovdje na njegov teret, čudim se što se pri toj kritici ispuštaju iz vida teorijski tekstovi Barčevi kojih on ima kao i svaki veliki istraživač književne istorije (kao Van Tieghem koji je pored stvarne uporedne istorije književnosti Evrope i Amerike napisao i cijelu knjigu o problemima uporedne književnosti, kao i Skerlić koji je ostavio niz sličnih tekstova). Takav je, među mnogima, njegov posthumno, u sarajevskom »Izrazu« objavljeni tekst *Evropski okvir jugoslavenskih književnosti*. Takva je i njegova jedinstvena radnja iz oblasti poetike posvećena Vidriću, konkretno analiza pjesama *Mrtvac* i *Perun*, koja je primjer izvanredne primjene moderne dubinske psihologije na djelo jednog pjesnika i što nije nikako slučajno došlo, nego nastalo na osnovu stvarnog saznanja i poznavanja moderne književne psihologije i estetike: to se može potvrditi sljedećim, završnim poglavljima Barčeve studije o Vidriću, gdje se čak i pominju te moderne tekovine. Takve studije, koje su svjetskog domašaja, nije dao čak ni Skerlić čiji je dijapazon bio drukčiji i koji je ostavio djela drugog roda, ne manje izuzetna i trajno vrijedna (J. Ignjatović, na primjer). Na takve stubove naše književne misli mi se možemo pouzdano osloniti idući ususret novom, našem današnjem.

U pogledu smisla književnoistorijskih izučavanja naših književnosti, gdje prema nekim drugovima (kao što je drug Petrović i drug Petrè) naša djela stoje navodno u stanju podređenosti prema Evropi, moram naglasiti svoje puno neslaganje s tim shvatanjem. Za mene su naša djela ne relativne no apsolutne vrijednosti; nezamjenljive i neotuđive, i jezički kao i istorijski; ništa ne može zamijeniti Vidrićevo djelo, ni Hölderlin ni Rimbaud, ni ma ko, jer je u pitanju jedinstvenost istorijske i egzistencijske situacije, nesvodivost jezičke strukture itd. Može da bude izvjesnih duhovnih upoređenja, često vrlo plodnih poja-

va paralelizma, ali ne i istovjetnosti i ponavljanja, jer nema stvarne mogućnosti valorizacija, naročito u jezičkim ostvarenjima. Inače bi bilo nepodnošljivo dosadno baviti se djelima i piscima za koje mislimo sami da su drugorazredna pojava.

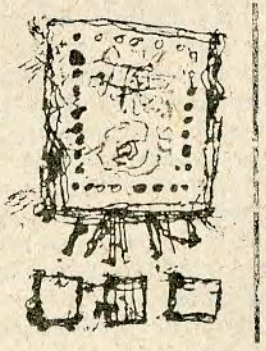
VICE ZANINOVIĆ

Ja sam s nekolicinom drugova, za vrijeme boravka u Sarajevu, razgovarao o simpoziju, o održanim referatima, o diskusijama koje su vođene i o rezultatima. Sa više strana je rečeno da bi bilo dobro da se ne ostane na onome što je započeto ovdje u Sarajevu. Iznijeta je sugestija da bi bilo korisno razmotriti da li da se pređe na neku vrst organizacije, društva koje bi nastavilo s ovim radom i koje bi se bavilo problemima historije književnosti. Mišljenje je onih s kojima sam govorio da vodstvo društva preuzmu drugovi iz Sarajeva koji su i dosada, u ovom poslu koji se odvijao nekoliko dana, pokazali da su u mogućnosti da s uspjehom obave zadatak. Ja sam htio na jutrošnjem sastanku upoznati prisutne s ovim prijedlogom, ali bih sugerirao da o tome diskutiramo poslije podne, kako bi o prijedlogu, o njegovoj prihvatljivosti ili neprihvatljivosti, imali vremena da razmisle koliko drugovi iz Sarajeva toliko i drugovi iz ostalih krajeva.

SALKO NAZEČIĆ

Meni su neki drugovi sinoć kad smo sjedili u Klubu univerzitetskih nastavnika to pitanje, zapravo tu misao nabacili, pa sam ja malo o tome razmišljao i bio bih za to da i ti drugovi o tom malo razmisle i da sagledaju sve mogućnosti i zato ne bih bio da o tome sada razgovaramo. Da, drugovi, ja plediram za to da se mi ne zanosimo nekakvom mišlju da ćemo sva pitanja i sve nesporazume koji su ovdje vidljivi, a koji su možda i plod ovakvog načina izlaganja, moći odjednom sagledati. Jer poneki put mi možda diskutujemo i o stvarima u kojima se slažemo, zato što ih nismo dovoljno dorekli i što ih nismo dovoljno čuli. Drugovi su izrekli čak i takvu nekakvu ideju da bi to moglo da bude recimo jedno društvo koje bi nosilo naziv Društvo za izučavanje istorije jugoslavenskih književnosti, i da bi to trebalo da bude društvo koje

bi bilo sa sjedištem u Sarajevu i sa kontinuiranim rukovodstvom. Nama iz Sarajeva razumije se veoma je drago i laska nam bez sumnje ako smo mi ostavili tako dobar utisak da se u nas vjeruje. Ja bih htio ipak da kažem nešto: stvoriti takvo jedno jugoslavensko društvo i očekivati da će se svi složiti da ono bude stalno u jednom mjestu, bojim se da mi možemo to željeti i možemo mi to i zaključiti, ali to neće vjerovatno da tako ostane. Isto tako neće to društvo moći stvarno da radi bez nekog kontinuiranog rukovođenja, to i ja mislim. Mi smo se upleli u ovaj posao, prosto u želji da razbijemo onu začaurenost Saveza slavističkih društava koji se sastane povodom Kongresa koji se održava svake nekolike godine i onda se uvijek zaboravi sve ono što je bilo ranije jer dođe nova uprava, dođu novi ljudi, nova sredina i razumije se, kao da se živi samo između dva kongresa. Mi smo htjeli nekako da to prevaziđemo. Treba o tome razmišljati, jer nekakvog rada od kojega se mogu očekivati rezultati nema sigurno bez kontinuiteta, bez stalne organizacije koja bi se o tome brinula. Drugo, drug Vučenov je naglasio, čini mi se, da bi to trebalo da bude sekcija Saveza slavističkih društava. Mislim da iste teškoće stoje i pred takvom organizacijom plus jedna koja je veoma opasna, jer to je ipak sekcija koja je pod nečijim rukovodstvom i tutorstvom, te uvijek postoji opasnost da dođe do nesporazuma između sekcije i toga matičnoga rukovodstva. Mi smo ovdje govorili o tome i mnogo smo se tim pitanjem interesovali i razmišljali, preduzimali neke korake, te je na putu jedno ostvarenje da ovdje bude osnovan jedan institut koji bi možda imao više slobode i više mogućnosti. Ja vam i tu mogućnost stavljam da i o tom razmislite, možda bi, moglo da se misli o nekakvom takvom institutu koji bi imao ne samo republički značaj nego možda i nekakav drugi, širi. Molim vas da razmislite o svim tim mogućnostima pa da nešto konkretnije zaključimo poslije podne.

MIDHAT BEGIĆ

PROBLEMI NOVIJE ISTORIJE KNJIŽEVNOSTI SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA

U obliku teza ovdje se dotiču tri grupe problema: 1) odnosi naše književnosti prema evropskoj; 2) međunacionalni srpskohrvatski odnosi i 3) metodi, odnosno smisao književne istorije.

LITERATURA: Skerlić, Barac, Bogdanović; M. Savković: **L'influence du réalisme français sur le roman serbocroate,** 1935; M. Marjanović: **Iza Šenoe,** 1904; D. Vučenov: **Glavne faze u razvitku srpskog realizma, Prilozi,** 1963; B. Milanović: **O književnim pogledima srpskih realista, Izraz,** 1963; S. Vučetić: **Hrvatska književnost od 1914. do 1941.** Zagreb, 1960; M. Begić: **Neke crte srpske i hrvatske književnosti XX vijeka, Zbornik američko-jugoslovenskog seminara,** 1963; H. Kapidžić: **Le surréalisme serbe et ses rapports avec le surréalisme français,** thèse de doctorat, Dijon, 1963; Z. Lešić: **Tri teorijska problema istorije književnosti, Radovi,** I, Fil. fakulteta u Sarajevu, 1963/1964; Paul van Tieghem: **Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours,** IIIe éd. Paris, 1951; P. van Tieghem: **La littérature comparée,** IVe édition, 1951; Emil Ermantiger: **Phylosophie der Literaturwissenschaft** (Herbert Cysarz: **Das Periodenprinzip in der Literaturwissenschaft**), Berlin, 1930; i J. Heidenreich: **Les bases russes du réalisme serbe,** Prag, 1933; (uz: G. Jovanović: **J. S: Omladina i njena književnost, »Delo«,** 1907 i **J. S: Srpska književnost u XVIII veku, »Prosvetni glasnik«,** 1910); **Le Deuxième Congrès International d'Esthétique et de Science de l'Art,** Paris, 1937. T. I—II. (édition: A. Colin). R. Barthes: **Littérature et Histoire,** Paris, 1963. (Références: Marc Bloch, Francastel, A. Hauser, G. Lukacz, L. Goldmann). **Napomena:** Polazeći od J. Skerlića, bilo je potrebno da se povodom osporavanja principa Skerlićeve periodizacije, kao i metode, od strane Gavrila Jovanovića, provjeri ista ta teza kod J. Heidenreicha, odobravana i od strane P. Popovića, što se vidi iz predgovora Heidenreichove studije, na češkom, gdje se pisac poziva na Ermantigerov zbornik, a posebno na Cysarzovu studiju u tom zborniku i gdje se može, s obzirom na modernu istoriografiju, pogotovu značajne marksističke tekstove, vidjeti pogrešnost stava P. Popovića i J. Heidenreicha prema J. Skerliću, a preživjelost i nenaučnost »estetičarske« teze H. Cysarza koja ne-

gira istorijsku kritiku, zajedničku svima velikim tumačima književno-istorijskih pojava, koji teže za naučnom i dokumentovanom istinom. Ta istoričnost, zajednička svima redovno naprednim izučavaocima knjiž. fenomena, vidljiva je naročito u referatima II Int. kongresa za estetiku i nauku o umjetnosti, Pariz 1937, gdje su pored ostalih referenata učestvovali i marksisti (među njima i P. Eluard) iz raznih zemalja.

I — ODNOS PREMA EVROPI

U smislu poznatih tekstova M. Krleže, iz predratnog i najnovijeg doba, i tekstova niza sličnih »zapadnjaka« u našoj književnoj istoriji prije Krleže, naša kulturna istorija je nerazdvojna od evropske kojoj je osnovica grčka klasika. Postoji izrazit paralelizam u duhovnim pokretima i stilovima u Evropi i kod nas, pojačan u postrealističkom periodu. Sam realistički pokret jest bitno zapadnjačkog porijekla čak i kad je nama dolazio posredstvom Rusa.

Razumljivo zakašnjavanje prema evropskom zaleđu (realizam je došao nama, kao pokret, sa 30 godina zakašnjenja), ali i postepeno i sve brže sustizanje evropskog ritma: već doba hrvatske moderne neposrednije se veže za nešto raniji srednjeevropski pokret (Die moderne Kunst) i traje uporedo sa ostalim pokretima kod slovenskih naroda pod Austro-Ugarskom. Čak i prema krajnjoj zapadnoj književnosti — francuskoj i engleskoj — mi tada docnimo za jedan decenij: obračun sa realizmom vršio se tamo od 1885. do 1895, kod nas antirealistički pokret počinje 1895. i sa odlikama evropskog impersionizma i simbolizma traje do 1914. Prvi svjetski rat nas književno potpuno stavlja na ravnu osnovu sa Evropom, gdje (i kod nas kao i u Evropi) traju i stari stilski još neiživljeni ili nešto preobraženi metodi, simbolizam i ekspresionizam, a nadrealizam dolazi, 1924, sasvim paralelno i istovremeno kod Francuza i kod nas.

Međutim, bitna pojava saobražavanja književnih pokreta sa našom sredinom i istorijskom evolucijom: otuda ne samo zakašnjavanje nego i izvjestan izmijenjen smisao i oblik. Kod nas su i u romantizmu preovladavali nacionalno-istorijski motivi i ciljevi nad umjetničkim i psihološkim. Realizam je u Evropi krenuo, oko 1848, sa umjetničkih zasada, iz perspektive likovne umjetnosti (Charles Courbet), kod nas je to gotovo isključivo književni i :socijalno-duhovni program (Sv. Marković: **Realni pravac u nauci i životu** (1869) **Realnost u poeziji** (1870), često sa naglašenim edukativnim programima (Kumičić, Kozarac). Tek u postrealističkom vremenu, u sukobu sa realističkom teorijom, mladi istupaju, krajem XIX vijeka, sa čisto umjetničkim ili bar pretežno umjetničkim idejama vezanim mahom za impresionizam u prozi i kritici i za simbolizam u poeziji. Ti pokreti su u Evropi bili stilska reakcija na naturalizam i realizam i obuhvatili manje-više sve umjetnosti. Kod nas, a naročito kod Hrvata, u vrijeme »moderne« snažno pokretanje modernog likovnog života (v: Ljubo Babić). Krajem XIX stoljeća, likovni pokret »secesije« ide uporedo sa »modernom« kod hrvatskih mladih književnika (v: **Secesija** od Ive Pilara) i »Hrvatski salon« i »Život« ispoljavaju vidljivo (kao i bečka »Mladost«) simbiozu poezije i slikarstva. Slični elementi kod Srba, iako manje izrazito (mostarska »Zora« i J. Dučić).

Nacionalne osobenosti našeg »zaokreta prema Evropi« (A. Barac) proizlaze i iz nedovoljne iživljenosti epoha. Kao što ni naš realizam nije prošao kroz sva realistička iskušenja, ni modernistička reakcija nema isti obrt kao u Evropi, i istovremeno sa modernim stilom nova književnost produžava i produbljuje misiju realizma te neki istoričari i kritičari (M. Savković, V. Gligorić) stavljaju i novije pripovjedače u red realista. U hrvatskoj kritici se isto tako naglašava povezanost dviju epoha (M. Marjanović) zbog nedovoljne izrazitosti starije, realističke (v: **Iza Šenoe**). Ideje impresionizma u beletristici i naročito kritici javljaju se još 80-tih godina i kod Hrvata (M. Šrepel) i kod Srba (M. Car), kao i znaci simbolizma u poeziji (V. Ilić, S. S. Kranjčević, I. Vojnović). Epoha našeg impresionizma i simbolizma od 1900. do 1914. nosi pojačan intenzitet i životnu realističnost sadržaja i slika (Vojnovićeva **Trilogija**, Matoševe priče i pjesme, Nazorove, Vidrićeve poetske slike i ideje, Dučićeve i Rakićeve simbolističke preokupacije, umjetnost pejzaža, unutarnji raspon u emocijama i vizijama kod Stankovića, Kočića, Ćipika, te posebno kod Šimunovića. Intenziviranje kritike kao aktivne književne vrste (Lj. Nedić, B. Popović, J.J. Skerlić, A. G. Matoš, M. Marjanović): svim tim se ispunjuju i zadaci te epohe i praznine prethodne.

Glasovi mlađih pred prvi svjetski rad i odjeci novih pokreta (futurizam i J. P. Kamov).

Između ratova: idejne i umjetničke preokupacije idu bez vremenskog raskoraka sa Evropom; I svjetski rat i Oktobar, uticaj socijalnih i psiholoških nauka (Freud). Naša osobenost u oštrom zahtjevu za društvenom svijesti i kritikom (protivratna književnost) i za slobodnijim umjetničkim izrazom. Poslije odjeka ekspresionizma za vrijeme rata i prvih poratnih godina, glavna stilska pojava jeste nadrealizam: bitan odnos velikih pisaca prema tom pokretu (R. Petrović, Tin Ujević, M. Krleža). Težnja i otpor prema jedinstvu umjetničkog i istorijskog plana djela kod velikih pisaca (I. Andrić, M. Krleža itd.). Odnos prema Sovjetskom Savezu, prema španskom ratu, antifašistički pokret i pojava socijalne literature 30-tih godina; učešće u NOP-u, osobenost Nazorova slučaja i njegov istorijski smisao.

Epski akcenti u stvaranju za vrijeme i poslije rata na temu NOB i revolucije. Poslije privremenog otpora do 1950 — prihvatanje tekovina modernog izraza u književnosti u svijetu. Naši sopstveni putevi i iskustva i traženja na različitim poljima. Iskušenje slobode u socijalističkoj jugoslovenskoj zajednici, sloboda umjetnosti i izbora stila unutar nacionalnog i duhovnog jedinstva.

II) PERIODIZACIJA I SRPSKOHRVATSKI ODNOSI

Jednojezička formacija, ali stvarno dvije duhovne i kulturne cjeline, ovisne o dvije u suštini religijom zasnovane sfere koje se na središnjem razmeđu prepliću i prožimaju sa svima varijantama međusobne kontaminacije. U toj središnjoj zoni, u novijoj književnosti se javljaju i muslimani u Bosni i Hercegovini koji pišu srpskohrvatski. Za razliku od vremena romantizma kad je ideja slobode izazvala izvjesno jedinstvo duha u odnosu na tuđina i kada je stvoreno jedinstvo jezika i čak isticano južno narječje kao zajedničko književno, u doba realizma ova pitanja gube prvobitnu važnost; srpska i hrvatska književnost se prirodno lokaliziju: težište srpske je Beograd i Srbija, administrativno odvojeni od hrvatskog područja. Ista stilska usmjerenost: realistička kri-

tika vlastite sredine. Uslovljenost oblika: kod Hrvata razvijenost romana sa središnjom temom odnosa grada i sela (A. Kovačić), patrijarhalnog života i civilizacije (Novak, Kozarac) i problema intelektualca (Đalski). Seoska pripovijetka kod Srba i proširivanje kruga tema (L. Lazarević, S. Matavulj) i područja obrađivanih sredina (Sremac) te postepeno romanesko stvaranje (Matavulj, Sremac, S. Ranković). Prisna veza umjetničke srpske proze sa narodnim pripovjednim stilom i postepeno prodiranje gradske psihologije u prozu i poeziju. Jezički, srpski realizam, za razliku od hrvatskog koji je sav štokavski i ijekavski, dakle vukovski, postepeno prelazi na ekavski govor: prelaznost vidljiva kod J. Ignjatovića, L. Lazarevića, S. Sremca, S. Matavulja. Vidljivo diferenciranje jezika pisca i njegovih lica (Matavulj i dr.).

U periodu 1900—1914 privlačnost Srbije za jugoslovenske intelektualce: Matavulj, Car, A. G. Matoš, Ćipiko; ideje jugoslovenskog duhovnog jedinstva unutar »moderne« (»Novo doba«). Istorijska razlika: nepostojanje pokreta »moderne« kod Srba i pogrešnost upotrebe te oznake u istoriji književnosti. Ideje i akcije oko književne saradnje između hrvatskih i srpskih pisaca, kongresi, saradnja matičâ i SKZ-e, zajedničko, odnosno uzajamno izdavanje djela jedne i druge književnosti, Skerlićeva ideja o jedinstvu pisma i govora. Primjer ankete o I. Vojnoviću u zagrebačkom »Savremeniku« 1911, gdje se sreću Skerlić i Matoš. Za istoriju književnosti bitan slučaj bosansko-hercegovačkih pisaca: srpski pisci Šantić, Ćorović, Dučić postepeno prelaze na ekavski govor. P. Kočić ostaje pri ijekavskom do kraja. Muslimanski pisci (kao i intelektualci) opredjeljuju se za hrvatsku (Musa Ćazim Ćatić) ili srpsku književnost (Osman Đikić).

Za vrijeme i poslije rata, 1914—1918, ideja književnog jedinstva izgleda široko prihvaćena od mladih koji mahom svi pišu ekavski i latinicom i tako se štampaju i časopisi (A. B. Šimić, A. Cesarec, T. Ujević, G. Krklec, I. Andrić). U drugom međuratnom deceniju hrvatski pisci se orijentišu na ijekavski. Osoben slučaj muslimana kao srpskih (H. Humo) i hrvatskih književnika (H. Kikić) te Jevreja Isaka Samokovlije koji pišu čas ijekavski čas ekavski.

Za vrijeme NOR-a i poslije oslobođenja nastavlja se tradicija jednog i drugog uticaja, pisma, govora, tim više što je NOB donijela jedinstvo duha i ideja, a vrlo često i jedinstvo predmeta i njegova ambijenta.

Proces stalnog prirodnog zbližavanja srpske i hrvatske književnosti na jednojezičkoj osnovi: od realizma taj se proces samo pojačavao da bi na socijalističkoj osnovi pune političke međunacionalne ravnopravnosti, u NOP-u i revoluciji, našao nov izraz. Svako razdvajanje je vještačkog osnova i bez mogućnosti da se naučno izvede takva zamisao do kraja, i dosljedno, da se obuhvate i sve pojave. Jedina na modernoj nauci zasnovana ideja: da je jezik određujuća osnova svake književnosti, a srpskohrvatski jedan jezik. Otuda obaveznost fiksiranja svih vidova javljanja književnih pojava u svima jezičkim nijansama koje svojom raznolikošću ne čine obavezno slabost nego i dijalektičko bogatstvo našeg razvojnog književnog procesa (psihološki, to je pojava obogaćujućih razlika i međusobnih podsticaja, naročito na polju leksike). Obaveza fiksiranja slike epoha prema vjernim književnim dokumentima, bez ikakvog nastojanja da se djelima daje drukčije određenje nego ono koje su im dali njihovi stvaraoci: prihvatiti djela onakva kakva su bila objavljena tolerišući

sve prelive i raznolikosti u pismu, jeziku, akcentu itd., koje upravo jednim dijelom i daju boju epohe. Poštovati nacionalno opredjeljenje pisaca i to uključiti u njihovu oznaku. Naše raznolikosti, shvaćene u smislu vjernog ispoljenja naše istorije i naše psihologije, davati kao konkretan vid umjetničkog, književnog izraza. Nemogućnost da se drugim putevima pruži istorijski istina; nacionalna književna kultura sa svojim neotuđivim i neprikosnovenim književnim spomenicima nije isključivo nacionalna nego istovremeno i internacionalna vrijednost i baština, dostupna i stranim čitaocima i izučivaocima i često i predmet važnih stranih književnih izučavanja: princip pune autentičnosti dokumenata kako su ih ostavili njihovi tvorci jedini odgovara uzusima svjetske književne istoriografije.

NAPOMENA UZ PRETHODNE TEZE

Uz istoriju književnih djela, koja su suština svih izučavanja, potrebno je uporedo književno izučavanje jezika u funkciji tih suština: uza sve varijante modernih metoda, bitno ostaje istorijsko viđenje djela i pisaca kao i izvjestan neizbježan idejni paralelizam naše književne sa političkom nacionalnom istorijom. Marksističko gledanje, a to će reći ono koje nalazimo jedino cjelovito kazano u Marksovim djelima gdje je bitan snažan oslonac na Hegelovu **Estetiku,** naročito njen istorijski dio, kao i nužnost konkretizacije naše književne istorije, obavezuje na širok zahvat svih značajnijih stilsko-duhovnih pojava koje, baš zahvaljujući istorizmu gledanja gdje se marksisti ne mogu izdvojiti iz reda naučnih otkrivača činjenica i suština, imaju svoju funkcionalnu istorijsku opravdanost bez obzira na povremenu piščevu idejnu opredijeljenost: naime, vrlo česte pojave ideološko-estetičkih raskoraka u svjetskoj književnosti imaju posebno u našoj izvjesne nacionalne osobenosti. Njaprije, u pogledu pretežnosti uticaja estetičkog ili društveno-političkog činioca u pojedinim epohama, jedini određujući kriterij može biti onaj koji je i Jovan Skerlić primijenio u svojoj istoriji, to jest, estetički, uzet široko i vezan prirodno za duh i stil. Taj princip je prihvaćen u svima velikim djelima svjetske književne istoriografije. On se zasniva na radu na dvostrukom kolosijeku: prvo, na analizi djela i pisaca u vidu biografskih i estetičkih monografija; drugo, na obradi književnih pokreta i stilova koji daju boju epohama. Pojave poslije realizma kao impresionizam, simbolizam, »moderni stil«, futurizam, ekspresionizam, nadrealizam, socijalistički realizam (u manje ili više čistom vidu kod nas) oko kojih su se okupljali, sudarali i izgrađivali pisci i grupe pisaca čine pravu duhovnu sadržinu, senzibilitet epoha i često objašnjavaju pojave u piscima i djelima ili bar daju elemente za njihovo razumijevanje. Prema tome, prvobitnoj ideji stila treba dodati istorijsku funkciju pokreta kao i izvjesnoj iscrtavanje smjene generacija i uticaj velikih istorijskih događaja. Tako, na primjer, za XX vijek se može reći da je jedinstvena istorijska struktura ne toliko po jedinstvu stila i stilova u njemu, koliko po jedinstvenoj sudbini ljudskoj u razvijenoj epohi mašinizma.

Dva naša glavna književna istoričara, Skerlić i Barac, išli su u svojim istorijskim djelima za utvrđivanjem istorijskih i književnih činjenica u smislu prirodne evolucije naše književnosti i jezika. Najveći zadatak bi bio naći produženje njihovu djelu, u književnom i jezičkom izučavanju našeg nasljeđa. Čvorni problem

srpskohrvatskog književnog odnosa vezan je za epohu neposredno poslije 1918. Naime, postoji veliko protivrječje te epohe koja je politički značila iznevjerenje i pad, a književno, ogroman umjetnički uspon, kvalitativni preobražaj. Srpski hegemonizam, u tom dobu, svemu što je i na polju kulture imalo izgled mirenja sa političkom stvarnošću daje pečat oportunizma: ekavština nesrpskih pisaca u tom trenutku mogla je biti iskorišćavana protiv hrvatskog i drugih naroda, pogotovu docnije, u doba otvorenog hegemonističkog gušenja nacionalnih sloboda pod plaštom lažnog jugoslovenstva. Međutim, ti veliki hrvatski i jugoslovenski pisci koji su pisali ekavski daleko su bili od svakog oportunizma i njihovo jugoslovenstvo je bilo književnog sadržaja, izraz naprednog književnog i duhovnog pomjeranja u kojemu međusobna elementarna jezičko-književna srpskohrvatska razilaženja postaju drugorazredna pred intelektualnim, socijalnim i psihološkim, estetskim zadacima epohe koje oni rješavaju u svojim djelima. Estetički, to je veoma vidljivo u upoređenju novosadsko-beogradskog **Dana** M. Crnjanskoga, **Plamena** M. Krleže i A. Cesarca i **Juriša** A. B. Šimića, koji, svi, stoje na istoj estetičkoj liniji. Odnos jezički nije međutim sav u zamjeni jata, premda i ta pojava pokazuje se gotovo nerazmrsivo složena u prozodiji, versifikacizi i metrici ijekavskih pjesnika: tako je gotovo nemoguće utvrditi, ne identitet, nego bar pripadnost jednoj od dviju književnosti, pojedinih i to brojnih pisaca na osnovu njihovih tekstova.[1]) Analiza leksike, a to je prvi korak u naučnoj analizi svakog djela, potvrđuje potpunu nemogućnost leksičkog razgraničenja između hrvatskih i srpskih pisaca novijeg doba i za niz tih pisaca iz središnjih područja srpskohrvatskog jezika kao A. G. Matoš, A. B. Šimić, I. Andrić, T. Ujević, H. Kikić, I. Samokovlija itd. može se reći da stvaraju jedinstvenom hrvatskosrpskom leksikom. Krajnji ideološki, a istovremeno i književno-estetski problem u ovoj pojavi jest pitanje da li to preplitanje znači lošu i osiromašujuću tendenciju ili obratno? Mislim da bismo mogli analizom dokazati da je to preplitanje vodilo i idejnom a i jezičkom obogaćenju, a da je tendencija čišćenja od »hrvatizma« i od »srbizma« u toku XX vijeka (od vremena Lj. Nedića) bila mahom izraz jezičke konzervativnosti a često i duhovnog reakcionarstva.

III) METODI I SMISAO KNJIŽEVNE ISTORIJE

Dva su ovdje bitna i pola i pojma: istorija i književnost. Tu je istoričar naše u istom položaju, i teškoći, kao i onaj svjetske književnosti. Po R. Barthesu, tri su značajna sistema tumačenja: Hegel, Taine i Marx, ustvari sva tri hegelovskom mišlju povezana. Istorija književnosti, moderno viđena, nije ni zbir eseja o usamljenim piscima niti istorija opštih zbivanja, nego jedan osoben vid jedinstva tih krajnosti, gdje su uvijek **djela** u središtu pažnje istoričareve. Otuda dva krila istraživanja: 1) **istorijsko** koje bi dalo književnu sociologiju epoha: izvori, uticaji, modeli, ukusi, izražajne tehnike, sve što čini istorijsku ontologiju književnosti, njenu »institucionalnu« stranu koja se može, više manje, objektivno utvrditi i gdje svaka književna epoha, ukoliko uopšte nastupa stvaralački, postavlja (sartrovsko) pitanje: **»Šta je to književnost?«** Otuda nezaobilazna potreba znamenovanja epoha, odnosno književnih generacija koje obično u burnijim razdobljima stavljaju čitavu književnost, njen zadatak i smisao, pod znak pitanja. Kod nas je takav trenutak bio u periodu I svjetskog rata, kada je vršeno radikalno razgraničavanje sa prošlošću. Između raznih sistema viđenja književnog fenomena ima bitnih razlika, ali moderna književna nauka gdje se marksistička misao i književna praksa u osnovnom zahtjevu i nastupu ne razlikuje od strukturalističke, semiološke i psihoanalitičke, odbacuje akademsko shvatanje književnosti kao neke tobož vječne i jedinstvene bitnosti i gdje se analizom detalja, jednog pored drugog, kao što je slučaj sa teorijom »reda po red« Bogdana Popovića, misli da se u djelima može, bez obzira na epohe, jednoobrazno odmjeravati količina ljepote. Popovićeva analiza **»Sunca«** J. Dučića nije nikako model naučne analize poezije, jer je apsolutno neprijemna za, recimo, poemu **Čas obnove** od R. Petrovića, jer ta poema svojom strukturom, proizašlom iz međuratne epohe, narušava i osporava i Dučićevu poetiku i Popovićevu interpretaciju, čitav njihov psihološki odnos prema poeziji. Dučić i B. Popović pripadaju dobu prije 1914, a u međuratnom vremenu oni su svojim teorijama (o simbolizmu, na primjer) i sociološki i psihološki, to jest, estetički, iza epohe. Da bi analiza bila estetički funkcionalna, ona mora biti **istorijska**, to jest, imati u vidu prelome i negacije u kretanju književnog mišljenja i ne primati djelo kao unaprijed »lijepo«, no njegovu ljepotu dokazivati iz osnova, to jest, u sklopu sociološkog razvitka književnih metoda sve do trenutka analiziranja. Jedino tako, mislim, može se vršiti prava analiza tipičnih poetskih djela poslije I svjetskog rata, za koje je M. Bogdanović odlično rekao da su izraz modernog »sintetičkog« stila. Ustvari, djelo je i skup detalja, ali i njihova struktura, često i splet više različitih misaono-izražajnih i estetičkih i psiholoških, struktura, koje se mogu analizom izvesti kao što se može pokazati i njihova bliža ili dalja veza sa svijetom izvan djela. No, uz to sve, djelo je i organsko jedinstvo u kome strukture gube svoju vidljivost pred ritmom i naponom organskih snaga života u njemu. 2) **psihološko** istraživanje koje se tiče stvaranja djela, odnosno nastojanja kritike da prodre u ono čvrsto i neprobojno jezgro djela pred čijom tajnom posustaje analitička misao. Sama moderna istorija nas na to upućuje: naime, veliki poremećaj međuljudskih, društvenih, nacionalnih i senzibilnih odnosa izazvan I svjetskim ratom prisilio je modernog pisca da rješenja ljudskih pitanja traži u sferama tzv. dubinske psihologije, preko granica diskurzivne svijesti, što je nametnulo i kritici zadatak da revidira pojam djela: danas, u modernoj književnoj nauci se mahom ogleda djelo ne kao proizvod vanjskih uzroka, ne kao odraz svijeta već kao izraz i znak stvaralačke psihe u svijetu. Bez posizanja za tim psihološkim područjima koja otkrivaju niz osobenih struktura u djelu, nije moguće dati valjanu analizu tvorevina kao što su, recimo, najjednostavnije djelo R. Petrovića **Ljudi govore**, ili zbirke **Lelek sebra** i **Kolajna** od Tina Ujevića ili **Povratak Filipa Latinovića** od M. Krleže. Esejistički spisi T. Ujevića, neposredno vezani za njegove pjesme, eksplicitno ukazuju na tu dubinsku psihologiju, a kod R. Petrovića i M. Krleže samo stvaranje je, u spomenutim djelima, uključeno — sa svima svojim tamnim stranama — kao tekstovna struktura. Mislim da se može dokazati da to vrijedi i za krajnje psihološke vrijednosti u sastavu djela I. Andrića kao što je naročito **Prokleta avlija.** Marksisti ili ne, svi moderni analizatori književnog fenomena saglasni su u ovome, ali za neke marksiste, tu-

1) Čitavu rukovijet primjera iz opezije srpskohrvatskog jezika ovdje izostavljamo iz tehničkih razloga (pr. M. B.)

mače strukture, kao što je L. Goldmann, ta psihologija dubina vezana je opet u krajnjoj konsekvenci za sociološke strukture života, a te veze su dijalektičke prirode, kako je to, među ostalima, sjajno ilustrovao profesor varšavskog univerziteta Jan Kott svojom studijom o Šekspiru, »našem savremeniku«. Usvajanjem djela ove vrste u našoj književnosti, a takva su sva modernija djela i kod nas i u svijetu, preuzima se i obaveza adekvatnih analiza koje potvrđuju mnogoznačnu prirodu književne tvorevine koja nije odraz nego znak i izraz i čiji odnos prema stvarnosti i svijetu nije u reprodukovanju slika, ili bar ne pretežno, nego često u psihološkoj kompenzaciji, u deformisanju slike, ne u imitaciji već upravo u rastvaranju oblika. Čak idući i unazad od Stankovića i Šimunovića, recimo, mi uviđamo neizbježnost takvog modernog tumačenja djela.

Postoje, po mome mišljenju, još dva važna pitanja metoda kao i pitanje krajnjeg smisla rada na književnoj istoriji. **Prvo,** u kojoj mjeri specifičnost našeg, naročito srpskohrvatskog jezičko-književnog fenomena, u vezi sa našom nacionalnom istorijom, nameće određenu logiku valorizacije djela i pisaca. Mislim da veoma nameće i da bi bez toga naša istorija književnosti bila samo ogranak svjetske i evropske, a ona to jest kao skup djelatnosti i ostvarenja, ali ne kao zbir mjerljivih vrijednosti. Naša istorija, naročito novija, ima svoju jedinstvenu, ničim nezamjenljivu i nenadoknadivu sadržinu, koja u pojedinim trenucima evropskog književnog zbivanja čini vršak intenziteta i razvoja u tom zbivanju. A to baš, kao i naši unutarnji srpskohrvatski odnosi, traži snažnu idejno-estetičku prospekciju epoha sa oštrim kriticizmom, ali i svestranom dijalektikom u zahvatu odnosa »klasično« i »moderno«, gdje se vitalne vrijednosti i snage humanističkog spoznanja moraju pretpostaviti, u završnom dijelu rada, elementima stilskog ravnanja sa Evropom: konačno, poneki istrzani novatorski torzo vredniji je od ponekog najdovršenijeg akademskog ostvarenja. **Drugo,** u varijantama rada koje se mogu primijeniti, naučno bi vjerovatno najpotpunija slika bila, ako bi se polazilo od jedinstva srpskohrvatskog jezika i ako bi se onda sva ta književnost zahvatala cjelovito po epohama, kao što je to činio A. Barac. Postoji mogućnost i vertikalnog, kronološkog pružanja građe i horizontalnih presjeka kroz jednu i drugu literaturu i, što mi se čini najcjelishodnije, mogućnost kombinovanja tih dvaju postupaka. Napokon, bila bi na svoj način privlačna slika književne istorije koja bi se od tekstovne srži djela kretala ka otkrivanju pisaca i epoha, kao što je prihvatljiva i izvodljiva i ideja proširenja Skerlićeva metoda u smislu u kome je to izvršeno u Francuskoj sa Lansonovom istorijom, u novom poratnom i prerađenom izdanju. Jednom riječi, dolazimo do zaključka o nužnoj raznovrsnosti u metodi književne istorije kojoj bi definicija bila: cjelina predmetâ i pravilâ, tehnikâ, zakonitosti i izuzetaka, djelâ čija je funkcija, u opštoj ekonomiji društva, da, kako kaže R. Barthes, »institucionalizira subjektivnost«, ne gubeći pri tome iz vida da i sam pisac istorije književnosti spada u književnost.

Za naučnog istraživaoca postoji i pitanje samoodređenja prema istoriji i književnosti. Marksistička dijalektika se ne smije brkati sa soc-realističkim sistemom koji je od 1934. u znaku književnog podešavanja činjenica, što nije čak ni idealizam, pogotovu ne dijalektika. Eto zašto mi se čini Skerlićeva misao, uzeta od Gastona Parisa, jedina književna i jedina naučna, punovažna i za marksistu i za svakog naučnog radnika:

»Ja ispovedam apsolutno i bez rezerve tu doktrinu da nauka nema drugog predmeta do istine, ne vodeći nikakva računa o posledicama, dobrim ili rđavim, nepovoljnim ili povoljnim, koje bi istina mogla imati u primeni. Onaj koji iz patriotske, religiozne ili čak moralne pobude, dopusti sebi u faktima koja proučava, u zaključcima koje izvodi, najmanje pretvaranje, najneznatnije izvrtanje, nije dostojan da ima svoje mesto u velikoj laboratoriji gde se čestitost i iskrenost smatraju za veću preporuku no umešnost. Tako shvaćene studije... sačinjavaju, iznad ograničenih, različitih, često neprijateljskih naroda, jednu veliku otadžbinu koju nikakav rat nije ukaljao, kojoj nikakav zavojevač nije zagrozio, gde duše nalaze utočišta i jedinstva koje im je božje carstvo davalo u negdašnjim vremenima.«

Danas ima na Istoku, a naročito na Zapadu, velikih marksističkih istoričara i kritičara književnosti koji su Marksovu misao snažno primijenili na književno-estetičkom planu. No bitno je vidjeti da osnovnu granicu protivrječja na književno-istorijskom polju ne čini opredjeljenje marksist — nemarksist, nego **istorizam** koji je velika i moderna ideja i na kojoj se marksisti susreću sa svima drugim izučavaocima književnih pojava. Konačno ovdje iskrsava problem gnoseološkog značaja istorije književnosti: svojom perspektivom uzdužnog presijecanja istorije preko epoha istorijska kritika otkriva nove istine o djelima i piscima, upravo još jednu dubinu više, koja nastaje plodonosnim ukrštanjem istorije i stvaranja, misli i postojanja, što je uvijek bilo izvor najviših ostvarenja, od Shakespearea do Kafke, po J. Kottu jednako aktuelnih i savremenih, uza sve njihove razlike, njih i njihovih epoha. To potpuno vrijedi i za nas.

DRAGIŠA ŽIVKOVIĆ

NATURIZAM ILI ARTIZAM U KNJIŽEVNOSTI

U istorijskom proučavanju književnosti moramo **simultano** posmatrati dva niza činjenica — društveno-idejne i književno-umetničke. One prve znače političku i kulturnu istoriju jednog društva ili naroda; ove druge — njegovu književnu istoriju. Otuda, u istorijskoknjiževnim ispitivanjima proučavanje društvene sredine i idejne klime u određenim vremenskim periodima mora i nadalje ostati osnovni vid posmatranja društvenog medija u kome su nastajala i dejstvovala pojedina književna dela, i u kojima su, sa drugim umetničkim, naučnim, pravnim i filozofskim delima, ostvarivala onu idejno-kulturnu atmosferu koju nazivamo duhovnom klimom jednog doba. Bez te društvene osnove u istorijskom proučavanju književnosti mi bismo se neprestano izlagali opasnosti da pogrešno, nepotpuno ili neadekvatno osvetlimo i protumačimo pojedine književne činjenice u njohovoj ljudsko-društvenoj kompleksnosti. Jer istorija književnosti mora integralno posmatrati književne činjenice i u njihovom umetničkom i u njihovom društvenom kontekstu; zapravo, istorijskoknjiževno tumačenje i vrednovanje književnih dela predstavlja najpotpuniji vid posmatranja i tumačenja književnoumetničkih činilaca. Tek to i takvo proučavanje ostvaruje mogućnost povlačenja daljjih projekcija, daljih mogućih značenja koje svako književnoumetničko delo potencijalno nosi u sebi i ostvaruje u raznim epohama.

Ali, ma koliko se društveno-idejni elementi morali uzimati u obzir za kompleksno proučavanje književnosti, oni bi nas zavodili i skretali s pravoga puta ako u isto vreme ne bismo **apstrahovali** iz složenog života društveno-književnih zbivanja ono što bismo nazvali **čisto književnim: (umetničkim) mehanizmom:** unutrašnje kretanje same književnosti i unutrašnju dinamiku kojom se književnost obrazuje kao **sistem** književnoumetničkih oblika i pojava u određenim istorijskim periodima. Bez toga, bez uočavanja i otkrivanja pojava **unutar** same književnosti kao posebnog vida i ispoljavanja i prezentovanja ljudskog duha u obliku metničkih strukturalnih slika sveta ili, tačnije, duhovnih svetova umetnika, mi ne bismo mogli stvoriti istoriju **književnosti,** već bismo u većoj ili manjoj meri pisali istoriju ideja, raspoloženja, kulturnih institucija, političkih strujanja i ekonomskog života, a književnost bismo prikazivali tek kao **ilustraciju** ili **dokumentaciju** za tačnost naših vanknjiževnih istorijskih sistematizacija. Razume se, to apstrahovanje čisto književnog života nipošto ne znači i ne sme značiti da u toku toga ispitivanja i sistematizovanja istorijsko-književnih činjenica mi ne bismo jednako uspostavljali **jedinstvo** književnosti sa svim ostalim vidovima ljudskog društveno-ekonomskog i filozofsko-idejnog života; to povezivanje, kao što rekosmo, samo bi upotpunilo i životnije odredilo profile, sadržinu i vrednosti književnosti u pojedinim književnim periodima. Sta više, ovakvo **integralno** određivanje istorijskog kretanja književnog života možda bi nam moglo dati za pravo da u sistematizovanju književnih činjenica pravimo i neke **šire** podele od dosadašnjih podela na književne periode ili na stilske formacije i da za osnovicu takvog šireg deljenja uzmemo čak i oznake nekih idejnih strujanja ili političko-društvenih događaja.

Ako bismo, dakle, hteli da istorijskoknjiževno proučavanje učinimo što je moguće više književnim, ne prestajući da ga i istorijski situiramo kao društveno-duhovni fenomen, onda bi pre svega bilo potrebno da u životu same književnosti uočimo neke impulse koji na samom književno-umetničkom planu deluju u smislu određenog kretanja, određene dinamike života književnosti. Bilo je i na strani i kod nas mišljenja da istorije književnosti zapravo i nema, jer književnost je svevremenska vrednost za koju se ne može utvrditi neki istorijski razvitak u smislu povećanja umetničke vrednosti u upravnoj srazmeri sa istorijskim tokom. Homer, Sofokle, Sapfo — javili su se na počecima evropske književne istorije, a predstavljaju i do danas vrhunac umetničkih ostvarenja. Ali ovakav ugao gledanja zasniva se na nedinamičkom i nedijalektičkom shvatanju i pojma istorije i pojma umetničke vrednosti. Stvar upravo i jeste u tome što se književna istorija sve više mora shvatiti **u sistemu svekolikog trajanja literature,** u kome svako novo delo menja čitavu strukturu dotadašnjeg literarnog fonda (T. S. Eliot). Ovaj na prvi pogled istorijski pogled u stvari je duboko istorijsko sagledavanje čitavog toka književnosti kao procesa koji traje i koji se sa svakim značajnijim delom nanovo strukturira. Ako tome dodamo i društveni aspekt razvitka književnosti, kao i nesumnjivi napredak stilsko-tehničkog postupku u književnosti, onda izlazi da se o **istoriji** književnosti ne samo može nego i mora govoriti i da se pri tome čak ta istorija ima sagledavati iz **dvostrukog** aspekta: književnog i društvenog.

Tražeći, u skladu sa ovim mislima, nekakav ključ za otkrivanje mehanizma života same književnosti, zadržao sam se na jednom vidu bipolarnih estetičkih kategorija koje u ovakvom spoju kakav sada predlažemo nisu dosad pominjane u literaturi, a koje čini mi se, mogu da ukažu na osnovnu dinamiku u kretanju umetnosti i književnosti. Doduše, bipolarne podele umetničkih tipova postoje još od Šilera, Ničea i Marksa: **naivna** i **sentimentalna** poezija (Šiler), **apolinijsko** i **dionizijsko** stvaranje (Niče), **šileriziranje** i **šekspiriziranje** (Marks), a otkako je Velflin početkom ovoga veka izvršio stilsku tipologiju umetničkih činjenica na dva tipa: **renesansa** i **barok,** a Fric Štrih preneo to u oblast književnosti kao podelu na **klasiku** i **romantiku,** otada su i kod stranih i kod naših istraživača bipolarna određivanja suprotnih tipova umetničkih činjenica postala sve češća i sve raznovrsnija (R. Lehmann: naturalizam — artizam, O. Waltzel: šileriziranje — šekspiriziranje, J. Volkelt: pet para stilskih bipolarnosti, J. Petersen: deset bipolarnih odnosa u sedam polja (slojeva) posmatranja itd.). Bipolarnost koju ovde predlažemo odnosi se na **estetičku** oblast relacije umetnosti i stvarnosti (umetnosti **prema** stvarnosti — kako

je još Černiševski formulirao) i tu polarizaciju formulisao bih kao odnos **naturizma*** i **artizma** u književnosti i umetnosti.

Naturizmom nazivam onaj postupak u književnom umetničkom stvaranju kada umetnici svesno nastoje da njihova slika života ima one osobine koje su uobičajene u našim **konvencionalnim** suđenjima i predstavama o životu; teme i motivi — iz svakodnevnog života, sagledavanje i opisivanje prvenstveno spoljašnih manifestacija života u granicama logičko-realnih odnosa i značenja, odsustvo simboličkih projekcija likova i pojava koji se prikazuju; tome se u stilskom pogledu pridružuje i vrlo jednostavna tehnika komponovanja slika, ili fabula, ili radnje; konvencionalni jezik sa odsustvom tropičnosti ili sa uobičajenom metaforičnošću ili metonimičnošću, bez tendencije ka simbolizaciji. Ovu sferu ili vid književnoumetničkog oblikovanja i stvaranja ne treba potpuno jednačiti s pojmom i terminom **realizma,** jer ovako shvaćene **naturističke** književnosti imamo i u **romantizmu.** S druge strane, pod **artizmom** treba razumeti one težnje i postupke u književnosti kada se umetnici, opet svesno, orijentišu ka takvim formama književnog izražaja koje znače **očiglednu preradu** životnog materijala, kada se i izborom tema, i posmatranjem života, i predstavljanjem životnih činjenica hoće da istakne karakter transpozicije životnog materijala i da se što više podvuče čisto literarnoumetnička strana književnog stvaranja. Književnost se tu posmatra ne kao **slika** ili **odraz** stvarnosti, nego kao **nova** stvarnost, **su**-stvarnost (**Mit**-realität) ili **nad**-stvarnost. Očigledno je, kao što rekoh, da ova tipologija uzima kao osnovicu estetički odnos umetnosti prema stvarnosti: **naturizam** u svom krajnjem zaoštrenom stavu, smatra da je umetnost **podržavanje** objektivno datoj realnosti, da je **zavisno** od realnosti i da je konvencionalno-logička i objektivistička **vernost** životu najviši stepen umetničke istinitosti, pri čemu je obično zastupljen i utilitarni estetički stav o delovanju i funkciji umetnosti u životu; **artizam,** pak, smatra umetnost kao **kreaciju,** kao **stvaranje novog sveta,** kao otkrivanje **tajni** života koje se kriju iza pojavne slike sveta, te insistira upravo na **udaljavanju** od pojavnog života, na snovima i vizijama pesnikovim, koji znače jedinu i pravu umetničku stvarnost i istinitost, pri čemu se, razume se, ili ne naglašava ili čak i poriče utilitarni društveni efekt književnosti. Otuda naturisti vide u **pojavi** istovremeno i **suštinu,** dok artisti teže **simboličkoj projekciji** javnog sveta ka skrivenim suštinama života. U skladu sa svim ovim oni prvi se izražavaju rečima sa racionalnologičkim, jasnim i konvencionalno utvrđenim značenjima jezika, dok ovi drugi i tu vrše veće ili manje prerade izraza i jezika, pribegavajući često komplikovanom i bizarnom jezičkom izrazu. Ova tipologija dosta je bliska onoj koju je A. V. Šlegel izrazio u bipolarnosti: **poetično** (romantično) — **nepoetično.** »Nepoetičan pogled na stvari — veli Šlegel — jeste onaj koji smatra da je upotrebom čula i primenom razuma iscrpeno sve što je svojstveno stvarima; poetično, međutim, neprekidno na njih uka-

* Prvobitno sam za ovaj pojam upotrebio termin **naturalizam.** Kako se, međutim, ovaj termin upotrebljava za označavanje književnog perioda u drugoj polovini XIX veka i kako zbog toga mogu da nastupe nesporazumi kada se ovaj termin upotrebi u ovom, estetičkom, istorijskom značenju, to sam ga sada zamenio terminom **naturizam.** Pa iako se i ovaj termin upotrebljava za označavanje određenog književnog pokreta (teorija koju su 1897. formulisali Saint-Georges de Bouhelier i Maurice Le Blond), čini mi se da je i on i jezički i teorijski pogodniji.

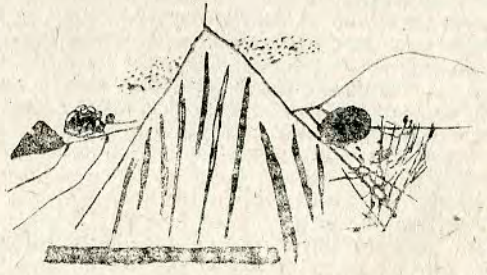
zuje, neprekidno ih tumači i u njima vidi figurativnu neiscrpnost. Tek time sve postaje za nas živo. Pevanje nije ništa drugo do večno simbolizovanje: mi ili za nešto duhovno tražimo spoljni omotač ili spoljašnje dovodimo u vezu sa nevidljivim unutrašnjim«. Ovu dinamiku bipolarnog osciliranja književnosti registrovao je i Jovan Skerlić informišući srpske čitaoce o metodu naučne istoriografije Žorža Renara i označavajući ovu bipolarnost kao odnos **idealizma** i **realizma** (preuzimajući, u stvari, preko Renara, Spenserovu evolucionističku teoriju): zakon naizmeničnosti je opšti zakon prirode i ljudskog duha, spiralolidno kretanje je način razvijanja i književnosti i društva.

Međutim, moja koncepcija bipolarnog kretanja književnog razvitka razlikuje se suštinski od ove Šlegelove ili Spenser-Renarove bipolarnosti: moja koncepcija ne prejudicira ništa u smislu Šlegelove antinomije: poetično — nepoetično, niti posmatra njihovu smenu kao funkciju nekog zakona naizmeničnosti, plime i oseke, već shvata oba ta pola kao autentično književne i poetične polove u raznim književnim periodima i zasniva se na estetičkoj koncepciji književnosti. Jer u dinamici smenjivanja ovih polova krije se zapravo **pogonska sila** samog književnog razvitka. Artizam vrlo brzo dovodi do iscrpenosti, do literarnih klišea, jednom reči — do »literature«; naturizam je u tom slučaju onaj antejski dodir umetnosti sa životom-zemljom, ono osvežavanje literarnih formi sokovima života. I obrnuto: svako naturističko približavanje umetnosti stvarnosti dovodi, u prvi mah, do gubljenja dubinske dimenzije u književnosti, do površinskog »odslikavanja« života i do vulgarizovanja umetničke traspozicije života; artizam se javlja tu kao tendencija ka »čistoj« literaturi, ka dubljim dimenzijama i literarnijim formama oblikovanja. Uloga »niskih formi«, parodije i travestije, književnih programa i programskih manifesta, postaje u tim epohama borbe i smenjivanja tih dveju tendencija sve vidljivija i sve potrebnija. Granične linije među njima ponekad su vremenski jasno naznačene i relativno lako uočljive; u drugim prilikama te dve tendencije mogu i naporedo trajati i preplitati se među sobom.

Mislim da ova estetička determinanta odnosa književnosti prema životu nije bila dosad dovoljno iskorišćavana u istorijsko-književnim proučavanjima. Ukoliko je i bila dosad zapažena, ona se onda brkala sa istorijskim ili sa stilsko-tipološkim terminima **romantizam — realizam,** što je samo zamagljivalo jasan pogled na periodizaciju i što je još više zamršavalo već ionako složenu situaciju književne periodizacije. Doduše, **realizam** se i kao istorijska kategorija i kao stilsko-tipološka oznaka može u nekim aspektima poklopiti s pojmom **naturizma,** a **romantizam** s pojmom **artizma,** kako smo mi ove termine shvatili i opisali. Ali u mnogim slučajevima i u mnogim aspektima to nije slučaj, i kao što bi po ovoj shemi mnoge ljubavne ili rodoljubive pesme romantizma mogle biti označene kao izraz estetičkog naturizma, tako bi i mnogi realisti (»prividni realizam« — kako je Đ. Jovanović zgodno nazvao »realizam« I. Andrića) spadali u domen estetičkih artista (Flober, Andrić). Pa ipak, ova estetička bipolarnost izražena terminima **naturizam — artizam** može nam poslužiti kao vrlo podesna zamena za upotrebu termina **realizam — romantizam** u slučajevima kada ih upotrebljavamo za označavanje estetičkih ili stilskih kategorija.

Odavde kao da bi proizilazila jedna teza na koju smo i dosad nailazili u teorijskim raspravljanjima, ali koja ipak nije bila de-

taljnije razrađivana u odnosima ove naše bipolarnosti. Ta teza glasi otprilike ovako: kada se jedan književni pravac »istroši«, kada se književni postupci tog pravca počnu da prepoznaju, da se osećaju kao »literatura«, javlja se reakcija u vidu nove škole koja se protiv stare bori uime »realizma«, uime »vernosti životu«. A ako je tako, onda bismo tu smenu stilova i pravaca mogli posmatrati upravo u svetlosti naše bipolarnosti: svaki književni pravac počinje s »naturističkim« zahtevima; svaki, u svom daljem razvitku, teži »artističkim« formama; svaki se istroši baš u svom »artizmu«, postajući papirnat, knjiški, »literaran«. Romantičari su ustajali baš protiv knjiških uslovnosti klasicizma; realist su svoje glavne napade usmerili protiv larpurlartizma; simbolisti su negirali realizam uime jedne »dublje realnosti«; nadrealisti su čak, ustajući protiv dotadašnjih modernizama, proklamovali »anti-literaturu« kao svoj osnovni manifestni stav i odbacivali dotadašnju literaturu uime jedne »više« realnosti, »nad«-realnosti. Na taj način dinamika kretanja literature u polarnosti: naturizam — artizam — **novi** naturizam — **novi** artizam (uporedi i neke dosadašnje nazive za pojedine moderne pravce: neorealizam, neosimbolizam) omogućila bi nam da u smeni književnih pravaca, umesto dosadašnje proste bipolarnosti (romantizam: realizam) vidimo u stvari mnogo složeniji mehanizam **dvostruke** bipolarnosti, u kojoj bi negacija prethodnog artizma sadržala u sebi i elemente samog tog artizma, ali preobraženog u **novi** naturizam. Ako postanemo svesni te vrlo složene i dijalektički žive igre umetničkih i književnih kretanja, onda ćemo i u istorijskoj periodizaciji videti mnogo složeniji proces nego što su dosadašnje istorijske podele bilo koje vrste uvidale i klasifikovale. To saznanje će nam naročito pomoći da u dosadašnjim književnim periodima ne vidimo samo i prosto istosmerne jednorodne književno-stilske epohe, nego i vrlo složene i isprepletene vidove književnog života, u kome se jedan te isti književni pravac, koji **stilski** može ostati i neizmenjen, u raznim slučajevima postepeno **estetički** menja, da bi u novoj etapi postao i stilski i idejno **nov** pravac, suštinski različit od prethodnog. Mislim da je ovo **dinamičko** praćenje **dinamičkog** književnog života bitni **novi uslov** za jednu moderniju istoriografiju.

BOŠKO NOVAKOVIĆ

PIŠČEVA EPOHA

Ulaženje u probleme istorije književnosti — od onih koji su priprema i predradnja do onih koji su struktura i opseg pojava i pisaca — suočava nas sa potrebama i nužnostima da iznova, u dugom nizu diskusija i sa uverenjem da ni sadašnji naši razgovori ne mogu uvek dati konačan odgovor, prilazimo i onim pitanjima koja nam se svojim zvukom čine već pojmovno sasvim određena, prečišćena i jasna. Jedno od takvih je, jamačno, i pitanje piščeve epohe.

Suštastveno — šta je ona?

Ako se vreme u kome pisac stvara uzme u najširem opsegu, u onom koji podrazumeva projekciju svih bitnih crta jednoga razdoblja u delu umetnika, onda se može govoriti i govori se o pojavama univerzalnijeg preplitanja: **L. N. Tolstoj i njegova epoha** (Lenjin); **Gete i njegovo doba** (Lukač). Ali ja ne mislim na taj odnos. Sa mnogo skromnijom ambicijom, uključujući u svoj zadatak težnju za uočavanjem i usvajanjem merila koja mogu biti pouzdanija osnova za neka praktična rešenja u našoj, jugoslovenskoj istoriji književnosti, ja se zaustavljam na onim primerima i pojavama kad je pisac životom i delom prisutan u dvema, pa i u trima različitim epohama. Svetski ratovi i obe revolucije, ruska Oktobarska i naša socijalistička, dajući istoriji svoj ritam i svoja obeležja, učinili su da se već dvadeseti vek ne može posmatrati u usklađenim tokovima. Njegove ratne i revolucionarne bure razbile su ga na razdoblja koja se, uočavana u najkrupnijem planu, strukturalno veoma razlikuju. Od početka ovog veka do 1914, dakle do godine u kojoj će planuti prvi svetski rat, jedno je razdoblje. Njemu bi se mogle pridružiti i nekolike godine poslednje decenije devetnaestog veka. Međuratno razdoblje, sa državnom tvorevinom prve Jugoslavije, nije više nastavak ranijeg ni u političkim, ni u društvenim, pa ni u kulturnim, u užem smislu i književnim elementima. Ovo doba, naše za već brojnije generacije, doba socijalističke Jugoslavije, treće je razdoblje sa posebnim karakteristikama i crtama svoje duhovne strukture. Između njih, između ta tri šire obeležena razdoblja, postoje i vremenski manji odseci kojima se ne može sasvim odlučno osporiti pravo na celovitost. To su godine ratova. U onom prvom, 1914—1918, bilo je književnog rada tamo gde ga je moglo biti, sa nejednakim težnjama, koncepcijama i vrednostima. Ako je negde on bio samo pokušaj održavanja jedne književnosti i na najtanjoj žici hoda — aktivnost na Krfu — inspirisan pretežno nacionalno-političkim razlozima, na drugim stranama već se javljalo novo vreme, sa novim piscima i novim težnjama, pa i novim moćima (Krleža, Crnjanski, Andrić, Barac). Međutim, ostaje za preciznije i iscrpnije ispitivanje koliko se te godine mogu uzeti kao prelazan period a koliko kao izvesno podrazdoblje. Po mom mišljenju one su, ipak, samo jedan uvod u međuratno razdoblje.

Za godine drugog svetskog rata, 1941—1945, takva ocena se ne bi mogla dati sa sigurnošću i bez ograda. Te godine rata inspirisale su svojim potrebama aktivne borbe na jednom širokom duhovnom frontu rađanje i delovanje jedne literature prilagođene duhu vremena i smislu borbe, ali literature koja nije ostala bez svojih istaknutih, pa ponekad i značajnih vrednosti. Rezultati toga stvaranja u izuzetnom vremenu i u izuzetnim uslovima ispunjuju sadržinu onoga naziva kojim mi imenujemo književnost NOB-e. Time i celoj toj pojavi određujemo posebnost uloge, ali i vremensku celovitost.

Istoričar književnosti stoji pred problemom kad klasifikuje delo i određuje mesto piscu prisutnom u više razdoblja. Tu je, po jednom tužnom i sumornom paradoksu, najlakša situacija sa onim piscima čiji se prekratak život poklopio sa celovitošću jednog razdoblja. Oba Branka, Radičević i Miljković, Murn, Kete, A. B. Šimić, pa i Matoš i Skerlić gotovo su u celini utisnuti u ram jednoga vremena. Ponekad pisac, snagom svoje ličnosti i intenzitetom uticaja svoga dela, uspe da i u nedugovečnom životu ostvari krupan organski spoj vremena i dela. **Šenoino doba** je impozantan imenitelj, i zvučan i obuhvatan, prirodno nastao iz mnogostruke i mnogoznačne sume stvaralačkih delatnosti jedne moćne figure, — a stvorio ga je pisac koji je umro u četrdeset i trećoj godini. I to se, dakle, događa, ali se događa po izuzetku, pretežno. Naše kolebanje počinje na drugim mestima i povodom drukčijih pojava. Evo, prvi primer se odnosi na dvojicu najistaknutijih naših pisaca, Ivu Andrića i Miroslava Krležu. Oni su gotovo jednakih godina, delovali su u međuratnom i deluju u ovom posleratnom razdoblju, a značaj i opseg njihovog delovanja je različit. U svome poznatom ogledu **O srpskoj književnosti između dva rata** Milan Bogdanović je ta dva pisca video u različitim dimenzijama uticaja i značaja. Po njemu je Krleža središnja ličnost te epohe: »U toj gužvi od protivurečja, od suprotnosti, sudara i sukoba, u tom, moglo bi se reći, duhovnome haosu u kome se uočava naša literatura u prvim godinama posle prvoga svetskog rata i njime obeležena vidi i podugo još zatim, i koji karakteriše čitavu ondašnju književnu Jugoslaviju, jedan moćni književni lik dejstvuje u mnogom slislu raščišćujuće i sređujuće. Mislim na Miroslava Krležu, koji je u to vreme odigrao izvanredno pozitivnu ulogu u čitavome opsegu jugoslovenske književnosti. Kad čovek govori o književnoj epohi između dva rata, u stvari bi možda najbolje bilo postaviti Miroslava Krležu u središte i proučavati razvoj stvari oko njega, utvrđujući njegova dejstvovanja na sam taj razvoj«. Bogdanović je tako i činio u svome ogledu, ali i u drugim brojnim prilikama, uvek kad je trebalo kritički i kritičko-istorijski ulaziti u složen duhovni sklop te epohe i u njenim tokovima ocrtati ulogu i dejstvo Miroslava Krleže.

Mislim da ovde ne može biti valjanih razloga za razmimoilaženja. Metodski se epoha može posmatrati i drukčije, prema osnovnim tokovima i duhovnim orijentacijama, prema naraštajima i njihovom uticaju, prema strukturalnim oznakama različtite vrste, ali svaki takav prilazak imaće na svom putu istaknut i višestrano obeležen lik Miroslava Krleže, pisca nezaobilaznog. Sledstveno je, onda, takvom postupku i takvom zaključku, ono što je Bogdanović učinio govoreći o Andriću. Za Andrićev stvaralački put Bogdanović nalazi ove reči ocene: »On ga nije odveo od realizma, ali mu nije smetao ni da se realistički obogati novim i originalnim elementima i u formi i u sadržini, koji ga čine, uz Miroslava Krležu, jednom od najsavremenijih i u isti mah najznačajnijih figura žive jugoslovenske literature«. To se, odista, može primiti kao sud, kao stvarnost jednog odnosa i kao slika jedne situacije u toj međunarodnoj epohi.

No mišljenja sam da se taj odnos menja u razdoblju posle drugog svetskog rata. Uticaj Krležin traje i dalje, rad se umnogostručava, i pitanje je i posebnih studija i posebne problematike obuhvatiti i vrednovati tu dinamičnu i ogromnu aktivnost po našim, ali i po drugim srazmerama. Međutim, Andrić baš u ovom razdoblju dobiva onaj reljef zaokruženosti i monumentalnosti kojim se njegovo delo usklađuje pod visokim lukom stvaralaštva i kojim prodire u svet. Svojom pripovedačkom i esejističkom prozom Ivo Andrić je već između dva rata bio pisac visokih umetničkih svojstava, pojava i retka i izuzetna, ali tek svojim romanima i novim pregrštima pripovedaka, naizgled nastavljajući već početo a donoseći u suštini novo i osobeno, on je u potpunosti omeđio prostore i prostornosti svojih umetničkih uzleta. Bez tih novih dimenzija stvaralaštva Ive Andrića savremena jugoslovenska literatura bila bi siromašnija za jedan od svojih najživljih i najprivlačnijih uglova, bila bi umanjena za ceo jedan svet u spoju prošlosti i sadašnjosti. To je onda i dokaz da je ovo epoha u kojoj se Andrić obeležio kako je najpunije i najuspešnije mogao.

Istoričar, međutim, stoji i pred drugim problemima. Dva naša velikana u ovoj oblasti, Skerlić i Barac, različito su postupili pri određivanju mesta Branislavu Nušiću, a obojica bez ubedljivih razloga. Uočivši izvestan raskorak između Nušićevih godina i duha njegovog dela, izvesnu pukotinu u Nušićevom podudaranju sa prvom generacijom srpskih realista, Barac je u svojoj **Jugoslavenskoj književnosti** pošao od ovog mišljenja: »Beograđanin po rođenju, on je po svojim godinama bio gotovo vršnjak srpskih realista. Pa i ušao je u javni život već g. 1885. No glavni njegov književni rad pada u 20. stoljeće«. Prema tome mišljenju Barac je Nušića stavio posle većeg broja mlađih pisaca, pa i onih koji su počeli docnije, nekad i znatno docnije svoj rad: posle Dučića, Rakića, Šantića, Disa, Pandurovića, Veljka Petrovića, Isidore Sekulić, Domanovića, Kočića, Ćipika, Bore Stankovića. Ima li takva podela i to mesto dublje opravdanijih razloga? I kako je u stvari sa Nušićevim delom? Kao komediograf Nušić je imao motivsko uporište u dvema društvenim sredinama: jedno je bila sredina male Srbije, drugo sredina prve Jugoslavije. U Srbiji Nušić je pod analitičkom lupom svoje satire već uočio i uobličio glavne oznake i čvorišna mesta jednog mentaliteta i jednog morala, pa se društvena struktura Beograda i srbijanske palanke obeležava i odražava u njegovim komedijama nekim svojim autentičnim crtama i elementima. Ta slika Srbije ima svoje trajnije i čvršće konture već u dvema poslednjim decenijama XIX veka kad su nastali **Narodni poslanik, Sumnjivo lice, Protekcija** i **Običan čovek,** i u prvoj deceniji XX veka, kad je nastao **Svet.** Njima treba dodati i **Gospođu ministarku,** napisanu docnije, ali temom vraćenu u doba susreta dvaju vekova. Živošću svoga duha i uvek otvorenom radoznalošću za pojave novog vremena, Nušić je i u Jugoslaviji pratio dejstvovanje velikih socijalnih sila, pa je i u tom razdoblju nekolikim delima živo prisutan i dublje prodoran. Međutim, koje je pravi Nušić? Koja slika sredine je autentičnija?

Po svome osećanju stvari ja smatram da je to onaj Nušić iz poslednjih decenija XIX i prve decenije XX veka. Nušić slikar Srbije koja se grči i posrće pod teretom svoje zaostalosti i u sudarima svojih unutrašnjih protivrečnosti, jedne Srbije grlaté i žestoke, opore i usplahirene u mnogim svojim težnjama i rastrzane mnogim svojim slabostima. **Tu** i **to** je pravi Nušić. Tu mu i treba dati mesto.

I kod Skerlića je Nušić posle Milorada Petrovića, Milete Jakšića, Šantića i Milorada Mitrovića; i kod njega, međutim, bez dovoljno ubedljivih razloga.

Još su posebniji i složeniji slučajevi sa piscima koji su životom i radom u trima epohama. Takvi su bili Nazor, Župančič, Isidora Sekulić, takav je danas Veljko Petrović. Šta sve povezuje Nazor svojim delom, koje snage vremena i koje crte vlastitog preobražavanja u njemu? U vremenu kad se on javlja, na onoj razmeđi između dvaju vekova, sveži, novi poetski zvuci i nove jezičke melodije obogaćuju hrvatsku literaturu i unutrašnjom i spoljašnjom dinamikom. Oba oblika i obe oznake tadašnje hrvatske literature ne mogu se posmatrati odvojeno, već samo u potpunom jedinstvu pojave. Jer, duh te literature u organskom spoju sa duhom vremena, taj duh kojim literatura širi svoje vidike za trajanje, za rast, za dalekosežnije domete, taj duh moderne evropske misli, filozofske i političke, društvene i kulturne, taj duh, dakle, koji svojim presudnim činiocima i bitnim crtama gradi i učvršćuje stvaralačku podlogu, bio je u dvojakom odnosu dejstven i za Nazora. Ta dejstva su se preplitala: jednim su bila izvorišta inspiracije za pesnika, drugim su kao ostvarena slika sveta osvetljavala i omeđivala pesnikovu ulogu. Tih preplitanja bilo je i docnije u celom Nazorovom književnom delu. Ono iz dana NOB-e sinulo je čudesno novom svežinom. Vokacija pesnika nije se upečatljivije i lepše mogla potvrditi pod spektralnim lukom vlastitog i narodnog trijumfa. Ali i pored činjenice što je glas imao punoću zvuka i sjaj humane reči, epoha Nazorova je ona iz prvih artističkih prodora, njegova i njegovih saboraca na zajedničkom frontu borbe za novu literarnu orijentaciju, za novu poeziju i poetiku, za nova shvatanja i merila umetničkog čina.

Za prve godine poetskog stvaranja i delovanja Veljka Petrovića vezana je jedna pojava, toliko i tako istaknuta kao značajna crta u razvojnoj spirali naše lirike i toliko i tako slivena u karakteru jednog doba, da bi svaki pokušaj razlučivanja te simbioze bio u manjoj ili većoj meri nasilan. Odista, ono što je po hitro ustremljenoj Skerlićevoj reči bilo »obnova srpske rodoljubive poezije« spajalo je za jedinstven i jedinstveno podudaran tok pesnika i vreme, graditelja zvuka u vremenu i osnovne duhovne elemente vremena. Sve što tome sledi — drukčija slika te poezije u **Antologiji** Bogdana Popovića, pripovedački rascvat i esejističko delovanje u međuratnom i posleratnom razdoblju, sa dimenzijom vidljivog zrenja i bogatstvom erudicije oslonjene na iskustvena žarišta, — dodavalo je reljefu umetničke fizionomije različite, nekad samo obnovljene, nekad baš i nove crte, ali nije pomeralo tradiciju one tekovine iz razdoblja pre prvog svetskog rata.

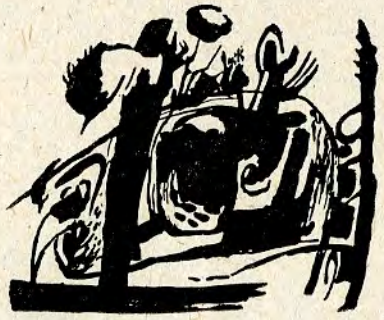
Ali sa primerima valja i stati.

Koji princip u rešavanju ovog pitanja može da nametne svoju vanspornu vrednost i da istakne svoju apsolutnu prihvatljivost?

U nekim stranim istorijama književnosti primenjen je princip identifikacije i svođenja epohe na prva piščeva javljanja. To umnogom olakšava i pojednostavljuje situaciju istoričara. Ipak on,

ma koliko uveren u opravdanost toga principa i valjanost svoga postupka, neminovno mora da zastane pred neumitnom dilemom — ako ne ranije, onda bar u onim trenucima kad neporečno utvrdi da operiše Prokrustovim sistemom u slučajevima kad je usvojeni princip nedovoljan i nepotpun, nepotpuno obuhvatan i nepogodan. Periodizacija se, međutim, zasniva i na drugim principima. Koliko ona, pri tome, zavisi od duha i moći svoga tvorca, od njegove slike sveta i njegove interpretacije strukturalnih suštastvenosti epohe, to je drugo i posebno pitanje.

Za ovu priliku ja sam želeo da podsetim vas i sebe na jednu obavezu više u složenom, osetljivom i odgovornom poslu istoričara književnosti. Znajući da nema celovito pogodnog principa i celovito prihvatljivog sistema periodizacije, istoričar je pozvan da bude ne rutiner i podražavalac, no pronalazač i svestrano obavešten ocenjivač.

MIROSLAV VAUPOTIĆ

KNJIŽEVNOST IZMEĐU DVA RATA — HISTORIJSKI ILI ESTETSKI TERMIN

Ponavljam naslov moga referata, Književnost između dva rata — historijski ili estetski termin, zapravo glasno razmišljam o terminu, izrazu, pojmu ili sintagmi »književnost između dva rata«, koja je (oprostite na ovoj subjektivnoj konfesionalnoj crti kazivanja) predmet mojih stručnih, književno-kritičkih preokupacija, još od onda kada sam negdje u proljeće 1947, prvi put zakoračio u sobu 15 za časopise zagrebačke sveučilišne biblioteke, preko prvih napisanih a neobjavljenih tekstova iz 1948—9, preko malog problemskog članka »Za proučavanje književnosti između dva rata«[1]) iz 1953. do zadnjih velikih sintetskih studija »Hrvatska proza između dva rata« i »Časopisi od 1914. do 1961.« koje uskoro izlaze u knjizi.[2]) Mislim, naravno da mogu iz konkretnih vlastitih proučavanja izvoditi i neke teorijske zaključke, jer su moji kritički spisi većim dijelom posvećeni baš problemima i piscima toga, po mom mišljenju, najzanimljivijeg i najkompleksnijeg razdoblja ili perioda u našoj književnosti. Vjerojatno sam, što tako mislim, izabrao za svoju specijalizaciju, strast, pasiju, hobby, književno-istorijsku opsesiju (kako vam drago), tu još uvijek nedovoljno ispitanu oblast, koja se krije pod tim ratnim, historijskim, neliterarnim nazivnikom — »književnost između dva rata«.

Ako odmah kažem, jasno i glasno, da taj izraz kao periodizacijski i opće literarno-historijski termin shvaćen nije estetski, već eminentno i prvenstveno historijski, mogli bi mi svi reći, zašto o tome i govoriti. Ali problemi tek tu započinju. I kao što jedan njemački istoričar književnosti, Hans Mayer, dobro iznađe naslov jednog poglavlja svoje teoretske studije: »Problemi proučavanja romantizma« — Nikad kraja pitanjima«,[3]) tu sada baš dolaze ona suštinska i problemska pitanja vezana za tu uobičajenu kulturno-povijesnu i periodizacijsku sintagmu »književnost između dva rata.

Govorit ću konkretno o tokovima jugoslavenskih literatura toga razdoblja, većinu primjera uzimajući iz hrvatske književnosti, iako odmah ističem misao da baš u periodu koji se recimo standardno naziva književnost između dva rata, a koji se historijski podudara sa osnutkom, poviješću i propašću građanske Jugoslavije, kao nikada prije (a možda i poslije) nije bilo u historiji južnoslavenskih književnosti toliko uzajamnih veza i pretapanja, zajedničkih akcija i na planu literarnom i ideološkom. (Sjetimo se samo suradnje pisaca iz Hrvatske u srpskim časopisima: Tin, Nazor, Krklec, Alfirević, Šop itd.), manifestacionog nastupa mladih srpskih modernista 1921. u zagrebačkom časopisu »Kritika«, a da ne govorimo o čvrstim i solidno usmjerenim jugoslavenskim akcijama — »Knjiga drugova«, 1929, uopće međusobna suradnja hrvatskih, slovenskih i srpskih naprednih pisaca u glasilima socijalne literature (Nova literatura, Stožer, Literatura, Izraz, itd.) prisutnosti u grupi oko Krležinih časopisa (Danas, Pečat) Marka Ristića, Daviča, Dedinca i drugih, a primjera bi se moglo navoditi još više, a da uopće ne spominjemo umjetno forsirane pojave režimskog, unitarističkog jugoslavenskog uniformiranja.) Referat je posvećen u osnovi periodizacijskim problemima, ali će opći estetski, i idejnodruštveni problemi i pogledi na literaturu toga razdoblja neizbježno se sukobljavati ili sažimati sa onima isključivo periodizacijskim.

O problematici podjele pojedinih nacionalnih literatura, ili općih strujanja svjetske, bolje rečeno egocentričnog toka evropske književnosti dosta je pisano, pa i kod nas možemo naći takvih napisa i više nego što mislimo. Ne želim u ovom referatu zamarati nizom imena iz evropskih književnosti i njihovih povjesnika, niti ekscerptirati ovdje njihove misli, samo navodim da u bibliografskim podacima o teoretskim diskusijama o periodizaciji i o praktičnim analizama pojedinih utvrđenih književnih pravaca kao periodskih jedinica u Wellek-Warrenovoj »Teoriji literature« nalazimo i tridesetak značajnih rasprava kojih su autori i takvi značajni historičari literature kao Van Tieghem, Baldensperger, Croce, Petersen, Lempicki, H. Peyre, Pierre Martino, Beno von Wiese, Louis Cazamian, te posebno jedan od suautora iste knjige, sam Rene Wellek.[4])

Vrlo instruktivni historijat teoretiziranja o periodizaciji nalazimo u raspravi prof. Z. Škreba: »Teoretske osnove literarno-historijske periodizacije«[5]) u kojoj su baš mnoga od ovih imena i njihovi pogledi protumačeni i našoj stručnoj i široj javnosti približeni. (Unosim malu digresiju: germanist Z. Škreb naime često vrlo efektno polemičkim tonom kritizira spominjane strane autoritete, međutim nije u svojim analizama i tumačenjima nekih kako ih on naziva stilskih kompleksa (naturalističkog i impresionističkog) koristio baš nijedan primjer iz jugoslavenskih književnosti. Samo na kraju članka uzgred spominje težnju prof. Barca, koji se zalagao, citiram »da za hrvatsku književnost utvrdi da je dio evropske književnosti«, primjećuje da naša »povijest opravdava tezu« Barčevu pa završava poantom bez poante: »to nam još uvijek ne kazuje koji su se književni periodi razvili u našoj domaćoj književnosti, u kojem obliku su se razvili i na kakvoj su bili umjetničkoj visini. Sve to treba tek utvrditi istom minucioznom pojedinačnom analizom«.[6]) Pitamo se, a zašto on to nije bar pokušao minimalno da sam načini, jer referiranje o stranim pojavama je korisno, ali nije primarni zadatak naše akademske naučne kritike.)

A da li mi baš ništa nismo imali na tom području periodizacije? Ne bih rekao, nisam temeljitije sakupio svu literaturu, ali navodim samo nekoliko stvarnih primjera: raspravu A. Barca: »Bilješke o mladima i starima« u knjizi »Članci o književnosti«, 1934, a u novije vrijeme opsežnu studiju M. Franičevića: »Problem periodizacije naše suvremene književnosti«.[7]) Pa i u razdoblju između dva rata u nizu konkretnih studija, vrlo diskutabilnih, ne teorijski fundiranih, na temu periodizacija dr. Ljubomira Marakovića, čije ograničenosti njegova idejnog stava poznajemo, ali vrlo tolerantna i zanimljiva opažanja zanemarujemo, npr: »Ekspresionizam u Hrvatskoj« (Čas, 1923), »Iza ekspresionizma« (H, Kolo, 1927), »Moderni objektivizam«, H. Kolo, 1930, te Hrvatska književnost 1860—1935 (stilsko razvojni pregled), a zatim i radove rano umrlog Josipa Bognera — »Od ekspresionizma do nadrealizma«, Književnik 1929, »Počeci ekspresionizma u hrvatskoj književnosti«, Književnik 1930, i druge koje su zapravo fragmenti njegove ne-

objavljene u cjelini monografije, tojest doktorske teze: »Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti i od Moderne do nadrealizma«.[8]) U radovima Marakovića i Bognera nalazimo mnogo pobuda i poticaja za naša sadašnja rzmišljanja, i prihvaćanja ali i zabacivanja nekih njihovih forsiranih natezanja da pod svaku cijenu izvrše podrazdiobe na mikroperiode (kao nekada Milan Marjanović u knjizi »Iza Šenoe«), tražeći i pronalazeći sve moguće pravce, skupine i reflekse evropskih pokreta u našoj sredini. Najnoviji rad o problemima odnosa periodizacije i razvoja književnosti u nas objavio je mlađi naučni radnik Zdenko Lešić svojim napisom »Tri teorijska problema istorije književnosti«.[9])

Problemima periodizacije može se pristupati iz različitih aspekata, koje možemo uprošćeno grupirati na slijedeće osnovne kriterije i pravce kretanja u podrazdjele: 1. vremenski princip — od stoljeća do dekada kao najmanjih jedinica, 2. periodizacija po književnim pravcima i strujanjima, 3. podjela po generacijama, 4. politička periodizacija, po historijskim događajima nacionalne i svjetske povijesti, 5. uloga izuzetnih pisaca, nosioca književnog života pojedinih razdoblja i 6. periodiziranje po posuđenim sociološkim a prvenstveno kulturno-estetskim uporištima iz historije umjetnosti i drugih nauka.

Težište na problem generacija istakli su spomenuti napisi Barca i Franičevića, dok Bogner i Maraković više insistiraju na dominaciji kriterija pravca. Doduše već je danas sasvim zaboravljeni (živi još u Pragu) dr Dragutin Prohaska (1881) u svom članku »Naraštaji novije hrvatske književnosti[10]) težište određivanja evolutivnog toka hrvatske književnosti usmjerio na problem vitalnog kretanja preko aktiviteta određenih generacija. Ne znam više izrazitih tekstova srpskih kritičara i historičara književnosti o problemima periodizacije osim Skerlićeva predavanja »Podela nove srpske književnosti na periode«,[11]) ali se živo sjećam s kongresa jugoslavenskih slavista u Beogradu 1957, precizne i pedantne podjele slovenske književnosti iz pera prof. Slodnjaka.[12])

Naravno da to nije sva literatura u nas o periodizaciji, ali napominjem da se krivudavi i kompleksni tok korištenja svih naprijed šest isticanih kriterija za periodiziranje, usvojenih ili modificiranih iz teorijskih lii praktičkih primjera evropske književnosti, može izvrsno pratiti na određenim podjelama na poglavlja ili veće cjeline niza naših udžbenika i historija književnosti. Raznolikost, labilnost i nedosljednost, relativna specifičnost, nesistematičnost i nedostatak čistih imanentnih literarno-periodizacijskih jedinica i podjela samo u povijesti naše književnosti ilustrirat ću s nekoliko primjera. Podjelu »Istorije novije srpske književnosti J. Skerlića iz 1914. karakterizira zamjerna čistoća, a manji broj većih cjelina, i naglasak na literarno-kulturnopovjesnim terminima. Ona ima samo slijedeće periode: Racionalizam, Od racionalizma ka romantizmu, Romantizam, Realizam, te Današnja književnost (misli naravno samo na kraj XIX i početak XX stoljeća). Antun Barac u koncipiranju svoje grandiozne zamisli velike povijesti novije hrvatske književnosti XIX i XX vijeka pod zajedničkim nazivnikom: »Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije«, koja je na žalost ostala samo torzo, jer su od pet zamišljenih izašle samo dvije knjige (a i druga već s dopunama kćerke mu Višnje) usvaja i učvršćuje onu periodizaciju koja je u nevelikoj tradiciji hrvatske literarne povijesti i priručnika od Šurmina, Bogdanovića, Marjanovića, N.

Andrića, preko Prohaske i Ježića do Barca, eklektički oblikovana iz pet dosta raznolikih termina: a) Književnost Ilirizma (Hrvatski preporod) dakle upotreba nacionalnog, specifičnog hrvatskog kulturno-historijskog termina, ujedno i književnog pravca ili pokreta, b) Književnost pedesetih i šezdesetih godina, koristeći vremensko-dekadni aspekt omiljen u pedantnoj preciziji njemačke nauke o književnosti[13], dok u nekim historijama ona se naziva političkim terminom apsolutizam, c) Šenoino doba — očiti kriterij centralne književne ličnosti epohe, d) hrvatski realizam — analogija s književnim pravcem evropske literature s domaćim atributivnim pridodatkom — hrvatski realizam, 5) hrvatska moderna — prema više likovnoj, ali i literarnoj konstelaciji u germanskom svijetu »Die Moderne«, s obaveznom specifikacijom: Hrvatske moderne. Višnja Barac navodi da je prof. Barac namjeravao kasnije napisati i šestu knjigu, »Književnost između dva rata«, dakle s kombiniranim vremensko-povijesno-političkim terminom. (U drugoj digresiji napominjem da u ponekim našim povijestima književnosti nalazimo uz već 6 nabačenih recimo i sedmi, nazovimo ga uvjetno metaforičko-slikoviti aspekt periodiziranja. On je vidljiv u jednoj od najljepših kreativnih historija naše literature: Kombolovoj »Povijesti hrvatske književnosti od početaka do narodnog preporoda«, gdje Kombol, esteta i književni povjesnik s komparativističkom naobrazbom i težnjama, koji nije bio teoretičar periodizacije već isključivi praktičar-pjesnik mozaiknih poglavlja jednog kontinuiteta hrvatske literature, i gdje među poglavljima sintetske neutralne nominacije: »Najstarije doba« — kronoloških — npr. »Sedamnaesto stoljeće« —monografskih portreta značajnih ličnosti (Držić, Zoranić, Gundulić) ima i metaforičkih rješenja, npr. poglavlje »Na utrtim stazama«. Sličan pokušaj unošenja metaforičkog periodiziranja nalazimo u informativnom pregledu A. Barca: »Jugoslavenska književnost« (Zagreb, 1954, gdje uz vremenske povijesne periode, kao »Srednjovjekovna književnost«, nalazi se za početak XX vijeka plastično-metaforična sintagma: »Zaokret prema Evropi« (pod kojom se kriju tri dosta uspjela podrazdjela, terminološkom minucioznom distinkcijom razlučeni specifični nacionalni nazivi: Hrvatska moderna, Srbija na početku XX vijeka — Zapadnjaštvo i Slovenski modernistički pokret). I u toj knjizi, nerazrađeni skicirani finale uz nekoliko završnih stranica »Tendencije u suvremenoj književnosti« naziva se standardno »Između dva rata«. Napominjem da bi ovaj informativni pregled praktičnih periodizacija naše književnosti bio potpuniji da dvije još ne spominjane historije književnosti, ona od dr B. Vodnika: »Povijest hrvatske književnosti«, knjiga I iz 1913 (Od humanizma do potkraj XVIII stoljeća«) i jedna izrazito informativna, čak kompilatorska dr Slavka Ježića: »Hrvatska književnost« iz 1944, daleko veći akcenat, naravno zbog izrazite pozitivističko-sociološke orijentacije njihovih autora, daju na kulturno historijske, povijesno-političke, regionalno-pokrajinske i vremenske faktore periodiziranja (na primjer Vodnik ima i ovakve jedinice ili periode: »Reformacija i protureformacija«, Bosanska književnost u XVIII stoljeću, ili u Ježića: »Pokušaj reformacije«, Književnost katoličke obnove i baroka, sa inklinacijom na prihvaćanje generacijskog aspekta (npr: »Posljednje dvije renesansne generacije«) eklektički miješanih literarnih s isključivo nacionalno-povijesnim pristupima: »Hrvatski romantizam od apsolutizma do nagodbe«. Međutim ono što želim tu istaći jest da usprkos nedostatka distance, u jeku ratne situacije, ne znam

da li baš prvi, ipak dr Ježić ima određeni povijesni period kao literarni termin »Između dva rata« (1918—1941). Ovim naglašavanjem tog pionirstva, ne želim uopće rehabilitirati tu, možda i s nekim podacima korisnu, knjigu, inače pisanu eklektički konfuzno i s nužnim porezom okupacijskom vremenu NDH.

Ne znam i nisam ispitivao podrobnije tko je prvi u nas kao isprva uvjetnu literarno-historijsku podštapalicu i vremenski razdjel lansirao tu krilaticu — »Književnost između dva rata«, ali ona je vjerojatno bila prva nužna, najlakše uočljiva reakcija na tekuća književna i društvena zbivanja i demarkacija kritike poslijeratnih vremena prema prethodnom razdoblju. Činjenica koju posebno ističu Welleck i Warren u poglavlju o »Literarnoj historiji« svoje knjige,[14]) da termini književnih pravaca i perioda nisu nastali u svoje vrijeme nego kasnije, u slučaju našega ili ponegdje i u evropskoj, doduše više političkoj historiji, ali i ekonomskoj i književnoj historiografiji upotrebljavanog pojma i izraza, »između dva rata«, još je očitije nego s Welleck-Warrenovo povijesnom tumačenju termina romantizam, dvadeset-trideset godina kasnije od stvarnih početaka toga razdoblja, koje svi danas tako određeno tretiraju kao romantizam (mislim više u evropskim relacijama, ne našim situacijama). Termin »između dva rata« mogao je nastati u vrijeme drugog svjetskog rata, a postati udomaćen neposredno poslije njega. Ne znam tačno tko ga je prvi upotrijebio u srpskoj ili slovenskoj književnosti, ali u Hrvatskoj postao je popularan kao naslov jedne antologije novije hrvatske lirike izašle 1942. u izdanju tadašnjeg društva hrvatskih književnika, a u kojoj su zastupani pjesnici hrvatski rođeni od 1900. do 1914, od Vlaisavljevića do Gorana Kovačića i drugih, koji su oblikovali svoje pjesničke fizionomije u razdoblju između dva svjetska rata. Znam da je taj termin postao osnovni literarno-historijski i društveno-politički naziv još izrazitije u socijalističkoj Jugoslaviji, gdje se u prvim referatima na kongresima književnika, na raznim savjetovanjima pisaca, izvještajima i diskusijama sa godišnjih skupština udruženja, kada su se isprva isticale uspjehe postignute u periodu NOB-e i prvih godina poslije oslobođenja 1945, govorilo o prošlom razdoblju kao o književnosti »između dva rata« koja je kao cjelina, osim svijetlih imena iz »socijalne literature«, bila promatrana s pejorativnim podtekstom. Naravno, to je bilo u takozvanom ždanovljevskom — todorpavlovskom pogledu na literaturu od 1945—1950, kada su uzori i idoli estetski bili klasici XIX vijeka Njegoš i Zmaj, te Majakovski u zogovićevskoj varijanti, a ne Ujević, Rastko Petrović, A. B. Šimić i drugi modernisti između dva rata, da navedem samo neka od tabuiranih i diskriminiranih imena, koje je ponovno otkrila i kao štafetnu palicu nacionalnog kontinuiteta podržala i tumačila naša prva poslijeratna generacija pisaca, beletrista i kritičara stasalih poslije oslobođenja (Čak je i najveće ime naše međuratne literature M. Krleža bio stidljivo prešućivan, cjeloviti njegovi opus mislim, čak i od nekih koji su par godina kasnije metanisali pred njim kao idolom).

Uopće prvih godina poslije 1945, vrlo malo se pisalo, analiziralo i govorilo o tom »mutnom i problematičnom« razdoblju u književno-kritičarskim i literarno-historičarskim i naučnim krugovima. Studije i prikazi objavljivahu se, ali i pisahu samo o Njegošu, Zmaju, našem Kovačiću, S. Markoviću, Kočiću, Vuku, eventualno o Šenoi, Matavulju i još ponekom realisti. Sjećam se da sam u svom naprijed spomenutom člančiću reagirao na neke

pojave nipodaštavanja toga razdoblja u članku jednog kritičara koji je izvršio površnu, sociološko-shematsku paralelu toga neslobodnoga razdoblja s Bachovim apsolutizmom, pa sam u mladenačkom entuzijazmu bez podrobnijih analiza kao protu dokaz napisao da je to razdoblje stvorilo jednog Andrića, Krležu, Voranca, Ćosića, Crnjanskog, Kosovela, Daviča, R. Petrovića, Cesarića, M. Ristića, itd. Također se dobro sjećam nekih napisa V. Gligorića u »Književnim novinama«, negdje 1950—1, u kojima je taj živi pamfletski duh individualnog stava, naglašenog između dva rata izvrsnim polemičkim brošurama, dakle baš preko aktivnog djelovanja u tom razdoblju, tada se podvrgnuvši nekim sociološko-idejnim floskulama »boje epohe« ždanovizma, vrlo simplicistički govorio o književnosti između dva rata. Pa i Milan Bogdanović u članku »O srpskoj književnosti između dva rata«[15]) još uvijek, iako priznaje osebujno značenje toga razdoblja u srpskoj i jugoslavenskim književnostima, to priznanje cijedi stidljivo kroz zube, s mnogo ograda i ogradica, s mnogim shematskim averzijama prema »modernizmu« toga razdoblja, koje je kao mladi kritičar i sam svesrdno pomagao, kasnije ga podvrgavši kritici, ne uvijek potpuno opravdanoj.[16])

Mislim i vjerujem da danas iz dolične i znatne distanse, riješeni mnogih neizbježnih pragmatičarskih okova minule epohe ždanovističkog »socijalističkog realizma« možemo i razdoblju književnosti između dva rata pristupiti smirenije, analitičnije iako još ne uvijek na distanci razumljivoj za naučniju objektivnost, jer mnogi akteri estetskih i idejnih sukoba toga vremena još su ne samo živi fizički, već i književno aktivni, recidivi starih polemika i rana nisu zaliječeni, pa se mnoge situacije i antagonizmi ličnosti reflektiraju i u »književnu politiku« i »borbu mišljenja« danas, a mnogi relikti i okamine predrasuda fosilizirani traju vječni kao glupost ljudska i truju i našu današnju književnu atmosferu.

Za jednu svestraniju, literarno-historijsku analizu razdoblja između dva rata još uvijek nema mogućnosti u većem obimu jer nedostaju predradnje u vidu priručnih tokova društveno-ekonomskih disciplina, ne postoje preduvjeti u vidu biografskih leksikona, preciznih bibliografija, informativnih terminoloških rječnika, solidnih opsežnih monografskih portreta, a da o iole relativno studioznijoj književnoj povijesti i ne govorimo. Imamo na hrvatskoj strani, da ostanem u svom domenu, nekoliko općih članaka informativne prirode, oveću studiju Šime Vučetića: »Hrvatska književnost 1914—1941« (Lykos 1960), nekoliko antologija i zbornika pripovijedaka, kritika i, poezije (V. Pavletić: Hrvatski pjesnici između dva svjetska rata, P. Šegedin: Hrvatska proza II, Milićevićevi, Pavletićevi i Šiclovi zbornici tekstova učinjeni za školske potrebe) i šta još, vjerojatno ništa. Pregledi po književnim vrstama u hrestomatiji »Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća« koja uskoro izlazi, a koja usput rečeno ima tročlanu periodizaciju toga doba: Moderna — Književnost između dva rata — Suvremena književnost, gdje su autori pregleda između dva rata Pavletić, Miličević, Hećimović i Vaupotić, samo će biti malo detaljnije literarno-historijske informacije s tek naslućenim i nabačenim estetskosintetičkim sudovima, bez dubljih analitičkih zahvata u tu stvarno »terra incognitu« naše novije književne historije.

Vratimo se na osnovni predmet ovog izlaganja — termin **»književnost između dva rata«**, koji i uz česte digresije ostaje osnovni spiritus movens mog glasnog razmišljanja. Prihvatili smo, ga ma-

nje više svi, inercijom recentne tradicije, komotnošću vremenskog određenja razdoblja tako značajnim datumima političko-historijskih prekretnica ovog vijeka, interregnum međuigre lažnog mira, lokalnih ratova, ekonomskih kriza, nacionalnih revolucija i socijalnih buđenja, s dva svjetska imperijalistička rata ili kataklizme kao granica doba, u kojima su u dekompoziciji »dobrog starog svijeta« viktorijanskog prosperiteta imperijalizma ili idiličnog pseudoblagostanja valcera austrougarske monarhije, nastajale nove nacionalne tvorevine (među njima i naša pokojna SHS-zija, kada se u triumfalnom početku nove ere socijalizma pobjedom revolucije u jednoj zaostaloj zemlji — oktobarskom revolucijom u Rusiji, a u drugom na ruševinama fašističkog totalitarizma nastajale nove socijalističke države i kada je došlo do neumitnoga raspada kolonijalnih velesila i neslućenog buđenja potlačenog afro-azijskog regiona. Sve ove bitne velike događaje obuhvaća taj vremenski i historijski nazivnik »između dva rata«, koji smo historijskim analogijama mi prenijeli u oblasti književnosti. Sigurno je dakle da je taj neliterarni termin postao pojam, korisna upotrebljiva odrednica za fiksiranje i tumačenje jedne dosta zatvorene i određene iako kompleksne i šarolike cjeline između dva rata, prvog i drugog. Međutim, da li je on postao ili postajao estetski, sve više isključivo književni termin? Čini mi se, a vjerujem i mnogima drugima od nas i ovdje prisutnih kad ga izgovaramo još sa bitnim dodatkom književnost između dva rata — da više ne mislimo na ratove, nego na književnost doba **između.**

Ako, makar i privremeno prihvatimo ovaj termin: »Književnost između dva rata«, i počnemo razmišljati o eventualnom određenju i periodiziranju toga razdoblja, specifičnoj praksi naših literatura, postavljaju se dva osnovna problema — pitanje određenja granica doba i pitanje podjele unutar gradiva i situacija svih jugoslavenskih književnosti toga vremena, a u vezi s početnim primjedbama o većem stapanju i spajanju jedinstvenih težnji i rezultata u društvenohistorijskim konstelacijama razdoblja između dva rata.

Vjerujem da su za godinu početka moguće samo ove četiri godine: 1914, 1917, 1918. i 1919. 1914. kao godina počinjanja prvog svjetskog rata, godina kada umiru Matoš i Skerlić, korifeji kritičke misli prethodnog razdoblja, godina prestanka izlaženja vodeće revije Srbije »Srpskog književnog glasnika«, godina razbuktavanja, ali i gušenja mnogih nacionalističkih listova i akcija u Hrvatskoj (»Književne novosti« M. Marjanovića), vrijeme izlaženja »Hrvatske mlade lirike« u kojoj se javljaju Ujević i Ivo Andrić i drugi manje značajni pisci, koloritni za boju epohe, i konačno 1914-e javlja se i Miroslav Krleža, pisac koji će utisnuti pečat nadolazećoj epohi. Zatim dolazi u obzir 1917, u kojoj se dogodila Oktobarska socijalistička revolucija, godina u našoj literaturi ponovne liberalizacije književne atmosfere u Hrvatskoj nakon jalovih godina 1915—16, slovenskog ekspresionizma, Krležinih Pana i drugih »Simfonija«, Nazorove »Šikare«, Šimićeva časopisa »Viljavica«, pojava u hrvatskim časopisima »Savremenik« i mladih srpskih pisaca (Crnjanski, Kašanin, itd.,) godina izlaska zanimljivih djela Donadinija, S. Kolara, itd, godina almanaha »Grič«, varijante postmatoševskog pristupa literaturi, godina krfskog »Zabavnika« u kome se okupljaju mnogi mladi i stariji pisci i srpski i hrvatski, koji će kasnije sačinjavati avangardu modernih težnji pa se tu uz prigodničare historicizma kosovskih božura i vidovdanskog mentaliteta á la M. Jelić i Dragoljub Filipović,

nalaze pjesnici modernog osjećanja svijeta: Vinaver, S. Stefanović, T. Manojlović, a od Hrvata T. Ujević, Josip (Sibe) Miličić, Kosor, Cerina i drugi. (U trećoj digresiji napominjem da će svakako jedno određeno poglavlje u novijoj povijesti naših naroda morati biti posvećeno jugoslavenskoj nacionalističkoj aktivnosti pred I svjetski rat i za vrijeme njega koje je do sada bilo zanemarivano. Uz pojam i pokret »Mlada Bosna« izrasta u konturama značajnijim nego što se dosada mislilo i »Mlada Hrvatska« koju je temu načeo Vice Zaninović u svojoj studiji »Mlada Hrvatska« uoči I svjetskog rata[17]). Uz književnost koja je trajala ili vegetirala u pozadini u porobljenoj Srbiji i kakvoj takvoj kontinuiranoj traljavoj aktivnosti u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, u emigraciji ne samo u Francuskoj, već u Italiji (Cerina) u Južnoj i Sjevernoj Americi (akcije M. Bartulice, M. Marjanovića, Lj. Leontića i drugih, a napose uz već spominjane Ujević, Kosor i drugi; od hrvatskih političkih publicista i književnika u tom razdoblju prilog je bio daleko značajniji nego što se misli i zna) imena dr E. Potočnjaka, Supila, Hinkovića, M. Marjanović i Srđan Tucić izdavali su u Londonu »Bulletin Yougoslave«, Ujević je bio njegov saurednik u Parizu, a Josip Baričević, L. Smodlaka, Čin Šain, Mato Vučetić, A. Kovač i drugi aktivno su pisali u štampi onoga vremena u inozemstvu, itd).

Ili možda razdoblje započeti 1918. godinom »ujedinjenja« Srba, Hrvata i Slovenaca, godinom početka izlaženja u Zagrebu časopisa s nacionalnim unitarističkim jugoslavenskim parolama bez nažalost stvarnih jugoslavenskih rezultata — »Književni Jug« (opširnije o njemu pisao je Boško Novaković u »Letopisu Matice srpske«). Ili čak 1919, godinom kada je na početku stvorena Komunistička partija Jugoslavije, godina (izvinjavam se za ova patetičko-retorična i stilistička ponavljanja) »Plamena« Krleže i A. Cesarca prvog južnoslavenskog aktivističkog odaziva socijalističkim idejama na planu literature? Smatram da ako treba davati prioritet nekoj od ovih godina, ako usvajamo naravno termin između dva rata, odlučio bih se za 1914, uz već pobrojane argumente i zbog stvarnog prelomnog početka nove epohe u društvenoj historiji, iako ako se usvoji ta neknjiževna periodizacija izvjesno je da joj konkurira i 1917. s punim pravom.

Što se tiče završetka tog razdoblja u nas ne treba toliko puno dvoumljenja, iako ima tri ili četiri alternative, možda i pet. Spominjem godine 1936—7, 1941, 1945, 1948. i 1950—2. Eto tu smo već dakle u žarištu najnovijih zbivanja. Prije nego što razmišljamo o tim granicama perioda, pogledajmo malo unutra: između. Mnogi periodi u razvoju naših književnosti novijeg doba, hrvatske od Ilirizma do recimo rezolucije Informbiroa, kao što vidjesmo u primjerima periodiziranja u nekim historijama književnosti rješavani su društveno-političkim situacijama ili faktorima povijesne nužde ili međaša, a ne ekskluzivnim književnoestetskim razlozima. Taj momenat historijskog fatalnog kontinuiteta naše prakse nije malen činilac pri prihvaćanju i odbijanju i termina književnost između dva rata. U najnovijoj Historiji Saveza komunista Jugoslavije, čiji su autori Čolaković i kolegij autora slično su podjelili razdoblje između dva rata, kao i prije razni historičari i književni kritičari u tri ili dva osnovna razdoblja, kao što sam učinio i ja u svom pregledu književnih časopisa između dva rata.[18]) Svi smo međutim polazili od teza O. Keršovanija iz njegovih rukopisnih bilješki o novijoj našoj historiji, zapravo »Teza o povijesti Hrvata«, koje dijele to razdoblje na: I. Od tzv. ujedi-

njenja do diktature (1918—1929), od diktature i pojave socijalne literature kao svijesne kamuflirane opozicije političke na književnom planu do pojave narodnog fronta (1935—7), 1930, kada je počela stvarati intenzivnije nova generacija pisaca koji zauzimaju vodeće položaje ne samo estetske u našoj literaturi danas (takvu periodizaciju zastupa djelomično i M. Franičević u spomenutoj studiji, bazirajući se više na problemu generacija, predlažući također za razdoblje 1918—1936. jedinstven naziv Krležino doba ili doba Krležine generacije). Mlnogi od nas kritičara i književnih povjesnika mišljahu o tome, i čak su i pisali, pa neosporno shvaćajući izuzetnu ulogu i djelovanje M. Krleže u našoj književnosti između dva rata ipak misle da to ne bi bilo sretno rješenje niti u hrvatskoj literaturi, jer dok je Šenoa u svom dobu gorostas među pigmejima (Zahar, Becić, Badalić Hugo, Palmović, itd) Krleža je samo div među velikanima (Ujević, A. B. Šimić, Cesarec i drugi). Treći interni period dakle trajao bi od 1936—37, koji se podudara i s dolaskom današnje rukovodeće političke grupe s drugom Titom na čelo KP, preko vremena rata i okupacije do pobjede narodne revolucije i proglašenja federativne republike 1945. Taj termin 1945, bolje bi svakako odgovarao nego 1941, jer tada je samo u našim južnoslavenskim relacijama počinjao rat, inače početak mu bijaše kao što znamo 1939, a kontinuitet kakav takav građanskih državnosti, kulturne i literarne tradicije trajao je u svim našim središtima usprkos, a često ne samo u saradnji već i u rezervi prema Nediću, Paveliću i ostalim okupatorskim kvislinzima. (Mislim da ne činim nikakav crimen, danas 20 godina kasnije ako izjavim da osvdivši političke i moralne kolaboracionizme nekih pisaca (Nasić, Budak, Sv. Stefanović, Bonifačić itd., pa i četničko orgijanje Dučića u Americi), da se u mnogim tekstovima beletrističkim i kritičkim prikazima toga vremena nalaze napisi koji površno mogu začuditi svojim smionim podtekstovima i otporom, naravno uz neophodni prtljag artističkih priloga, naoko izvan vremena i prostora (recimo neki Krklečevi soneti o leševima u Dunavu, Barčevi eseji »Sloboda šutnje, Ljestvice na vješalima, Naličje slave, Književni komarci«, itd.[19]) Prema tome 1945. je bila daleko veći odlučni kamen međašnik kome su embrionalni začeci bili napredna misao i književnost između dva rata i literatura ratnog perioda, nazvana u nas — fenomen NOB. Teoretska realizacija stvaralačke lijeve koncepcije slobodne umjetnosti i u ždanovljevskom dobu bili su isprva stidljivo fiksirani u Krležinom eseju »Književnost danas« (Republika, 1945) a sve više u Šegedinovom referatu na II kongresu književnika 1949, te Krležinom govoru na kongresu u Ljubljani 1952, ali i u nekim drugim primjerima je to vidljivo (spominjem samo izvrstan esej O. Davičа »Poezija i otpori« iz 1951). Moja dakle uvjetna periodizacijska čvršće markirana hipoteza, ako uopće prihvaćamo taj termin iz nužde »književnost između dva rata«, bila bi 1914—1945. Što se tiče 1948, datuma rezolucije Informbiroa, ona je bila tek politički ventil sloboda u nadgradnji, dakle i u umjetnosti, koje su dobile i službeni žig ispravnosti ako su u praksi i na lijevom frontu postojale od Krležinog »Predgovora Podravskim motivima« do najboljih književnih djela poslije oslobođenja. Ponavljam, ako je netko bio dogmatičan, bila je naša teoretska publicistika, međutim književna djela to nisu, mislim ona izuzetna; serijska, epigonska prosječna svakako jesu, a di li su ona i stvarno umjetnička djela i to je izvan diskusije da su ona izvan umjetnosti jako svjedočanstvo literarnog nužnog pro-

sjeka ili minusa jedne epohe. Dogmatski, šablonski, bili su referati Radovana Zogovića, Č. Minderovića, J. Horvata, Z. Štambuka, Jovana Popovića, M, Jurkovića, M. Franičevića i drugih) već književni tekstovi tih pojedinih autora čak nisu, recimo humoreske i komedije J. Horvata i uzbudljiva čakavska poezija M. Franičevića, itd). Sjetimo se samo da u praksi naše književnosti u tom razdoblju izađoše uz spominjanu čitanku V. Zaninovića iz 1947, koja je donosila »nezgodne« tekstove Matoša, Vidrića, Rakića, Kamova, Disa i Ujevića, tu su Barčeva monografija »Mažuranić« iz 1945, knjiga eseja »Veličina malenih« iz 1947, zatim kreativni tekstovi beletrista: »Višnja za zidom« i »Mana« O. Davičа, pjesme M. Dedinca iz logora, ponovno objavljene neke predratne kritike V. Gligorića, »Svadba« M. Lalića, pjesme J. Kaštelana, »Zore i vihori« V. Parun, proze R. Marinkovića, Desničino »Zimsko ljetovanje«, romani P. Šegedina, Krležina »Krokodilina«, pa čak i ovdje po zlu spominjani odan socijalističkom realizmu Ervin Šinko u svom romanu »Četrnaest dana« odudarao je svojim realističko-naturalističkim verizmom od plitkih crnobijelih kronika o NOB-u. I u Sloveniji, da spomenem samo tekstove Juš Kozaka, E. Kocbeka, eseje J. Vidmara, poeziju J. Udoviča i C. Vipotnika, drame Vitomila Zupana i drugih, situacija na planu kreativne literature nije bila ždanovistička. Godine koje slijede donose potpuno svjetlije perspektive: 1950. izlazi »Daleko je sunce« D. Ćosića, a 1952. kao kolektivna manifestacija godine mlađe srpske, hrvatske i slovenske grupe pisaca otvaraju novi prozor u Evropu, i moglo bi se govoriti o drugoj ili trećoj modernoj u nas, ako onu iz dvadesetih godina smatramo drugom. Iako ima dosta razloga, koje uvažavam za razmišljanje, da se taj period književnost »između dva rata« dijeli na još manje razdjele — problem takozvane među generacije u hrvatskoj literaturi (od 1936. do 1952), predirao bih za dva ili tri (najnovija zapravo suvremena književnost od 1945. na dalje je treće) čišće veće vremenske podjele 1914—1929, te 1929—1945, koji se uostalom i poklapaju s pojmom i pojavama generacija dosta, ako po Barcu i Franičeviću prihvatimo 15 godina kao zenit i doseg vitalnog djelovanja jedne generacije. Politički rečeno to su doba quasi-parlamentarne demokracije i doba monarhističke diktature i dva ratna okupacijska inferna na početku i kraju razdoblja, a iz te izrazito vremensko-političke podjele i periodizacije međutim proizlazi primjenljivi odgovor na dvije epohe značajne u povijesti novije hrvatske književnosti (a) doba kontinuiteta moderne i doba traženja i eksperimenata — 1914—1929, prema tome doba ekspresionizma i zenitizma, u Srbiji više nadrealizma, koji kulminira baš 1930. godine i odmah dolazi do njegova prvog utihnuća (uskrs mu se događa poslije 1952, možda 1955, poslije pojave V. Pope i M. Pavlovića i zatim niza mlađih iz škole O. Davičа. Drugo doba — tridesetih i četrdesetih godina — period je ideološkog raslojavanja i grupiranja u izrazite tabore pragmatističko-populistički shvaćeno od desnice do lijevice (»Nova literatura, Stožer i ostali listovi socijalne literature, kao oni Steve Galogaže, desna lirika grude i tla, regionalno-ruralističke koncepcije, uspon klerikalaca u Sloveniji i Hrvatskoj, fašističke ideje na specifični način u svim krajevima). Na izrazitom planu literature raznoliko ideološko gravitiranje ne ometa postepenu dominaciju realističkog metoda široko i modificirano shvaćenog kao osnovnog metoda pristupa i obrade književnih djela od desnice s Budakom i Vasićem do socijalnih klišeja mnogih ljevičara. Posebno kao i uvijek u povijesti književnosti (npr. Matoš i Simu-

nović u razdoblju moderne), Ujević i Andrić, na svoj način izoliran od socijalne literature, i Krleža i neki drugi izvan su dnevnih borbi, efemerne prirode. Tu, u tom drugom razdoblju, trebalo bi specificirati neke zajedničke ili izdvojene fenomene u našim jugoslavenskim književnostima između dva rata, npr. raznolike odraze i izraze pojava modernističkih pravaca u pojedinim literaturama (ekspresionizam u slovenskoj-impozantan pokret, u srpskoj efemerna pojava, obratno s nadrealizmom, itd.), dati detaljniju analizu socijalne literature i njene slojevitosti, ona nije samo plakaterstvo S. Galogaže, već i eruptivni talent Hasana Kikića ili zreli realizam jednoga Voranca, osviježenje dijalektalnom lirikom, specifični hrvatski slučaj, neobični slučaj kompleksne borbe, tzv. »sukob na ljevici« — Krležin »Pečat — Književne sveske — Izraz« — 1939—40, koji treba započeti već 1930. ili najkasnije 1933. od Krležina »Predgovora Podravskim motivima« Krste Hegedušića. Usput napominjem da taj esej i Ristićev »Predgovor za nekoliko nenapisanih romana« iz 1936, dva su ključna uporišta za razumijevanje i analizu estetskog smjera napredne misli. Uz ove osnovne dominante blijedi i minorni izgledaju vještački pokušaji osviježenja karijerističkog, državotvornog sokolaško-kajmakčalanskog jugoslavenstva u našoj tadašnjoj literaturi, doba idealnog jugoslavenstva trajalo je od balkanskih ratova 1912. do u najboljem slučaju 1925—6. godine, dokle hrvatski pisci od katolika preko modernista do Krleže i Cesarca pišu ekavski u duhu skerlićevske zamisli iz 1913. Još niz nespominjanih manjih i većih političkih djelatnosti koji daju tom vremenu idejno-estetsku lepezastu slikovitost, npr. nužnost pojave nacionalnih specifičnosti dotjeranih i do nacionalističkih separatističkih ekscesa, koji su psihološki opravdani zbog terora protiv Hrvata, Makedonaca i drugih nacija od strane velikosrpskih vlastodržaca.

Osobena je i pojava novog realizma, koja je često i izvan uskih okvira koncepcija »socijalne literature«, u tridesetim godinama, u Hrvatskoj S. Kolar, Stjepan Mihalić, Dončević, Kikić, Novak Simić, u Sloveniji Voranc, Prežihov, M. Kranjec, Ingolič, Potrč. u Srbiji I. Andrić, V. Petrović od starijih, B. Ćosić, Samokovlija, Dušan Radić, itd. kao i rađanje makedonske književnosti (1939. u Zagrebu, zapravo u Samoboru izlazi zbirka Koče Racina »Beli mugri«). Sve ove pojave govore i dokazuju da ima ne samo političkih već i literarno estetskih pojedinosti i specifikuma, srodnosti i razlika koje govore o priličnoj koherentnosti razdoblja između dva rata.

Mislim da bi zaključak iz ovih izlaganja bio, da zbog iskrenih težnja i traženja što autonomnijih, imanentnijih i integralnijih termina iz literature nećemo tako lako moći napustiti i zabaciti usvojeni historijski, ali s modifikacijama i posebnim analizama provjeren, već ako ne nominalno estetski, u estetskoj praksi verificiran termin »Književnost između dva rata«. Ja i danas ne znam bolji. Trijada osnovne periodizacije XX vijeka za hrvatsku književnost barem zasada može glasiti ovako: **»Moderna, Književnost između dva rata — Suvremena književnost«.** Da li ima nekih sintetskijih literarnijih naziva, sumnjam. Spominjem pokušaj na primjerima ruske književnosti A. Flakera — tzv. **»dezintegracije realizma«**, međutim da li da ga prihvatimo samo umjesto »Moderne« ili i za razdoblje »između dva rata«, dokle ga širiti, pitanje je sad, jer stvarno svi pravci XX stoljeća dezintegriraju na svoj način realizam. Ne mislim da prihvatimo pseudomarksističku floskulu prof. Škreba o »raspadanju građanske slike svijeta« kao

neki zajednički koeficijent naše novije literature. Periodizacija u »Jugoslavenskoj enciklopediji« za hrvatsku književnost Frangeša i Franičevića, koju inače karakterizira sažimanje razdoblja u veće cjeline[20] nazivom »Suvremena književnost« obuhvaća vrijeme od 1914. do naših dana.

Postavljam za diskusiju i nova razmišljanja i sebi i svima nama, zapravo temu za novi referat o traženju čistih literarnih periodizacija, ponavljam samo za hrvatsku literaturu slijedeće ne izvanliterarne već nadajmo se literarno-historijske periodizacije:

A) Ekspresionizam ili Druga Moderna, 1914—1929, B) Novi sintetički realizam (1930—1952) i C) Suvremena književnost (1952 na dalje) o kojoj još ne možemo mirnije literarnohistorijski ni razmišljati, a kamoli je periodizirati.

BILJEŠKE:

1) »Za proučavanje književnosti između dva rata« — Zagrebački tjednik — 1953, br. 4, 7. III str. 6.

2) Spomenute studije djelomično su objavljene u časopisima: Kolo, 1964. br. 4 i 5, Riječka revija, 1964, br. 3. Zadarska revija, 1962, br. 2, 1964, br. 2 i 3, te u Razlogu, 1962, br. 5—6, 9, 1963, 10, a izlaze u knjizi »Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća«, Stvarnost, Zgb, 1965.

3) Studija izišla u »Umjetnosti riječi«, VII, 1963, str. 5—30.

4) Bibliografija o periodizaciji u »Theory of literature« nalazi se na strani 380—382. Welleckov članak »Periods and movements in Literary history« izišao je u »English Institute Annual«, 1940, NY. 1941.

5) Umjetnost riječi, II, 1958, br. 4, ponovno u knjizi »Stilovi i razdoblja«, MH 1964, str. 95—129.

6) Ibid, str. 129.

7) Literatura, Zagreb, 1959, br. 14, str. 1261—1278.

8) O tom Bognerovom radu opširnije u Književniku, Zgb, 1959, br. 1, str. 61.

9) Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Knjiga I, 1963, str. 207—226.

10) Savremenik, Zagreb, 1910.

11) Prosvetni glasnik, Beograd, XXXII/1911, br. 3—4.

12) Referat je izišao i u »Umjetnosti riječi«, I, 1957, br. 3, str. 171—175. U slovenskoj književnosti bogata je literatura o periodizaciji, spominjem da su o tim problemima pisali i Prijatelj, Petré te u najnovije vrijeme Marja Boršnikova.

13) Vidjeti decenijsku podjelu njemačke književnosti XIX stoljeća od prof. Richarda M. Meyera, prema navodima u članku Z. Škreba: »Teoretske osnove literarno-historijske periodizacije« u knjizi »Stilovi i razdoblja«, ftr. 95—98.

14) Welleck and Warren: Literary history, str. 274—282.

15) Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 301, Zagreb, 1954, str. 25—34.

16) Vidjeti esej »Slom posleratnog modernizma«, »Danas«, Beograd, 1934.

17) Posebnai otisak iz »Historijskog zbornika«, Zagreb, XI—XII, 1958—9, str. 65—104.

18) Već u prvom objavljenom fragmentu: »Književni časopisi u Jugoslaviji između dva rata (1914—1941)«, Književna revija, 1951, str. 3—8.

19) Objavljeni u slijedećim časopisima po redu navođenje: Hrvatska revija, 1943, br. 10, Vijenac, 1944, Hrvatsko kolo, 1941, te Hrvatska revija, 1943, br. 4.

20) Književnost — Hrvati — Enciklopedija Jugoslavije, sv. IV, 1960, ima slijedeću periodizaciju razdoblja: Od IX do XI st., Od XI do druge polovine XV st. Od humanizma i renesanse do narodnog preporoda — Književnost romantizma (1835—1881), realizam (1881—1895), Hrvatska Moderna (1895—1914) — Suvremena književnost (1914 — . . .).

VICE ZANINOVIĆ

OSVRT NA PERIODIZACIJU DVAJU HISTORIČARA KNJIŽEVNOSTI

(J. Skerlić i P. Popović)

Među onima koji su se kod nas bavili problemom periodizacije književnosti naročitu pažnju zaslužuje rad Jovana Skerlića i Pavla Popovića. Historije književnosti i pregledi književnosti, koje su oni objavili prvih decenija 20. st., doživjeli su nekoliko izdanja, pa su kao školske knjige imali široku upotrebu, a, uz to, njihovi autori pokušali su da i teorijskim razmatranjima obrazlože svoj postupak.

J. Skerlić pisao je o problemu periodizacije srpske književnosti u »Prosvetnom glasniku« (Beograd, 1911) pod naslovom »Podela nove srpske književnosti«, pa se ove podjele držao i u svojoj »Istoriji nove srpske književnosti« (1914).

Kao što je poznato, Skerlić je podjelu nove srpske književnosti izvršio uglavnom na podlozi književnih tendencija koje su mu se činile da su karakteristične za određeno vrijeme; nije, istina, zanemario društveno-političke prilike u kojima se književni život odvijao, ali je prvenstveno nastojao da pojedine periode obilježi promjenom književnih shvaćanja, i da u periodiziranju polazi od literarnih naziva. Radeći na toj osnovi, on je ispoljio izvjesnu jedinstvenost kriterija koja njegovoj klasifikaciji daje naročitu prednost.

Međutim, postavlja se pitanje da li je kriterij od kojega je polazio Skerlić prikladan u razmatranju ponekih razdoblja srpske literature. Potrebno je imati pred očima da je novija srpska književnost, u toku dva vijeka svoga trajanja, bila tijesno povezana sa političkim i narodnim težnjama, pa je nacionalni momenat decenijama sačinjavao okosnicu književne djelatnosti, a književna obilježja pri tom su se u jakoj mjeri isprepletala.

No, isprepletanja bilo je mnogo i u književnosti novoga doba, pa je dovoljno upozoriti na dvije osnovne razvojne faze u međuratnoj i savremenoj književnoj radnji.

Vraćajući se na djelo J. Skerlića, podsjetit ću vas da je Skerlić izlaganje o novijoj srpskoj književnosti započeo prikazom djelatnosti srpskoslavenskih pisaca (Račana). Osvrćući se na odnos između stare srpske književnosti i književne radnje koja je nastala među Srbima u Južnoj Ugarskoj, on je u uvodu isticao — uostalom, bez prava — da se »nova srpska književnost javlja u 18. v. bez veze sa ranijim književnostima«.

Očito je, međutim, da u književnoj djelatnosti srpskoslavenskih pisaca, u krugu tzv. Račana, nema elemenata koji bi dozvolili da se sagledaju, pronađu i istaknu neke nove crte; to novo svodi se više-manje na promjenu književnog centra, koji će u toku daljih decenija sve značajniju ulogu igrati u kulturnom životu srpskog naroda.

Do prodora novoga duha, novih idejnih i književnih tendencija, do unošenja svjetovnih, modernih, progresivnih, prosvjetiteljskih shvaćanja došlo je istom u drugoj polovici 18. st., a njihov glavni nosilac je Dositej Obradović.

Kako, međutim, razgraničiti ovo prosvjetiteljsko doba — i koji su faktori koji nas vode u razgraničenju jednog razdoblja, u periodizaciji?

Očito je da jedan od bitnih kriterija u klasifikaciji, u podjeli književnosti na periode, treba da se sastoji u tome da se ispitaju, pronađu i iznesu osnovne karakteristične crte, idejne i književne, koje su prevladavale u određenom vremenu. Prema tome, radi se o potrebi da se utvrde dominantne tendencije.

Međutim, kada govodimo o kriteriju u periodizaciji, neophodno je istaći poznatu, više puta iznijetu misao da nema perioda koji bi u idejnom i stilsko-izražajnom pogledu bili potpuno jedinstveni, čisti, bez ikakve veze s onim što je bilo ili što će se javiti u daljem toku. Protivrječne težnje i protivrječna nastojanja javljaju se i u razdobljima za koja se ponekad misli da su u svojim književnim htijenjima podosta jedinstvena (npr. razdoblje realizma).

Skerlić je književnu radnju 18. st. — tamo od 1740. do 1910. otprilike — označio kao racionalizam.

Međutim, ukoliko se zadržimo na ovoj periodizaciji, postavit će se pitanje da li se ona može u cjelini usvojiti, i da li se bez ikakvih ograda može prihvatiti upotrebljeni termin.

Racionalističke ili, bolje, prosvjetiteljske ideje stale su u srpskoj književnosti nešto vidnije prodirati za koji decenij kasnije, tako da razdoblje prosvjetiteljstva obuhvaća, po mome mišljenju, nešto kraći period u 18. st. (zadnje decenije) i nešto širi u 19. st. (prve decenije).

Kao značajniji prethodnik prosvjetiteljskih nastojanja mogao bi se označiti Zaharije Orfelin, pisac koji je djelovao uglavnom šezdesetih i sedamdesetih godina, a samo djelomice Jovan Rajić, budući da u znatnom broju njegovih radova ima mnogo elemenata koji predstavljaju nastavak staroga doba (npr., toga ima podosta i u knijgama iz historije).

Očito je da pravi nosilac prosvjetiteljstva može biti pisac kome je i J. Skerlić posvetio posebnu pažnju; to je Dositej Obradović sa nizom savremenika i idejnih sljedbenika, — književnik koji je svoju glavnu aktivnost razvio zadnjih decenija 18. st. No, on je svojom ličnošću, svojim idejama tako snažno utjecao na svoje doba, da se one jako osjećaju u toku nekoliko decenija 19. st. Pisci ovoga vremena usvojili su mnoge njegove poglede i u svojoj osnovici ispoljili didaktičan odnos prema literaturi. Imajući ove i druge momente pred očima, jedan hrvatski historičar književnosti svrstao je većinu pisaca koji su djelovali na početku 19. st., rekao bih s pravom, u drugu generaciju prosvjetiteljsku (Mušicki, Vidaković i dr.).

I još jedna napomena: period u kojem je Dositej djelovao Skerlić je nazvao jozefinizam. Međutim, takvo prilaženje umnogome je jednostrano. Istina, Dositej i njegovi sljedbenici prihvatili su podosta iz kruga reformnog programa Josipa II. No, oni se, a naročito Dositej, nisu ograničili na propagiranje ideja Josipa II, već su iznijeli cijeli niz pogleda koji prelaze sadržajno područje jozefinizma.

Razdoblje od 1810—1848. Skerlić je obilježio kao prelazno doba (Od racionalizma ka romantizmu, drugi period), a razdoblje od 1848—1870. nazvao je romantizmom (treći period).

U tim decenijama (1810—1870) on je nalazio da se najprije isprepleću raznolike tendencije (racionalističko-prosvjetiteljske, pseudoklasičarske, sentimentalizma), a zatim da prevladavaju crte romantizma.

Tačno je da prvih decenija 19. st. izbijaju raznolika nastojanja: kod većeg broja pisaca nalazimo još uvijek, kao što sam napomenuo, snažne tragove Dositejeva prosvjetiteljstva; kod drugih, uz to, dolaze do izražaja tragovi pseudoklasicizma (L. Mušicki i dr.), treći pak unose u svoja djela mnoge značajke sentimentalizma.

U razdoblju pak koje je Skerlić označio romantizmom (1848—1870) — to jest pedesetih i šezdesetih godina — djelovala je generacija koja je posjedovala mnoge osobine romantizma. Ograničit ću se na neke, gotovo već tradicionalne značajke od kojih je i A. Barac polazio govoreći o romantici u knjizi o ilirizmu (Zagreb, 1954), a to su: jači prodor individualizma, prevaga čuvstvenosti, kult narodne prošlosti, blizak odnos prema narodnom stvaralaštvu i svemu što je narodno, itd.

Razmatrajući ovu književnu radnju u toku nekoliko decenija, Skerlić je ukazao na neka karakteristična obilježja, pa je periodizaciju nastojao izvesti na podlozi literarnih naziva. No primjenjujući takav postupak na literaturu koja je imala specifičan razvoj — kao uostalom i druge južnoslavenske literature — razvoj ponešto drukčiji nego što su ga imale mnoge literature velikih naroda, on je književnu situaciju sagledao i osvijetlio ponešto usko i nepotpuno.

Naime, u književnoj djelatnosti ovoga perioda ne primjećujemo samo izvjesno kolebanje u izrazu i postupku u prvoj polovici 19. st., već i pedesetih-šezdesetih godina, u vrijeme jače prevage romantizma.

Ako razmotrimo sadržajne i stilske osobine nekih istaknutijih pisaca koji su djelovali u ovom razdoblju, tada ćemo opaziti kako je među njima ne mali broj onih koji su se u svome radu, ili pak u jednom dijelu svoga rada, i to mahom u tvorevinama po kojima su stekli opće priznanje — u postupku podosta udaljili od romantičara; događaje i ličnosti u ovim djelima opisivali su s toliko konkretnih pojedinosti i stvarnih, vjerno datih životnih podataka, tako da su ih iznijeli s bitnim karakteristikama realističkim (npr., Vuk prozaik, Sterija komediograf, Njegoš kao autor glavnog djela, pa šezdesetih godina J. Ignjatović, itd.).

Međutim, mnogo značajnije od prelaznih obilježja u toku prve polovice 19. st. i crta romantizma 50-tih i 60-tih godina — jest misao nacionalna koja je sve jače prožimala literaturu ovoga vremena i imala, nesumnjivo, dominantno mjesto.

Na prodor pak nacionalne tematike i domoljubive misli utjecali su i od naročitog značenja su bila ova dva momenta:

Borba koju je na početku 19. st. (1804) poveo srpski narod u beogradskom pašaluku protiv turskih osvajača imala je velikog odjeka; ona nije završila samo oslobođenjem većeg područja Srbije već je svojim oslobodilačkim djelom dala poticaja i Srbima u ostalim krajevima, te im je podigla vjeru u vlastite mogućnosti.

Misao nacionalna otada je sve više izbijala, zaokupljala duhove, pa je i u literaturi mnogo više dolazila do izražaja nego u

prethodnim razdobljima; — ta je misao dala upravo glavni biljeg književnoj djelatnosti ovoga razdoblja (naročito tamo 60-tih godina).

Razvijanju nacionalnih osjećanja pridonio je mnogo također Vuk Karadžić svojim mnogostrukim radom. On se, kao što znamo, cjelokupnom svojom ličnošću zalagao za afirmaciju nacionalnih oblika kulture, a ujedno, djelima iz oblasti historije i etnografije, zbirkama narodnog blaga koje su u stranom svijetu nailazile na veliko priznanje, kao i drugim područjima aktivnosti podsticao je rodoljubno čuvstvo, naročito u redovima mlade generacije; u njezinoj književnoj radnji, prožetoj mahom narodnim stilom, prevladali su nacionalni motivi.

Znači, dakle, da su se u srpskoj književnosti 19. st., tamo do 70-tih godina, javljale i ispreletale raznolike, pa i suprotne značajke, — a da je u tom isprepletanju najznačajniji bio nacionalni momenat, u raznim njegovim vidovima (kao tema i kao izraz duhovnih raspoloženja). Potrebno je pri tom ne zanemariti činjenicu da su se naše književnosti razvijale pod specijalnim prilikama, i da je književna djelatnost ovog vremena bila tijesno povezana s težnjama na političko-društvenom polju. Zbog toga mi se čini da će biti mnogo opravdanije veći dio 19. st. (od 1820 — 1870, otprilike) svesti pod period: Književnost u doba nacionalnih (narodnih) pokreta.

Klasifikacija koju ovdje predlažem nije potpuno nepoznata; ona je formulirana i prihvaćena na jednom širem sastanku koji je održan u Beogradu 1949, u momentu kada je savezno ministarstvo za nauku i kulturu vršilo pripreme za pisanje historije jugoslavenskih književnosti, pa se na nju osvrnuo i jedan od predgovornika u Skerlićevoj »Istoriji . . .«, u izdanju od 1953. (str. XXII). — Kao sudionik na sastanku ja sam se složio s pomenutom podjelom, pa se i sada za nju zalažem, jer mi se čini da najpotpunije odražava osnovne tendencije u tadašnjoj literaturi.

Znači li, međutim, da će ovakvo klasificiranje dovesti do toga da se jače naglasi društveno-politički momenat, a ponešto zanemari književni?

Ne. — Ono se svodi na to da se izbjegne nepotpunost predstave koja bi se nesumnjivo javila upotrebom termina koji bi — kao sintetičan izraz za nastojanja na književnom polju — ponešto iskrivljeno mogao predočiti književnu situaciju.

Period od 1870. do 1900. Skerlić je obilježio terminom realizam. Ova njegova klasifikacija čini mi se opravdana i po vremenu trajanja književne radnje, usmjerene pretežno prema realizmu, i po prevagi bitnih karakteristika, pa je općenito i prihvaćena u historijama književnosti.

Početak 20. st. — pa do vremena pojave knjige, do 1914. otprilike, Skerlić je nazvao: Današnje doba. Suviše blizak tome vremenu, on je bio u mogućnosti da samo u općim crtama ukaže na osnovne tendencije u literaturi.

Danas je, međutim, potrebno govoriti o nekoliko faza koje je imala književna radnja 20. st. No, tu se postavlja pitanje: da li i ovdje poći od književno-teorijskih termina?

Dobro je poznato da se znatan dio pisaca koji je djelovao prvih decenija 20. st. orijentirao prema Zapadu, prema modernim pravcima koji su prevladavali u zapadnim literaturama zadnjih decenija 19. st. Imajući pred očima prevagu modernih tendencija, ponekad se za ovo razdoblje upotrebljava naziv »moderna« — termin koji je u stvari specifičan proizvod književne situacije na

njemačkom tlu, pa se može govoriti koliko ima opravdanja za njegovu upotrebu kod Srba. Mišljenja sam da ga ne bi trebalo pošto-poto zaobilaziti, mada može stvoriti ponešto krivu predstavu o odnosima savremene srpske književnosti sa pojedinim stranim književnostima, a ne čini mi se baš ni najprikladniji da izrazi onu diferencijaciju koja je dolazila do izražaja na književnom polju.

Ove diferencijacije još su vidnije u književnosti između dva rata, koja se dvadesetih godina odvijala u pravcu jednog novog modernizma, a tridesetih godina, doživjevši poznati nam zaokret, odlučnije se orijentirala prema socijalnoj tematici i raznim vidovima realizma.

Sličan problem javlja se i u sagledavanju savremene književnosti, u razmatranju djelatnosti nastale četrdesetih i one pedesetih godina.

Mjesto traganja za formulacijama koje neće moći da stvarnije i potpunije obilježe konkretnu situaciju u književnosti, i koje će se možda doimati nasilno u pokušaju da se pronađu i otkriju karakteristične stilsko-izražajne crte jednog razdoblja, bit će najbolje na podlozi vremenskih okvira i historijskih termina prikazati razvojne faze književnosti 20. st. Polazeći od termina: književnost između dva rata, koji je sve više u upotrebi i u mnogim stranim literaturama, književna radnja nastala u novije doba mogla bi se razvrstati i klasificirati ovako: a) književnost predratna, b) književnost međuratna i c) književnost savremena.

Meni se čini, dakle, da u periodizaciji srpske književnosti, k a o i k n j i ž e v n o s t i o s t a l i h n a š i h n a r o d a, ne bi trebalo forsirati podjelu koja bi se držala isključivo književno-teorijskih termina. Mišljenja sam da će biti uputnije, ukoliko se žele izbjeći neizbježne deformacije, kombinirati književne pravce i književna strujanja s drugim vidovima klasifikacije (političko-društvene ili historijsko-hronološke prirode).

Na toj osnovi mogla bi se podjela ovako izvesti: a) književnost srednjovjekovna — doseže otprilike do sredine 18. st., a u tom dugom trajanju imala je nekoliko faza, doživjela je značajan uspon u doba Nemanjića, u doba despotovine javila se s nekim novim značajkama, a zatim je, u vrijeme turske okupacije, naglo nazadovala; b) doba prosvjećenosti — obuhvaća zadnje decenije 18. st. i prve decenije 19. st.; c) književnost u doba nacionalnih pokreta; d) realizam... e) književnost XX stoljeća: predratna, međuratna i savremena.

Da li u ovoj klasifikaciji ima elemenata za podjelu ostalih jugoslavenskih književnosti? Mislim da ima mnogo, ali je pri tom potrebno voditi stalno računa o tome da je književna radnja naših naroda nastajala često u dosta različitim prilikama i da, dakle, nije predstavljala organsku cjelinu, niti se uvijek uporedo razvijala.

Uz to, ovaj okvir ne obuhvaća književnost renesanse, reformacije i protureformacije, koja je u nekim od naših književnosti dostigla naročiti stepen uspona; nju, međutim, neće biti teško uklopiti u ovu periodizaciju.

Uz Skerlića i neke druge, problemom periodizacije bavio se također Pavle Popović. Uz poznate preglede, on je 1922. objavio veću raspravu »Jugoslavenska književnost kao celina«. Popović je ovaj rad pisao u godinama poslije prvog svjetskog rata, u vrijeme kada se, još jače nego u ranijim razdobljima, postavljalo pitanje, kako prikazati kretanje jugoslavenskih književnosti. On se

našao pred dilemom, koja je i za nas danas aktuelna: da li je među njima bilo »crta jedinstva« koje bi omogućile da se djelatnost u ovim književnostima uporedo, na sinhroničnoj podlozi iznese.

Problem kojim se bavio, Popović je na jednom mjestu sažeo ovako:

»Možemo li uopšte našu književnost podeliti na periode tako, da ti periodi u isto vreme obuhvataju svu našu književnu radnju širom cele naše zemlje, ili se moramo, hteli ne hteli, ograničiti na to, da izlažemo njene srpske, hrvatske i slovenačke delove svaki zasebno?« (str. 2).

Dobar poznavalac predmeta, Popović je dao vrijednih zapažanja. No, on je u ovom radu upao u poneke greške, od kojih na ovom mjestu želim podvući njegovo naginjanje u nizu momenata, nasilnim formulacijama kojima je htio ukazati na crte jedinstva. Kao primjer nasilnog traženja jedinstva mogao bih navesti njegovo nastojanje da djelatnost pećke patrijaršije i patrijarha Pajsija dovede u vezu sa javljanjem protureformatorskih tendencija u ostalim našim krajevima.

Međutim, nije potrebno navoditi da tim putem u periodizaciji ne bismo smjeli ići.

Popović je, istina, dobro znao da pravilno ocrtati razvojne faze pojedine književnosti i vršiti njezinu podjelu, a pogotovo naših književnosti, nije lak posao. U uvodu svoje studije on je kazao i ovo: »Problem o klasifikaciji naše književnosti naročito je težak« (str. 2). A to osjećamo i mi danas.

Ovaj kratak osvrt na periodizaciju dvaju istaknutih historičara književnosti imao je za cilj da skrene pažnju na dva problema: 1) povodom Skerlićeve periodizacije želio sam ukazati na neophodnost kombiniranja kriterija pri podjeli naše višejezične književne djelatnosti, a 2) povodom Popovićeve klasifikacije želio sam ukazati na neke neželjene, ishitrene formulacije u traganju za crtama jedinstva, kojih se odlučno treba klonuti.

FRAN PETRÈ

PERIODIZACIJA KNJIŽEVNOSTI TZV. NEDRŽAVNIH NARODA

Naslov referata iziskuje izvjesno objašnjenje, i to objašnjenje termina književnosti nedržavnih naroda. U slovenačku literarnu istoriografiju ovaj termin uveo je France Kidrič. Misli se na narode koji nisu imali državnu samostalnost, koji su živjeli u tuđoj državi, bilo da nisu stvorili vlastitu državu ili da su je, pak, izgubili. To su politički zavisni narodi čije je političko stanje uticalo na sva područja života, dakako i na književnost. Književnost takvih naroda razvijala se u sasvim drugačijim uslovima nego književnost slobodnih naroda, a djelimično je imala i drugačiju funkciju. Razlika mora da se pojavi i kod periodizacije književnosti. Kad govorimo o evropskoj književnosti, gotovo uvijek, ili gotovo isključivo, mislimo na velike književnosti — to jest na one kod slobodnih, političkih nezavisnih naroda, na primjer, na italijansku, francusku, špansku, englesku ili njemačku. Te su književnosti doista davale glavni ton opštem toku književnosti u Evropi. Pri tome obično gubimo iz vida drugu grupu koja je brojnija, mada mnogo manje zapažena — književnosti nedržavnih naroda, koje su često nazivane i male književnosti. S izuzetkom nekih razdoblja u srpskoj književnosti, u doba postojanja srednjovjekovne srpske države, a djelimično i u oslobođenoj Srbiji 19. vijeka, te u hrvatskoj književnosti u doba postojanja hrvatske države i u dalmatinsko-dubrovačkom razdoblju — naše književnosti bile su književnosti nedržavnih naroda. Želim da govorim o specifičnim uslovima njihovog razvoja, odnosno o jednom pitanju iz tog odnosa, o periodizaciji takvih književnosti.

Periodizacija je jedan od osnovnih metodoloških problema literarne istorije, ako periodizaciju ne uzimamo usko prakticistički kao neophodno sredstvo u nastavi književnosti već ako polazimo od značaja koje ona ima za razumijevanje toka književnosti. Periodizacija pokazuje osnovnu unutrašnju strukturu književnosti, izdvaja važnije pojave, određuje glavne linije, sadržinske i stilske komponente i razgraničava razdoblja koja se upravo na osnovu takvih karakteristika međusobno izdvajaju. Ako prodire u dubinu književnog procesa, periodizacija ne može biti mehanička, ali mehanička ostaje uvijek kad je proces za istraživača tako komplikovan da osnovne strukturalne specifičnosti nekog nazdoblja ne može izdvojiti jedne od drugih.

Problem periodizacije je star koliko i istorija književnosti. Razne epohe davale su na nj različite odgovore i različito ga rješavale. Neke književnosti zadovoljavaju se najjednostavnijim rješenjem pitanja — jednostavnom mehaničkom podjelom razvoja po vijekovima. To, doduše, nije periodizacija u pravom značenju pojma, ali nadomješta periodizaciju. Isključivo vremensko razgraničavanje književnog razvoja predstavlja i srodni sistem dekadne periodizacije, podjele po decenijama, što su praktikovali u 19. vijeku, kad je ova podjela nastala kod Nijemaca. Aspekt mehaničke periodizacije predstavlja, zapravo, i određivanje čitavog razdoblja na osnovu života izuzetno snažne ličnosti u književnom procesu, na primjer, Dantea ili Petrarke u italijanskoj književnosti, prema kojima mnogi literarni istoričari jednostavno izdvajaju čitavo doba.

Sve ostale podjele koje su važile — podjela po razdobljima, generacijama, pravcima, stilskim formacijama — predstavljaju kopmlikovaniji postupak koji iziskuje prethodno temeljito udubljivanje u materiju dotične književnosti.

U periodizaciji su već izražena osnovna stanovišta u prilazu književnosti. Pisac koji se odlučio za sociološko stanovište pokušaće da razdoblja u književnosti prilagodi razdobljima opšteg društvenog razvoja. Istraživača stilskog razvoja, međutim, vodiće u periodizaciji više unutrašnji rast same književnosti, njena estetska strana sa zakonima koji važe na području umjetničkog izraza. Između navedenih osnova postoji niz srednjih mogućnosti s akcentom sad na opštem društvenom značaju književnosti, sad na njenoj idejnoj strukturi, sad na velikim ličnostima koje su razdoblju utisnule svoje obilježje.

Pogled na praksu periodizacije jugoslovenskih književnosti otkriva nam velike razlike u rješavanju našeg pitanja. Pisci pregleda književnosti nisu jedinstveni u periodizaciji ni saglasni u osnovnim pogledima. O tom pitanju bilo je manje načelnog i teorijskog raspravljanja nego što ga ono zavređuje, a osnovne koncepte periodizacije vidimo tek u izdanjima samih pregleda. Sva teškoća proizilazi iz toga što razvoj nijedne naše književnosti nije kontinuiran u smislu kontinuacije velikih književnosti, jer se u toku svih istorijskih razdoblja nijedna nije razvijala ravnomjerno i punim poletom. U srednjem vijeku umjesto epa i trubadurske lirike imamo religiozne spise ili bilješke. Humanizam ili renesansa su se pojavili samo na malom dijelu jugoslovenske teritorije. Književnosti na drugim jezicima ovdje su daleko snažnije nego na domaćem jeziku: turska u Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini, latinska u Sloveniji i Hrvatskoj, grčka u Makedoniji, mađarska u Hrvatskoj, njemačka u Sloveniji, i tome slično. Nisu se razvile štamparije. Sve do sredine 18. vijeka kod Srba i Slovenaca vjerska književnost preovlađuje nad svakom drugom produkcijom. Slovenački štampani stih formulirao se u vjerskim pjesmama. Klasicizma nemamo, osim u nekim vrlo kasnim i blijedim odjecima. Sličnih pojava koje bi sa stanovišta razvijenih književnosti bile anomalije, ima još čitav niz.

Da li je moguće izvesti književnu periodizaciju nečega što nije književnost? Teško je upotrebljavati književnoistorijske termine ako nema pojava na koje bi se mogli primjenjivati. Takva situacija izaziva velike teškoće pri pokušajima periodizacije. Čak ni dvije naše periodizacije nisu identične. Terminologija za periodizaciju uzeta je sad iz političke istorije, sad iz filozofije, sad iz umjetnosti i književnosti, sad je, pak, mehanička.

Neki primjeri:

Skerlić je (1914) u novijoj srpskoj književnosti (od početka 18. vijeka, od grupe ruskoslavjanskih pisaca) presjekao čvor time što je upotrijebio filozofsku i književnu terminologiju: **racionalizam, romantizam, realizam** — kao oznaku triju velikih razdoblja, kojima je dodao još **»današnju književnost«.**

U Hrvatskoj literarnoj istoriografiji dva pisca pregleda odlučila su se za sličan kratak put: Ježić je (1944) upotrebljavao oznake: **hrvatski romantizam, prelaz iz romantizma u realizam, realizam i naturalizam, hrvatska moderna** i **savremena književnost.**

Frangeš je 1960. godine u pregledu novije hrvatske književnosti u Enciklopediji Jugoslavije razdoblje od 1835. godine pa dalje obilježio ovako: **književnost romantizma, realizam, hrvatska moderna** i **savremena književnost.** Ostali hrvatski istraživači preuzimaju političku terminologiju. Kod Kombola (1945), Barca (1945) i Franičevića (1960) nailazimo na termin **preporod,** a upotrebljava ga i Ježić za isto razdoblje. Karakteristično je da Kombol koristi isti izraz, **preporod,** za dva sasvim različita razdoblja: za kulturni rad u 14. i 15. vijeku u Dalmaciji, i za pokret u 18. vijeku i u početku 19. vijeka u sjevernoj Hrvatskoj. I Barčev termin **ilirizam** je politički, dok istovremena, odnosno ranija evropska književna zbivanja obilježava oznakom **romantizam.** Razlika je namjerno istaknuta, jer Barac u drugoj knjizi **Hrvatske književnosti** o tome raspravlja na strani 19. Političku terminologiju preuzeo je i za naredno razdoblje: **književnost apsolutizma.** Mehanička podjela starije hrvatske književnosti po vijekovima javlja se i kod Kombola i Franičevića, a kod posljednjeg je povezana i s velikim književnim obilježjima **humanizam i renesansa.** Osim za ranije navedeno, Barac se odlučio i za paralelni dekadni sistem: **književnost pedesetih** i **književnost šezdesetih godina.**

Slovenačka terminologija služi se u novom, obimnom i još nedovršenom izdanju Zgodovina slovenskega slovstva (I-V, **Slovenska matica,** 1956—1964) za oznaku razdoblja u novijoj književnosti stručnim izrazima: **prosvjetiteljstvo, romantizam, realizam I, realizam II, nova struja ili slovenačka varijanta naturalizma, predstavnici slovenačkog realizma i naturalizma u doba moderne** i **razdoblje moderne.** U novoj doista komplikovanoj i prekomplikovanoj podjeli unutrašnja osnova periodizacije realizma zahtijeva naročitu pažnju. Realizam je, naime, razdijeljen na pet etapa, koje su označene terminima: **folklorizirajući realizam** (1848—1858), **osjećajno ironični i nacionalno okrepljujući realizam** (1858—1868), **sentimentalni realizam i nacionalno okrepljujući realizam** II faza (1876—1881) i , konačno, **zreli ili klasični realizam** (1881—1896). Iako je piscu Antonu Slodnjaku takvu unutrašnju podjelu diktirala materija, očito je da se u njoj vraća nekadašnjem dekadnom sistemu, po kojem je Ivan Prijatelj dijelio slovenačku kulturnu i političku istoriju.

Već kratka spoljašnja analiza nekih posljednjih periodizacija nove književnosti kod jugoslovenskih naroda upozorava na svu teškoću problema periodizacije i različitost stanovišta s kojih je moguće obrađivati materiju. Ovdje nije riječ samo o pitanju da li je uopšte moguće približiti razna stanovišta. Riječ je, prije svega, o pitanju kriterijuma, na osnovu kojih bi napredna literarna istorija mogla analizirati, raspoređivati, objašnjavati i, što je najvažnije vrednovati prvo pojave koje nisu književnost ali su pripremale tlo književnosti, a drugo književnost u onom njenom suštinskom dijelu koji znači umjetničku ispovijest i umjetničko oblikovanje jezika i izraza.

Za novija razdoblja naših književnosti je jasno da se istorija književnosti u svojim sintezama ne bi smjela toliko zadržavati na organizacionim pitanjima književnog razvoja, već, prije svega, na književnom djelu kao umjetničkom dokumentu svog vremena. Pitanje prošlih razdoblja, međutim, postaje zamršenije, jer produkcija uglavnom nije bila umjetnička. Da li je u našoj literarnoj istoriji, prema tome, uopšte moguće slijediti put literarne istorije vodećih evropskih književnosti i njenih sinteza? Svi odgovori periodizacije govore da nije, i takav odgovor je pravilan. Time se otvaraju pitanja koja zahtijevaju studiozno proučavanje.

Vraćam se uvodnim mislima o dva tipa evropskih književnosti.

Unutrašnja dinamika i ritam književnog stvaranja kod naroda koji nisu bili politički samostalni i koji nisu imali vlastite države, sasvim su drugačiji nego kod slobodnih, političkih samostalnih naroda. Razlike na području kulture između prvog i drugog tipa naroda očigledne su na prvi pogled, jer ih određuju sudbonosne razlike u društvenom stanju. Osnovna razlika je u strukturi društva. Slobodni narodi imali su sve društvene slojeve, u nesamostalnih naroda domaći je bio jedino sloj seljaka i tek djelimično građanstva i niži kler. Postojala je, dalje, razlika u položaju narodnog jezika. Kod naroda na području zapadnog svijeta latinski jezik je u srednjem vijeku obavljao funkciju crkvenog i službenog jezika. Kod slobodnih naroda domaći jezik je rano, već na prelazu iz 11. u 12. vijek prerastao u književni jezik, na kome su nastajala književna djela. Kod nedržavnih naroda nije bilo ranog književnog konsumenta, jer je nedostajao školovani, pismeni sloj ljudi. Stoga pisana književnost nije mogla nastajati, a ne bi mogla opstati ni kad bi je neko začeo.

Na taj način je političko i socijalno stanje naroda izvršilo odlučujuću ulogu u formiranju književnosti. Nastala su dva, međusobno vrlo različita tipa književnosti. Prvi u slobodnim uslovima kod samostalnih naroda koji se razvijao u širinu, dubinu i visinu i s novim književnim vrstama i istaknutim djelima dobivao sve savršeniji oblik. Drugi je ostao sasvim ograničen i okrnjen. Ako tom drugom tipu prilazimo s mjerilima velikih, slobodnih književnosti, nemamo se za šta uhvatiti, jer su se njegovi pisani tekstovi ograničavali na neznatne bilješke, ponajviše crkvenog karaktera. Zato su kriterijumi literarne istoriografije velikih književnosti za takve književnosti jedva upotrebljivi. Literarna istorija morala se praktično ograničavati na istorijsku i jezičku analizu malobrojnih bilješki, te uz to jadikovati nad nesrećnim političkim prilikama koje su onemogućavale normalan razvoj i tražiti vinovnike. Ali to, ipak, nije literarna istorija, nije slika razvoja oblikovanja umjetničke riječi. U poređenju s velikim književnostima, te su književnosti stvarno neznatne, nepotpune, rascjepkane, ali one imaju svoj logični, zakoniti rast upravo kao književnosti nedržavnih naroda. Kad prestanu da budu književnosti nedržavnih naroda, njihov tok postaje normalan.

Ovdje se otvara naš kompleks pitanja. Sa stanovišta tih pitanja potrebno je ponovo pregledati metodološke osnove naše literarne istorije, to jest takve literarne istorije koja bi upravo odgovarala osobenom razvoju naših književnosti kao književnosti nedržavnih naroda.

Prvo pitanje je u vezi s odnosom usmene i pisane književnosti. Zar u onim dugim vijekovima umjetnička riječ kod nas doista nije postojala, zar nije bila stvarana? Jeste, ali je ostala izvan okvira priznate književnosti. Nije bila priznata stoga što je nije stvarao školovani čovjek, i što u svom vremenu nije bila zapisana. U kakvom su odnosu anonimne umjetničke tvorevine i srednjovjekovne bilješke crkvenog i svjetovnog karaktera i kasnije štampana vjerska djela? To stanovište treba razmotriti. Sve okolnosti govore u prilog folklorne pjesničke tvorevine. Ta pjesnička tvorevina je umjetnička, dok bilješke i crkveni tekstovi nisu, i već zato zaslužuje pažnju literarne istorije. Da li smijemo previdjeti tu

osnovnu činjenicu naših književnosti zato što velike književnosti imaju pisana djela, zapažena i cijenjena u svim vijekovima, pa je istorija književnosti izrasla na njihovim temeljima? Možda ne treba. Možda bi nedržavni narodi s nerazvijenom ili prekidanom pisanom umjetničkom književnošću svojoj nenapisanoj tvorevini morali posvetiti neuporedivo veću pažnju, ali ne u duhu romantičarskog interesovanja za narodnu tradiciju, već kao partneru koji je u umjetničkom smislu adekvatan feudalnoj i kasnijoj građanskoj poeziji. Dakako, u tome ima mnogo teškoća: porijeklo, uslovi u kojima je ta tvorevina nastala, anonimnost stvaralaca, uticaj kasnijih prerada, i sto drugih pitanja. Pa ipak, preživjeli i u 19. vijek preneseni ostaci stare narodne umjetničke tvorevine u stihu i prozi postoje, i zašto ih ne bismo ravnopravno obrađivali kao literarno djelo, ako kao doživljene ispovijesti u dotjeranom umjetničkom izrazu posjeduju umjetnički karakter?

Pitanje je nabačeno za diskusiju. Traži se izmjena ili dopuna literarnih kriterijuma. Trebalo bi da se prilagodimo činjenici da imamo posla s narodima koji u sociološkom pogledu kroz istoriju nisu imali jednake uslove razvoja kao državni narodi. Književnost se kod njih stvarala u dva uporedna toka: pučkom, nepisanom ali umjetničkom i zvaničnom, pismenom koji se ograničavao na vjerske i druge bilješke na istom jeziku. Takav kriterijum nije mogao izrasti na području velikih književnosti, jer kod njih takvih kojava nije bilo.

Pred sličnim pitanjem u književnosti naći će se mnogi narodi koji se oslobađaju tek u dvadesetom vijeku. Takvim bi se aspektom literarna istorija mogla samo dopuniti i probuditi.

U početku 19. vijeka konačno je ostvaren dodir između tradicionalne usmene i nove umjetničke književnosti. Mi obično ne vidimo dublje veze između njih. Nemamo istraženu poetiku narodne poezije, pa ne možemo uočiti koliko se novi stih možda oslonio na prethodni stih iz narodnih pjesama. Zbog toga nam se čini da je razdoblje koje je prethodilo novoj građanskoj poeziji u umjetničkom pogledu mrtvo. Kad bismo bili potpuno svjesni postojanja narodne poezije prije nastajanja umjetne, i njene funkcije, imali bismo čvršći oslonac za pristup „kosmopolitskom tipu nove književnosti i njenom uključivanju u evropsko strujanje.

Od tog preloma, pa dalje, naša književna istorija ne bi smjela da raspravlja toliko o raznim spoljašnjim, organizacionim i propratnim pojavama u književnosti, o sitnim, svakodnevnim međusobnim odnosima politike i književnosti, i slično, već, prije svega, da istražuje unutrašnji proces same književnosti, to jest njen smisao, misiju, širinu kruga njene radijacije, da analizira djela i da ih vrednuje. Periodizacija, dakle, treba da se izvrši samo na osnovu užih književnih, a ne širih društvenih kriterijuma. Time, dakako, ne mislim da književna istorija smije da se odrekne sociološkog stanovišta. Potrebno je samo osloboditi književnost društvenih službi da bi bila samostalna u sopstvenom području ljudske svijesti. Njena uloga ne bi time ništa izgubila, naprotiv, dobila bi. Poređenje velikih književnosti u Evropi s našim govori da su naše književnosti zaostajale u obrađivanju opštih individualnih, ljudskih problema i udubljivanju u psihu čovjeka kao pojedinca, djelimično zato jer su se pisci morali neprestano posvećivati odbrani nacionalnih interesa, a djelomično i stoga što ih je pritiskivala sredina iz koje su izašli. U tomu je slabost naših književnosti, ali baš zato, zbog takvog položaja književnika i književnosti u društvu, djela naših pisaca u isto vrijeme protkana su dubokom humanošću. To ne dokazuje samo period romantizma već isto tako čitav književni razvoj do danas. To stanovište moralo bi u našoj literarnoj istoriji biti izgrađeno do u detalje, demonstrirano i dokumentovano. Književna istorija morala bi sa svom jačinom da naglasi tu posebnu stranu naših književnosti; umjesto na nevolje i sitne teškoće iz kojih je izrasla treba da ističe značaj i vrijednost njene neprestane borbe za ljepši svijet.

Kad je riječ o književnosti nedržavnih naroda, naročito najmanjih, po mom mišljenju morala bi se posvetiti osobita pažnja još jednom stanovištu — stanovištu književnog konsumenta. U našim literarnim istorijama o književnom konsumentu, tako reći, nema ni pomena. A baš je on u prošlosti izvršio vrlo značajnu ulogu, jer je svojom brojnošću, interesovanjem i ukusom odlučivao hoće li se knjiga štampati ili ne. S jedne strane u njemu se odražava ritam kulturnog rasta naroda u cjelini, a s druge strane rasta same književnosti. To bi bilo novo sociološko stanovište koje bi odgovorilo na mnoga nejasna pitanja naših književnosti.

I još, sasvim ukratko, nekoliko riječi o našem pojmovanju romantizma i realizma, jer je to jedno od vrlo nejasnih pitanja periodizacije. U jednoj književnosti završava se period romantizma, odnosno počinje period realizma 1848, u drugoj 1881. godine. Razlika, inače, proizilazi iz materije, ali i iz različitog shvatanja pokreta, odnosno književnih pravaca. Kad francuski pisac opisuje savremeno stanje francuskog društva, govori gotovo isključivo o francuskom građanstvu, njegovim pogledima na svijet, njegovim društvenim idealima i zapletima koji su nastajali u njegovim specifičnim društvenim odnosima. Naši su pisci obrađivali suštinska pitanja našeg društva. Ako je kod nas pitanje nacionalne ugroženosti bilo u prvom planu, a time i nacionalni problem, umjesto da to bude stanje visokog građanstva, time nije rečeno da je obrađivanje te pojave u suštini romantična stvar. Problem je realistički, jer je tada bio naš životni problem. A to znači da u književnosti bitni značaj nije u odabranom motivu, već u metodu kako je pisac prišao motivu, bitna je stilska formacija. Isključivo to stanovište trebalo bi da bude odlučno pri uvrštavanju pisca u ovo ili ono razdoblje, i za označavanje razdoblja i pravaca. To pitanje zahtijevalo bi detaljnu raspravu potkrijepljenu konkretnom materijom.

Da zaključim.

Iznio sam za diskusiju neka stanovišta za prilaz našim književnostima:

1. osobenost istorijskog razvoja naših književnosti kao književnosti nedržavnih naroda;
2. potrebu izmjene našeg odnosa prema narodnoj tvorevini na području umjetnosti riječi;
3. potrebu proučavanja poetike usmene književne tradicije i njenog odnosa prema poetici prosvjetiteljske i romantičke epohe;
4. posebnu funkciju pisca u književnosti kod malih naroda, koja je različita od funkcije kod velikih naroda;
5. neophodnost da naša književna istorija ističe duboku etičnost književnosti malih naroda i njihovu stalnu napornu borbu za bolji svijet;
6. dovođenje konsumenta u krug interesovanja literarnih istoričara.

U pitanju je idejno i metodološko zasnivanje naših književnosti kao književnosti ugnjetenih naroda sa suštinski drugačijim razvojem nego što su ga imale književnosti velikih naroda.

Prošireni kriterijumi bi se, dakako, morali — ako bi bili prihvaćeni — provesti na svim stepenim priprema za izradu literarne istorije, što bi zahtijevalo temeljitu načelnu obradu. Uz ostalo bi, vjerovatno, bila korigovana i osnova periodizacije i ostvaren tip koji bi odgovarao upravo našim književnostima i njihovom posebnom položaju u društvu.

Želio bih da još jednom naglasim da takav koncept i takva metodologija literarne istorije ne bi bila značajna samo za nas već i za niz drugih evropskih i vanevropskih književnosti, što bi predstavljalo naš doprinos teoriji književnosti uopšte.

Sa slovenačkog preveo
MURIS IDRIZOVIĆ

MARJA BORŠNIK

POKUŠAJ PERIODIZACIJE SLOVENAČKE KNJIŽEVNOSTI

Iako je shema A bila sastavljena još prije četiri godine, a objavljena tek 1962. godine u mom Pregledu slovenačke književnosti (u knjizi Studije i fragmenti) s ciljem da pokrene diskusija i tako produbi naš rad, u našoj javnosti do danas još nije izazvala nijednu dublje argumentisanu kritiku. Slušala sam, međutim, primjedbe koje su dijametralno suprotne: da je stilizacija u toj strukturi — mehanistička i — mistička.

Druge Petre je dobro rekao u svom referatu da periodizacija ne može biti mehanička ako seže u unutrašnjost procesa. A i ovaj prvi strukturalni pokušaj predstavlja samo kostur duhovnog organizma, organizma slovenačke kulture riječi. Kao takav, rezultanta je mog istraživanja od više decenija, u čemu sam, inače, doprla do nekih unutrašnjih zakonitosti i stvar iznijela još nedorađenu da bi se mogla održati kao konačni zaključak. Zato je bilo, i još uvijek je potrebno riješiti niz zamršenih problema. Mnogi problemi, međutim, pomaći će se s mrtve tačke u toku produbljivanja. Ipak, bez prve sheme ne bih mogla doći do druge i ona će biti podloga za treću.

U ovoj prvoj shemi obrađujem našu književnost ili bolje naše slovstvo od prvih početaka do drugog svjetskog rata. U određenom vremenu našu književnost predstavlja samo po šest ili u novije vrijeme — više od šest pojava, odnosno centralnih ličnosti koje daju karakter i boju našem književnom razvoju. Taj karakter i boja bi se suštinski promijenili ako bi neka od većine ovdje navedenih ličnosti otpala. Time, dakako, nije rečeno da se uz njih ne javlja i niz drugih značajnih književnika, ali u krivulji centralnog razvoja — mjestimično i pri kočenju razvoja — oni igraju manju ulogu, stoga ovdje nisu uzeti u obzir. Kriterij prema kojem je neko unesen u prvi plan s produbljivanjem pojedinaca, dakako, vremenom može i da se izmijeni. Ovaj pregled je, kao što je rečeno, samo prvi pokušaj da se izdvoji suštinski duhovni razvoj naše lijepe književnosti s obzirom na budilačku, emocionalnu i izražajnu snagu centralnih ličnosti. Zato, naročito kod starijih — najnovije još nisu tako prečišćene — nastoji da uzme u obzir samo one ličnosti koje su izrasle iz određenog vremena kao relativno najsnažnije ili bar najangažovanije.

Ali čim ovih šest centralnih ličnosti uvrstimo po godinama njihovog rođenja, pojavi se neočekivana ritmička slika: bez obzira na pojedine izuzetke, slabije ličnosti počinju da se izmjenjuju sa snažnijim. Ova slika je utoliko jasnija i ubjedljivija ukoliko je vremenska distanca od nas veća.

Takvih šest centralnih ličnosti u ovom pregledu do oslobođenja je samo devetnaest, a s uvodnih šest najstarijih do danas sačuvanih zapisa čiji nam autori nisu poznati, dvadeset. Za našu buduću istoriju jugoslovenskih književnosti, međutim, takvih lič-

nosti je, dakako, sasvim malo, pa je potrebno dopuniti ih i s onima koji igraju manju ili, bar, periferno važnu ulogu.

U vezi sa dva centralna društveno-politička i duhovna pokreta koje je i kod nas po stoljećima, odnosno po polovinama stoljeća diktirao suštinski izmijenjeni društveni preokret i pogled na život u svijet, u razvojnoj liniji naše književnike možemo da svrstamo u tri razdoblja: u staro, srednje i novo. Starom razdoblju pripada sva **književnost**, što znači sve što se kod nas relativno značajno kao bilješka ili štampani tekst sačuvalo od početka; u srednjem razdoblju nam je do martovske revolucije (1848) važna i neliterarna **književnost**, otada, međutim, uzimamo u obzir samo lijepu književnost (leposlovlje) i ono što je u vezi s njom, naime **esejistiku, kritiku i literarnu istoriju**. Zato su u predložene sheme s beletristima uvršteni i stvaraoci esejisti, kritičari i literarni istoričari. U prvoj A (shemi), gdje su naši centralni beletristi označeni krupnijim slovima, ostali književnici, ako pretežno nisu beletristi, označeni su kurzivom; tako isto i u drugoj (B) shemi.

Naša literarna istorija logično mora biti povezana s našim društveno-političkim i duhovnim razvojem, a u isto vrijeme i stilsko-estetski vrednovana. Sve je to jasno i iz predloženih shema. Ono što treba uzeti u obzir pri obradi svakog pojedinca (osvješćivanje, emocionalnost, izražajna snaga) mora da se vidi iz pojedinih razdoblja i cjeline. Raspored u tri razdoblja uokviruje književnike u tri centralna društvena i duhovna pravca:

1. U starom, feudalnom dobu, koje kod nas vlada do sredine XVIII vijeka, za slovenačku književnost bez iznimka karakteristično je **dogmatično** vjersko ubjeđenje;

2. U srednjem, **kapitalističkom** dobu, koje seže do kraja XIX vijeka slovenačku književnost usmjerava ideologija **liberalizma** i s njim povezanog nacionalizma;

3. U novom dobu **imperijalizma** i **socijalizma**, u kojem i mi živimo, međutim, na našu književnost sudbonosno djeluje s jedne strane raskroj u **solipsizam**, a s druge svijest ili samo osjećanje harmonije s čovječanstvom ili čak sa svemirom; ovo posljednje podudara se s **dijalektičko-materijalističkim** pogledom na život i svijet. Posljednje ne treba zamjenjivati s vulgarnim materijalizmom, koji, na žalost, još uvijek preovlađuje.

Ideologija se odražava u stilu. Kako se u novijim razdobljima s novom ideologijom provlače i elementi starog, uz novi stil neprestano se javljaju i stari tokovi. Time, dakako, nije rečeno da je novi stil uvijek odraz nove ideologije — ili obratno — i kod pojedinaca. Uprkos tome, potrebno je stalno uzimati u obzir, prije svega, stilske elemente koji izrastaju, koji se razvijaju, a ne toliko one koji odumiru. U jednakoj mjeri, međutim, potrebno je slijediti i ideologiju koja izrasta i pri tom sa svom pažnjom uzimati u obzir idejnu, budilačku vrijednost duhovnog razvoja.

Izuzevši neka starija razdoblja (razdoblje bilježaka, reformaciju i protivreformaciju, prosvjetiteljstvo), naša književnost je tu raspoređena prema vremenskim stilskim pokretima zavisno od toga čiji stil s odgovarajućom ideologijom u pojedinom razdoblju preovlađuje. Drug Begić je rpavilno istakao da i oznaka »moderna« ne određuje stilski pravac. U novijoj (B) shemi, koja je nastala kao rezultanta mojih podrobnijih istraživanja novije književnosti posljednjih godina, označavanju tog razdoblja, to jest »moderne«, dodajem i ja odgovarajuću stilsku oznaku koja u tom vremenu preovlađuje: moderna romantika. Za istraživanje perioda između

starog realizma XIX vijeka i novog realizma XX vijeka predlažem odgovarajuće atribute: starom romantizmu i starom realizmu atribut **klasični**, novom romantizmu i novom realizmu atribut **moderni**. Zašto baš te atribute — o tome ovdje ne mogu podrobnije da raspravljam; više o tome ima u mojim, već pomenutim **Fragmentima**, zatim u referatu na sofijskom kongresu (objavljenom u Slavističkoj reviji 1963), a naročito u mojim univerzitetskim predavanjima koje još nisam stigla da objavim i učinim dostupnim i nosti. **Socijalni i socijalistički** realizam tridesetih godina našeg vijeka nisu najsrećnije označeni, jer ne obuhvataju sve naše tadašnje literature, a osim toga to i nisu stilske oznake. Ni izraz **novi** realizam mi se ne čini podesnim, jer ustupa mjesto ekspresionističkom realizuma i nije više nov. Atribut **nov** može se danas pripojiti današnjem ekspresionizmu, koji, međutim, kao čista apstrakcija može da egzistira samo kratko vrijeme. Pod zajedničkim izrazom ekspresionizam, međutim, označujem i sve druge, konkretnije »izme«, karakteristične za drugu deceniju našeg vijeka; ali ovdje nema prostora da se izvede podrobnija diferencijacija.

Iako za razdoblje prosvjetiteljstva još nema stilske oznake — pored klasicizma (pseudoklasicizma), baroka i rokokoa, u njemu se mogu naći predromantički i realistički elementi — rizična je hipoteza prema kojoj bi se ovo razdoblje moglo stilski označiti kao razdoblje starijih, možda čak i najstarijih naših neliterarnih tekstova, tako da bi se u njima ogledao preovlađujući izraz tadašnje Evrope, iako, možda, s djelimičnim zakašnjenjem. To što nas je bilo malo, i što su nas duhovno i politički tlačili u to vrijeme, doista je bila smetnja da slobodno odahnemo što, dakako, u našoj istoriji treba posebno naglašavati kao tešku prepreku razvoju; ali ona nije tolika da se i u ritmu naše, mada mucave riječi ne bi bar u manjim elementima javljao stvaralački ritam tadašnjeg vremena. Ovdje su, dakako, potrebna temeljita istraživanja, naročito stilska istraživanja koja su kod nas Slovenaca u tom razdoblju bila tek u povoju.

Na kraju bih dodala još da je u drugoj (B) shemi na lijevoj strani u glavnim konturama ukazano na raznolikost stilskog strujanja kako ono u svom vremenu pojedinačno raste ili presušuje. Iako je većina stvaralaca podvrgnuta tom vremenskom strujanju i u isto vrijeme povezana s tim stilskim pokretom, ipak ih je kao **cjelovite, nerazbijene organizme** moguće uvrstiti u ono razdoblje koje je za njih najkarakterističnije. Tako, na primjer, Tavčar uza svu svoju romantičnost, bez sumnje, spada u vrhunsko razdoblje klasičnog realizma, mada se njegovo stvaralaštvo, obogaćeno modernim elementima, u svom vrhuncu završava tek na prelomu »moderne« s ekspresionizmom. Slično tome može neko, na primjer, kod Podlimbarskog, Finžgara, Kristana, Milčinskog i dr. primijetiti da nisu uvršteni u razdoblje, odnosno u vrijeme svog najvećeg stvaralaštva, već u vrijeme kome pripadaju po duhu, stilu i cjelokupnoj generaciji.

Generacije koje su vremenski vezane u približno desetogodišnjem rasponu njihovog rođenja imaju mnogo zajedničkog, mada se pojedinci ideološki a i stilski međusobno mogu razlikovati. Izrazit primjer su naročito pisci rođeni pedesetih godina prošlog stoljeća ili, pak, dvadesetih godina našeg stoljeća. Prvi su se iznad svega strasno ideološki sukobljavali, dok je kod posljednjih u toku oštar stilski pokret, tako da je neke danas rizično postavljati u stilski okvir sve dok se njihov razvoj ne dovrši i time utvrdi težište njihovog stvaralaštva. Upravo u ovoj generaciji je pri-

mjetljiv najsnažniji stilski prelom tek kod stvaralaca koji su rođeni od 1929. godine pa kasnije, mada i oni već imaju svoje prethodnike u nekima koji su rođeni i stvarali u prvoj polovini te decenije (Brejc — Javoršek, rođeni 1920, Hieng, rođen 1925). A sve to zahtijeva temeljite studije da bi se mogao opravdati navedeni metodički pokušaj.

Sa slovenačkog preveo
Muris Idrizović

30 — LETNIKI	TRDINA 1830	LEVSTIK 1831	ERJAVEC 1834	JENKO 1835	STRITAR 1836	MENCINGER 1838		
40 — LETNIKI	STARE 1842	CELESTIN 1843	JURČIČ 1844	GREGORČIČ 1844	GLASER 1845	LEVEC 1846		
50 — LETNIKI	DETELA 1850	MAHNIČ 1850	TAVČAR 1851	KERSNIK 1852	PODLIMBARSKI 1852	ASKERC 1856		
60 — LETNIKI	MURKO 1860	GESTRIN 1865	NADLIŠKOVA 1871	KRISTAN 1867	MILČINSKI 1867	MEDVED 1869		
III. NOVA DOBA (SOLIPSIZMA IN DIALEKT. MATERIALIZMA)								
»MODERNA« EKSPRESIONIZEM MODERNI REALIZAM (DO SREDE XX STOL.)								
70 — LETNIKI	MURNIK 1870	FINŽGAR 1871	GOVEKAR 1877	MEŠKO 1874	PRIJATELJ 1875	KETTE 1876		
	CANKAR 1876	ŽIGON 1877	KRAIGHER 1867	KVEDROVA 1878	ŽUPANČIČ 1878	MURN 1879		
80 — LETNIKI	GRAFENAUER 1880	KIDRIČ 1880	GRADNIK 1882	PUGELJ 1883	PREGELJ 1883	NOVYJEVA 1885		
	IZ. CANKAR 1886	VL. LEVSTIK 1886	NOVAČAN 1887	GOLIA 1887	MAJCEN 1888	KOBLAR 1889		
90 — LETNIKI	BEVK	LESKOVEC	VAŠTETOVA	LOKAR	JUŠ KOZAK	PREŽIHOV V.		

MARIN FRANIČEVIĆ

PROBLEM PERIODIZACIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Na ovom skupu nije potrebno dokazivati da podjela književnosti na pojedina dulja ili kraća razdoblja nije samo formalnost, nužna iz **praktičkih, školsko-didaktičkih** razloga. Ona, kao što znamo, može istaći neke relativno nevažne, a obeznačiti druge mnogo značajnije pojave u književnosti. Radi ilustracije navodim primjer iz Vodnikove **Povijesti hrvatske književnosti,** I dio, u kojoj je **Drugo doba** (koje prema Vodniku traje »od humanizma do potkraj XVIII stoljeća«) podijeljeno na tri razdoblja, tako da drugo razdoblje čini **Reformacija i protureformacija.** A reformacija počinje u drugoj polovici XVI stoljeća kada su već bili napisani stihovi Marka Marula Pečenića, Šišmunda Vlahovića Menčetića, Džore Držića, Hanibala Lucića, Mavra Vetranovića, komedije Nikole Nalješkovića i Marina Držića te proza Petra Zoranića, tako da je »književnost reformacije« u ovim relacijama zapravo više pismenost nego književnost u pravom smislu. S druge strane najbolji stihovi Gundulića, Bunića, Stijepe Đurđevića ili Frankopana ne spadaju u »književnost protureformacije«, a ono što u nju spada nije više književnost u užem smislu.

Moglo bi se prigovoriti što se pozivamo na knjigu koja je pisana pred nekoliko decenija. Ali istu periodizaciju nalazimo, npr., i u Ravbarovom **Pregledu hrvatske, srbske in makedonske književnosti** koja je izašla 1958. godine. Kombol je nastojao izbjeći periodizaciju. Tako je »protestantski pokušaj« sveo na pravu mjeru. Ali je ni on nije uspio izbjeći sasvim, jer je preporod postavio kao čvrstu granicu, a književnost prije preporoda, kao što je učinio i Barac u **Jugoslavenskoj književnosti,** podijelio na stoljeća. U pogoršanoj se Ježićevoj redakciji **Drugo doba** zove **Renesansa, Crkvena obnova i prosvjetiteljstvo,** tako da u književnost »katoličke obnove i baroka«, kako to zove Ježić, spadaju i pisci kao što je, recimo, Vlaho Skvadrović, Vladislav Minčetić, Fran Krsto Frankopan ili Pavao Ritter Vitezović, a posebno je poglavlje posvećeno **Pokušajima reformacije i Počecima narodne pismenosti u slobodnoj (!) Hrvatskoj (1550—1600),** itd. Neka je periodizacija, dakle, neophodna. A to praktično znači da se od nekoliko orijentira na osnovu kojih možemo postaviti granice i odrediti razdoblja, moramo uvijek odlučiti za onaj koji najmanje zadire u živo tkivo književnosti, tj. za onaj koji najbolje odgovara njezinim stvarnim tokovima. Ma koji princip prihvatili, u koji god se orijentir pouzdali, ustanovit ćemo u praksi vrlo brzo da svaki uz neke prednosti donovsi i stanovite slaboće.

Razgraničenje prema historijskim odnosno sociološkim klasifikacijama, prema važnim historijskim događajima, istina, omogućuje da se veze književnosti sa životom bolje uoče i jače naglase, a specifične pojave lakše uklope u opću kulturnu historiju, ono

PERIODIZACIJA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

KLASIČNA ROMANTIKA	KLASIČNA REALIZEM	MODERNA REALIZEM	MODERNA REALIZEM	EKSPRESIONIZ.	LETA		
						KLASIČNA ROMANTIKA	
					52	1848—1852	**SREDNJA DOBA** UVOD V DOBO KLASIČNEGA REALIZMA 1848 — 1898
					58	KLASIČNI REALIZEM	**I. OD ROMANTIKE K KLASIČNEMU REALIZMU** 1848 — 1868, 30 LETNIKI: TRDINA 30, LEVSTIK 31, ERJAVEC, 34, JENKO 35, STRITAR 36, MENCINGER 38
					62		
					68		**II. UVELJAVITEV KLASIČNEGA REALIZMA** 1868 — 1888, 40 — 50 LETNIKI: CELESTIN* 43, JURČIČ 44, GREGORČIČ 44, LEVEC* 46, TAVČAR 51, KERSNIK 52, AŠKERC 56
					72		
					78		
					82		
					88		**III. RAZKROJ KLASIČNEGA REALIZMA** 1888 — 1898, 40 — 70 LETNIKI: A. ZAPOZNELI KL. REALIZEM: DETELA 50, MAHNIČ* 50, MILČINSKI 67, MEDVED 69, FINŽGAR 70, MEŠKO 74. — B. OD REALIZMA DO NATURALIZMA: STARE 42, GLASER* 45, PODLIMBARSKI 52, MURKO* 60, NADLIŠKOVA 67, KRISTAN 67, MURNIK 70, GOVEKAR 71
					92		
					98	1892—1898	**UVOD V NOVO DOBO** UVOD V DOBO »MODERNE« 1898 — 1918
					02	MODERNA ROMANTIKA (»MODERNA«)	**I. OD DEKADENCE K SIMBOLIZMU** (FIN DE SIÈCLE), 70 LETNIKI: KETE 76, MURN 79
					08		**II. SIMBOLIZEM IN MODERNI REALIZEM,** 70 LETNIKI: CANKAR 76, ŽUPANČIČ 78 **III. SOPOTNIKI »MODERNE«,** 70 — 80 LETNIKI: PRIJATELJ* 75, ŽIGON* 77, KRAIGHER 77, KVEDROVA 78, GRAFENAUER* 80, IZIDOR CANKAR* 86, VLADIMIR LEVSTIK 86
					12		
					18	1912—1918	UVOD V DOBO EKSPRESIONIZMA 1918 — 1932
					22	EKSPRESIONIZEM	**I. OD »MODERNE« (1912) K EKSPRESIONIZMU,** 80 — 90 LETNIKI: PREGLELJ 83, NOVAČAN 87, MAJCEN 88, LESKOVEC 91
					28		**I. EKSPRESIONIZEM,** 90 — 100 LETNIKI: (1918): PODBEVŠEK 98, JARC 1900, ANTON VODNIK 01, GRUM 01, TAUFERJEVA 03, KOSOVEL 04
					32	1928—1932	UVOD V DOBO MODERNEGA REALIZMA 1932 — 1958
					38	MODERNI REALIZEM	**I. OD MODERNE (1912—) K MODERNEMU REALIZMU,** 80 — 90 LETNIKI: KIDRIČ* 80, GRADNIK 82, NOVYJEVA 85, GOLIA 87, KOBLAR* 89, BEVK 90, VAŠTE 91, LOKAR 92, J. KOZAK 92, PREŽIHOV 93, GRUDEN 93, GLAZER 93, F. KUZAK 93, VIDMAR* 95, SLODNJAK* 99
					42		**II. MODERNI REALIZEM (1922—) 100 LETNIKOV:** SELIŠKAR 1900, RUPEL* 01, KRALJ* 01, BARTOL 03, MRZEL 04, GSPAN* 04, RUDOLF 04, TRVDINOVA* 05, KLOPČIČ 05, KREFT 05, PETRE* 06, OCVIRK* 07, INGOLIČ 07, MERHAR* 07, KRANJEC 08, LEGIŠA* 08
					48		**III. MODERNI REALIZEM 10 LETNIKOV (1932—):** F. KALAN 10, ZIHERL* 10, KOSMAČ 10, BRNČIČ* 12, PAHOR 12, MIHELIČEVA 12, POTRČ 13, BOR 13, TORKAR 13, JOŽA MAHNIČ* 18, VIPOTNIK 14 **IV. MODERNI REALIZEM 20 — LETNIKOV (1942—):** PIRJEVEC* 21, KAJUH 22, LEVEC 23, MINATTI 24, REBULA 24, ZADRAVEC* 25, BENO ZUPANČIČ 25, KOS* 25, PATERNU* 26, KRAKAR 26, KOVAČIČ 28, MENART 29
					52		
					58	1952—1958	UVOD VDOBO EKSPRESIONISTIČNEGA REALIZMA 1958 —
					62	REALIZEM EKSPRESIONISTIČKI	**I. OD MODERNEGA REALIZMA (1928—) K NOVEMU EKSPRESIONIZMU,** 100 — 10 LETNIKI: KOCBEK 04, VODUŠEK 05, UDOVIČ 12 **II. NOVI EKSPRESIONIZEM IN EKSPRESIONISTIČNI REALIZEM,** 20 — 30 LETNIKI

A OSREDNJI SLOVENSKI KNJIŽEVNIKI DO OSVOBODITVE

I. STARA DOBA
(KONFESIONALNEGA IDEALIZMA

ZAPISKI DO SREDE XVI STOLETJA	BRIŽINSKI	RADEŠKI	STIŠKI	BENEŠKI	VIDEMSKI	ŠKOFJELOŠKI
REFORMACIJA IN PROTIREFORMACIJA OD SREDE XVII STOLETJA	TRUBAR 1508	BOHORIČ = 1520	KRELJ 1538	DALMATIN = 1547	HREN 1560	ČANDEK 1581
BAROK DO SREDE XVIII STOLETJA	KASTELEC 1620	SVETOKRIŠKI 1647	ROGERIJ 1667	HIPOLIT 1667	ROMUALD 1676	PAGLOVEC 1679
II. SREDNJA DOBA (DOBA LIBERALIZMA)						
RAZSVETLJENSTVO DO ZAČETKA XIX STOLETJA	POHLIN 1735	KUMERDEJ 1738	JAPELJ 1744	ZOIS 1747	LINHART 1756	VODNIK 1758
ROMANTIKA DO SREDE XIX STOLETJA						
1. ČETRTINA (70—80 LETNIK)	MODRINJAK 1774	KOPITAR 1780	JARNIK 1784	PRIMIC 1785	DAJNKO 1787	METELKO
2. ČETRTINA (90—100 LETNIK)	CIGLER 1792	ČOP 1797	PREŠEREN 1800	ŠLOMŠEK 1800	BLEIWEIS 1808	VRAZ 1810
REALIZEM DO KONCA XIX STOLETJA						
30 — LETNIKI	TRDINA 1830	LEVSTIK 1831	ERJAVEC 1834	JENKO 1835	STRITAR 1836	MENCINGER 1838
40 — LETNIKI	STARE 1842	CELESTIN 1843	JURČIČ 1844	GREGORČIČ 1844	GLASER 1845	LEVEC 1846
50 — LETNIKI	DETELA 1850	MAHNIČ 1850	TAVČAR 1851	KERSNIK 1852	PODLIMBARSKI 1852	AŠKERC 1856
60 — LETNIKI	MURKO 1860	GESTRIN 1865	NADLIŠKOVA 1871	KRISTAN 1867	MILČINSKI 1867	MEDVED 1869
III. NOVA DOBA (SOLIPSIZMA IN DIALEKT. MATERIALIZMA)						
»MODERNA« EKSPRESIONIZEM MODERNI REALIZAM (DO SREDE XX STOL.)						
70 — LETNIKI	MURNIK 1870	FINŽGAR 1871	GOVEKAR 1877	MEŠKO 1874	PRIJATELJ 1875	KETTE 1876
	ČANKAR 1876	ŽIGON 1877	KRAIGHER 1867	KVEDROVA 1878	ŽUPANČIČ 1878	MURN 1879
80 — LETNIKI	GRAFENAUER 1880	KIDRIČ 1880	GRADNIK 1882	PUGELJ 1883	PREGELJ 1883	NOVYJEVA 1885
	IZ. ČANKAR 1886	VL. LEVSTIK 1886	NOVAČAN 1887	GOLIA 1887	MAJCEN 1888	KOBLAR 1889
90 — LETNIKI	BEVK 1890	LESKOVEC 1891	VAŠTETOVA 1891	LOKAR 1892	JUŠ KOZAK 1892	PREŽIHOV V. 1893
	GRUDEN 1893	GLAZER 1893	FERDO KOZAK 1894	VIDMAR 1895	PODBEVŠEK 1898	SLODNJAK 1899
100 — LETNIKI	JARC 1900	SELIŠKAR 1900	ANT. VODNIK 1901	GRUM 1901	RUPEL 1901	BARTOL 1903
	TAUFERJEVA 1903	MRZEL 1904	KOSOVEL 1904	GSPAN 1904	KOCBEK 1904	VODUŠEK 1905
	KLOPČIČ 1905	KREFT	PETRE 1906	OCVIRK 1907	INGOLIČ 1907	KRANJEC 1908
10 — LETNIKI	KARDELJ 1910	F. KALAN 1910	KOSMAČ 1910	BRNČIČ 1912	POTRČ 1913	MATEJ BOR 1913
20 — LETNIKI	KAJUH 1922					

1848 | 1918 | 1945

traži iscrpnije društveno-historijske analize, što nekad može biti prednost, ali ni slaboće nisu male. Opasnost od zapadanja u nepotrebno, tako reći, autonomno sociologiziranje i od zanemarivanja nekih specifično literarnih problema znatno je veća. Osim toga veoma su česta i nepodudaranja između historijskih i književnih tokova koja izazivaju ne samo književni pravci i strujanja i gotovo neminovni sukobi među generacijama nego i izuzetne ili slučajne pojave kao i pisci koji preživljuju međašne historijske datume i dalje stvaraju djela od značenja na svoj već fiksirani način. Što se više približavamo suvremenoj književnosti to je nepodudarnost uočiljivija, a podjela teža, jer vrijeme nije izvršilo neizbježne redukcije koje bi nam omogućile sigurnije kretanje po osnovnoj liniji sagledavanja najkarakterističnijih komponenta, pa granice postaju sve neadekvatnije. Primijenjena na noviju hrvatsku književnost, ovakva podjela vrlo brzo otkriva labilne tačke. Već na početku ilirski pokret više postavlja, određuje historijske granice nego što je njima određen, iako je u krajnjoj instanci, kao što znamo, ipak izazvan društvenim razvojem i historijskim događajima. Nova granica između književnosti ilirizma i tzv. **Književnosti iz doba apsolutizma i nagodbe** poklapa se samo formalno, u književnom smislu ona gotovo i ne postoji, a razdoblje koje nastaje poslije četrdeset osme oktroiranim Olomučkim ustavom, te njegovim brzim ukidanjem i zavođenjem apsolutizma nazvanog Bachovim imenom, i koje de facto traje i poslije Oktobarske diplome (1860) i februarskog patenta (1861) sve do poraza kod Hradec Králové Sadove i do Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868), na književnost utječe jedino izazivajući njezin zastoj. Obustavljanja listova (**Slavenski jug, Jugoslavenske novine, Südslavische Zeitung, Pravnik**) i progoni pisaca (Bogović, Filipović, Kurelac, Botić i dr.) nisu mogli uroditi nikakvim drugim plodom. Očito je, međutim, da se ova književnost ni u čem bitnom ne razlikuje od književnosti ilirizma. Ako i pretpostavimo da je pojava **Vijenca** s kojim se otvara novo Šenoino doba, bila u vezi s historijskom situacijom što je nastala poslije nagodbe, pa ako priznamo pomalo iforsiranu granicu između Šenoinog doba i realizma, onda moramo priznati i to da se razdoblje završava Šenoinom smrću (1881), a ne, recimo, dolaskom Khuena Héderváryja (1883), ili izlaženjem **Slobode** i **Hrvatske Vile** ili pojavom istaknutih pisaca realizma: Kovačića (1877), Kozarca (1878) ili Kumičića (1879). Ni nastupanje hrvatske moderne nije direktno izazvano nekim događajem koji bi označavao granicu. Spaljivanje madžarske zastave (1895) za vrijeme boravka Franje Josipa u Zagrebu zapravo je samo prvi znak da nastupa nova generacija omladine (među optuženima naći ćemo i buduće pjesnike i pisce Vidrića, Bertića i Z. Vukelića). Moderna završava 1914. To je prelomna godina. Ali prirodnija bi granica po historijsko-političkim kriterijima bila 1918. Međutim, ne treba zaboraviti da 1914. godine umire A. G. Matoš, a javlja se Miroslav Krleža i **Hrvatska mlada lirika,** što i postavlja književnu **granicu u 1914.** s kojom počinje suvremena hrvatska književnost. Ta bi književnost po isključivo društveno-političkim kriterijima opet morala biti podijeljena na dva (s granicom u 1941. ili u 1945.) ili čak tri razdoblja (s obe ove granice). Ali u književnosti te granice nisu tako izrazite, jer se kontinuitet predratne lijevo orijentirane literature ne prekida ni u narodnooslobodilačkoj borbi ni u prvom poslijeratnom periodu. A radi se uglavnom i o istim imenima. Osim toga podjela ne bi mogla istaći ni promjene što su nastale oko pedesete godine, kad se naša književnost oslobodila

okvira koje joj je bila djelomično postavila teška stvarnost revolucije, a djelimično utjecaj nekih ždanovskih shvaćanja.

A kako je u Hrvatskoj tako je uglavnom i u **srpskoj** i u **slovenskoj književnosti.** Vukovo doba, npr., ne počinje ni 1804. ni 1815. nego baš 1814. (**Mala prostonarodna slaveno-serbska pesnarica, Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda**). Početak drugog razdoblja novije slovenske književnosti označava baš pojava **Kranjske čbelice** i Prešerna (1830). Kao što je poznato neki historičari smatraju da savremena srpska književnost počinje 1919, što također ima svoje opravdanje, a drugo njeno razdoblje s pojavom nadrealizma i socijalne književnosti. Itd. Itd. Historijske prekretnice, dakle, iako vrše odlučujući utjecaj na razvoj pojedinih književnosti, nisu uvijek granice književnih razdoblja, te bismo neke književne pojave morali prilično nategnuti da ih uvrstimo u okvire koje postavljaju politički događaji.

Periodizacija prema književnim pravcima i strujanjima, prema grupama i književnim tendencijama omogućava adekvatniju podjelu, ali ona kod nas, bar za sada, nije moguća. To vrijedi i za staru književnost, u kojoj zbog izuzetno teških prilika nije bilo dovoljno kontinuiteta, pa su se u isto vrijeme javljali razni tokovi, tako da uporedo s Držićevim komedijama i Lucićevim **Pjesnima ljuvenim** imamo, tako reći, najprimitivniju crkvenu pismenost kao jedinu književnost nekih regija. Takva situacija uglavnom traje sve do preporoda. To vrijedi i za noviju i suvremenu književnost. Ne samo po tome, što je, npr., Šenoino doba ustvari prelazno, a sam Šenoa jednom nogom u romantizmu, a drugom u realizmu, kao što je uostalom i većina tzv. realista, nego i po tome što su se mnogi realisti javili još za živa Šenoe (Kovačić, Kumičić, pa i Vojnović koji je po najboljim ostvarenjima čak na prelazu od realizma k modernoj), a većina nastavila svoje djelovanje u vrijeme moderne (Kozarac, Novak, Kranjčević, Đalski, Turić, Draženović i dr.), ostavši uglavnom izvan njezinog utjecaja. Neki od njih dali su u tom razdoblju i svoja najzrelija djela (Kranjčević: **Izabrane pjesme,** Novak: **»Posljednji Stipančić«, »Tito Dorčić«, »Zapreke«** i **»Dva svijeta«** itd.). Mogli bismo poći i dalje pa konstatirati da je Kranjčević jedna od najzrelijih i najsnažnijih poetskih ličnosti i u vrijeme moderne. Uostalom, kao što znamo, mnoge se izuzetne ličnosti ne mogu potpuno uokviriti, a često je vrlo teško naći odgovarajuću mjesto, bez obzira na princip periodizacije, i za pisce koje ne možemo nazvati velikima, ali se po nečem bitnom razlikuju od suvremenika. To je uzrok čestih kolebanja književnih historika i različitih nesuvislih razvrstavanja pisaca. U suvremenoj književnosti u kojoj se još više isprepliću različiti stavovi, utjecaji i generacije, kad bi se i pronašle osnovne koordinate, kolebanja bi bila još veća i češća. Radi se o piscima koji su i po literarnim preokupacijama i po izrazu izvan svih struja, a ipak se kvalitetom i te kako uklapaju u matične tokove književnosti. Radi ilustracije navodimo odnos Šimunovića prema hrvatskoj modernoj ili Andrića prema današnjim kretanjima u srpskoj književnosti. Itd. Nema sumnje, neke stvari će objasniti i vrijeme. Budući historičari neće isticati sve one nijanse koje su vidljive kao što ni mi više ne opažamo, ako na to nismo posebno usmjereni, npr. razliku između prve i druge generacije dubrovačkih pjesnika, tako da jedne i druge možemo bez poteškoće svrstati u isto razdoblje, a sve više »iščezavaju« i razlike između, recimo, Trnskoga, Špuna Strižića ili Jorgovanića s jedne i Đure Arnolda ili Jove Hranilovića s druge strane, iako oni još uvijek pripadaju

različitim periodima. Danas postaje sve teže objasniti zašto je Šenoa romantik a Kumičić realist. Itd. Itd.

A kako stoji s podjelom na stoljeća vidimo u Barčevoj **Jugoslavenskoj književnosti.** Poslije Srednjevjekovne književnosti kod Barca dolazi Šesnaesti, Sedamnaesti, Osamnaesti, zatim Devetnaesti i Dvadeseti vijek koji se opet dijele na kraća razdoblja. Čak je i takav znalac kao što je bio Barac zbog periodizacije prema vremenskim razdobljima, npr., Džoru Držića koji je umro 1501. i u tom vijeku živio svega nekoliko mjeseci svrstao u XVI vijek, inače bi ga morao odijeliti od ostalih, nešto mlađih suvremenika, pa možda čak i od Šišmunda Vlahovića koji u tom stoljeću još živi punih 27 godina. U XVI vijek ulazi i Marko Marul Pečenić iako je rođen 1450. i počeo pisati u XV stoljeću. Itd. Granica između XI i XVII stoljeća koja je po književnim kriterijima znatno slabija izjednačuje se s prvom koja je, stavljena na prvo mjesto, veoma izrazita. Ignjat Đurđević koji je po izrazu čvrsto vezan za književnost XVII stoljeća kod Barca ulazi u XVIII s kojim zapravo nema mnogo veze iako djeluje do 1737. godine. Barac, naime, postavlja granicu na početak XVIII vijeka gdje nema, a ne postavlja je u sredinu stoljeća gdje je ona izuzetno čvrsta i istaknuta, jer s Grabovcem, Kačićem i Relkovićem počinje nešto sasvim novo. Kačić nema ničeg zajedničkog ni s Lucićem ni s Bunićem a ni s nešto starijim savremenikom Ignjatom Đurđevićem. Sličnost između Džore Držića ili Šišmunda Menčetića i Ignjata Đurđevića koje dijele preko dva stoljeća veća je (i ne samo u jeziku i poetici nego i u odnosu prema životu i književnosti) nego li između Kačića i Đurđevića. Itd. Itd.

Podjela prema generacijama nije, razumije se moguća u našoj starijoj književnosti ne samo zato što četiristogodišnji kontinuitet od Marula do Iliraca nije čvrst i što svih tih 20 ili 25 generacija ustvari nemamo nego i zato što mnoge generacije u tom razdoblju ne donose novo. Takva bi podjela donekle bila moguća u XIX i XX stoljeću, iako su i tu generacije nejedinstvene i neujednačene, ali nam u XIX ona više nije potrebna, jer imamo druge svrsishodnije orijentire. Ostaje, prema tome, XX stoljeće. Početak koji pripada razdoblju hrvatske moderne za sada nije potrebno mijenjati. Njegovo je značenje već ustaljeno i granice postavljene na pravo mjesto. Problem se, dakle, otvara jedino u razdoblju suvremene književnosti koja od 1914. do danas traje već punih 5 decenija. Tu je, nema sumnje, potrebna neka subperiodizacija, pa bi možda, dok se stvari bolje ne iskristaliziraju, podjela na generacije omogućila nešto potpunije osvjetljavanje i šire obuhvatanje pojava i, što je još važnije, prikazivanje cjelovitih ličnosti koje intenzivno djeluju kroz više decenija. Osim toga svaka je generacija ipak donijela nešto novo, a svaka je ličnost na ovaj ili onaj način vezana sa svojom generacijom, pa bi nam ova podjela u razdoblju koje nije završeno mogla pružiti najviše.

Prema tome, osim mehaničke podjele na vjekove, poluvjekove i dekade ni jedna se druga ne bi mogla dosljedno sprovesti, a ova je književnost kao što je naša najviše tuđa, neadekvatna. Prisiljeni smo, dakle, da kombiniramo. Evo kako bi to u jednoj varijanti moglo izgledati u hrvatskoj književnosti:

Prvo doba sačinjavala bi srednjevjekovna, književnost odnosno pismenost od IX do polovine XV stoljeća. Ono bi obuhvaćalo prve početke pismenosti na staroslovenskom jeziku, borbu za slavensko bogoslužje, pojavu hrvatske recenzije, zatim pismenost na narodnom jeziku i konačno prve početke književnosti u užem smislu (začinjavci, crkvena drama itd.). Tu problema ne bi bilo, premda se **granica** još ponekad prebacuje na početak XVI stoljeća, iako se zna da je u XV stoljeću djelovalo više pjesnika od Zadranina J. Vidulića pa do Dubrovčana Š. Menčetića i Dž. Držića. Mada se radi o dva jezika i tri pisma i o vrlo raznorodnim spisima obredno-religioznog i javno-pravnog karaktera, o prevodima i kompilacijama, te o građanskoj pučkoj poeziji koja je nestala u mraku stoljeća, ipak je ovdje stvar prilično jasna. Jedino bi trebalo jače istaknuti ono što je zajedničko svim jugoslavenskim i južnoslavenskim književnostima kao i ulazak narodnih govora u književnost.

Drugo doba pičenje s Markom Marulom, Šišmundom Menčetićem i Džorom Držićem pa ni tu nema razmimoilaženja. Ni u pogledu druge granice do sada nije bilo odvojenih mišljenja. Obično se govorilo i pisalo: **Od humanizma i renesanse do narodnog preporoda.** Ovo doba **starije hrvatske književnosti** traje po takvoj periodizaciji gotovo 4 puna stoljeća pa se obično dijelilo na manje periode i to, kao što znamo, na razne načine. Ovdje ne bi trebalo poći ni od kakvih šema nego od same književnosti. A to bi značilo:

1) da najizrazitija granica pada u sredinu XVIII stoljeća.

2) da je granica između XVI i XVII stoljeća i nepreciznija i slabija nego što se obično do sada uzimalo. Prvo razdoblje zapravo traje od Marulića do Barakovića koji je djelovao i u XVII stoljeću (u. 1628.), ali po čitavoj strukturi pripada XVI-tom. Druga perioda zapravo traje od Gundulića do Ignjata Đurđevića, ali je s prethodnom mnogo čvršće vezana nego sa onom koja dolazi poslije nje i kako rekosmo, manja je distanca od Š. Menčetića do I. Đurđevića nego od I. Đurđevića do F. Grabovca odnosno A. Kačića Miošića.

3) da od Grabovca, Kačića i Relkovića počinje ne samo sasvim novo razdoblje nego i novo doba koje se čvršće i drukčije vezuje ne više na građansku nego na narodnu poeziju. (Nešto zakašnjela pojava Konižlića (u. 1777) nije više karakteristična za ovo razdoblje prosvjetiteljstva i narodnog trohejskog deseterca). Što više, književnost druge polovine XVIII i početka XIX vijeka mnogo je bliža književnosti narodnog preporoda i po prosvjetiteljskim tendencijama i po osnovnom moralističkom stavu, po interesu za narodnu književnost i historiju i po versifikaciji. Uostalom, kao što znate, ni ideja o zajedničkom književnom jeziku nije u ilirsko doba bila nova. Ona traje od Temperice, Kašića i Mikalje u raznim varijantama sve do Gaja. Čak i znatno starija težnja za jačom integracijom počinje se ostvarivati još prije preporoda. Pa ni samo ilirsko ime nije novo. A da i ne govorimo o izrazu. Usporedimo, npr. Kačića s Lucićem ili Bunićem s jedne, a s Grgom Martićem ili Lukom Botićem s druge strane. Pa čak i sa samim Mažuranićem u kojega ćemo naći više zajedničkog s Kačićem nego u Kačića s bilo kojim piscem iz prethodnih perioda. Rekao bih da bi se o toj pojavi moglo govoriti i kod Srba, jer je po mom mišljenju Dositej bliži Vuku nego svojim prethodnicima i svakako čini granicu između dva perioda. Čini mi se da i novija slovenska književnost počinje s Vodnikom, Linhardtom i ostalim prosvjetiteljima a ne s Prešernom koji postavlja granicu više svojom izuzetnom poetskom snagom.

Mislim, dakle, da bi granicu **novije hrvatske književnosti** trebalo pomaknuti iz 1835. u sredinu XVIII stoljeća. Prema tome treće bi doba hrvatske književnosti trajalo od sredine XVIII do pod kraj XIX stoljeća. Ovo bi se razdoblje moglo razdijeliti na tri ili

četiri perioda: prosvjetiteljstvo, narodni preporod, Šenoino doba i realizam. Nisam, naime, posve siguran da bi se Šenoino doba moralo dijeliti od realizma, jer neka vrsta našeg romantizma traje zapravo od Gaja do Šenoe koji čini prelaz prema realizmu i s kojim počinje razvoj hrvatske proze i posebno romana. (Granicu između preporodne književnosti i »književnosti apsolutizma i nagodbe« sa književnog aspekta nije teško oboriti).

S modernom, kao i kod Slovenaca, a na poseban način i kod Srba, što nije nevažno, počinje novo, četvrto, današnje doba. To je književnost XX vijeka, mada moderna počinje 5 godina ranije. Prvi se period već oformio i mislim da za sada nemamo mnogo razloga da ga mijenjamo. Ostaje, kao što smo vidjeli, pitanje periodizacije posljednjih decenija.

Po književnim pravcima i idejnim strujanjima bilo bi, naime, veoma teško napraviti valjanu periodizaciju, jer naročito u razdoblju između dva rata teče paralelno nekoliko struja i međustruja, a utjecaji različitih pravaca i škola međusobno se isprepliću tako da ih je za sada gotovo nemoguće razmrsiti. Historijska podjela na periode: između dva rata, književnost NOB-e i poslijeratna književnost toliko je neliterarna da se teško može braniti a nikako obraniti. Prema tome ostala bi jedino podjela na generacije. Ona je također privremena. Budući književni historičari imat će bolju perspektivu i vjerojatno će prihvatiti neke druge orijentire, ali za sada to, čini se, nije moguće. Ovo je rješenje prihvatljivije i zato što s novim generacijama nastupaju i nova strujanja, pa se jedno s drugim prilično podudara, tako da bi prvo razdoblje trajalo od 1914. do 1930. odnosno 1935., drugo do 1950., a treće do danas.

Ostaje još problem narodne književnosti. Na sastancima redakcije **Historije jugoslavenskih književnosti** koju pokreću tri Matice i katedra u Skoplju predlagao sam u više navrata da se narodna književnost tretira književnohistorijski, tj. da se uz svako razdoblje doda i po jedna glava o narodnoj književnosti u tom vremenu. Ali poslije dulje diskusije došli smo do zaključka da za sada, i u ovoj ediciji, to ne bi bilo izvedivo, jer još nisu izvršene potrebne predradnje. Ali u velikoj, strogo naučnoj historiji naših književnosti ne bi se danas više moglo učiniti drukčije.

Na kraju napominjem da je ovaj prijedlog rezultat mojih višegodišnjih bavljanja ovim problemom. U ovom okviru zbog ograničenosti prostora odnosno vremena nisam mogao da iznesem svu potrebnu argumentaciju, pa bih to učinio drugom prilikom, naravno, ako to bude moguće i potrebno.

II DIO — DISKUSIJE

VLASTIMIR ERČIĆ

Mislim da bismo, pre razilaska odavde, trebali da se dogovorimo o onome što je neophodno uraditi, izvan pisanja istorije jugoslovenskih književnosti. Meni se čini da bi ideju o kritičkom izdavanju tekstova naših pisaca trebalo početi ostvarivati odmah. A želeo bih, kad bismo mogli da počnemo da ostvarujemo i jednu od ideja vrlo starih, o kojoj je svojim studentima — u svoje vreme — govorio profesor Petar Kolendić. On je, naime, želeo da u toku svoga života počne sa edicijom jugoslovenske bibliografije, to jest — da se skupi na jedno mesto i objavi u jednoj, dve, tri... knjige sve ono što je o jednom piscu do određenog trenutka napisano. Mislim da taj posao postaje neodložan s obzirom na istorijsko iskustvo ovog našeg podneblja, u kome su ratovi uništili dosta materijala, i s obzirom da su pojedini napisi postali skoro nedostupni. Da bismo mogli da usklađujemo svoja gledišta o načelnim pitanjima u radu na istoriji književnosti jugoslovenskih naroda, ili istoriji jugoslovenskih književnosti, trebalo bi — ukoliko se složimo da osnujemo društvo za proučavanje jugoslovenskih književnosti — pokrenuti reviju za istoriju književnosti jugoslavenskih naroda, koja bi pratila isključivo ova pitanja o kojima smo mi govorili ovde.

Ja bih podržao ideju profesora Begića, i svih onih koji bi želeli da se napiše istorija jugoslovenskih književnosti, odnosno književnosti naroda Jugoslavije. Neobično mi se dopala, a smatram da je i dokazana misao profesora Begića o jedinstvu jugoslovenskih književnosti, posebno srpskohrvatske, hrvatske i srpske, od romantike. Ako je takvo jedinstvo prihvatljivo, i ako se već može dokazati, kad je reč o periodu od romantike, mislim da je ono još više i prihvatljivo i osnovano kad su u pitanju periodi pre romantike, i vremena u kojima nacije na teritoriji današnje Jugoslavije nisu bile formirane. Na osnovu onoga koliko poznajem književnost 18. veka, i prve polovine 19, tvrdio bih da nema bitnih, i skoro ni malih razlika, u osnovnim crtama i osnovnim stremljenjima književnosti jugoslovenskih naroda. Podsetio bih ovaj skup na ono što je svojim studentima usadio u srca profesor Petar Kolendić. On je nama predavao *staru književnost*, i to je bila stara književnost jugoslovenskih naroda. A onda nam je predavao književnost od renesanse do racionalizma, kako je on to zvao, i to je isto

tako bila jugoslovenska književnost. Mi nikada nismo otišli sa časa uveravani, i nikada nismo — ni pošto smo diplomirali — osećali da je negde na nekoj strani književnost od početka pismenosti pa do 18. veka samo srpska, niti se to tako govorilo, niti da je ona druga hrvatska ili pak slovenačka ili makedonska. Mi smo, studirajući starije periode, one do 18. veka, naučili da je sve to naša književnost. I kao da i dan danas čujem kako profesor Kolendić izbegava ove nesrećne izraze, koji nas ponekad razjedinjuju, i kako nikad ne govori: ovo je srpska srednjovjekovna književnost, nego: to je naša književnost na istoku ili jugoistoku ili jugu, i druga je ona tamo na zapadu, u zapadnim našim krajevima, ili dalekim onim severozapadnim, ili je književnost u centru današnje naše teritorije, u Bosni i Hercegovini. Rekao bih da se svi oni koji su bili đaci profesora Kolendića nisu razišli sa ubeđenjem da su ovo posebne nacionalne književnosti.

U Sarajevu, na našoj grupi, postoji *istorija jugoslovenskih književnosti do 18. vijeka*, koja je obuhvatila sve ono što se nekad zvalo i stara i dubrovačka i primorska i književnost renesanse i tako dalje. I mislim da bi ovakav naslov, ili ovakvo grupisanje kao što je u nas, dovelo do rešenja spora, prvenstveno između Srba i Hrvata, oko književnosti primorske obale i Dubrovnika. To drugim rečima znači da bismo morali usvojiti isključivo istorijski princip s obzirom na razvoj nacija na teritoriji Jugoslavije i isključiti u ovoj istoriji jugoslavenskih književnosti neku podelu po nacionalnim pripadnostima današnjih teritorija. Uveren sam da bi to bilo i za jedinstvenu koncepciju jugoslavenske književnosti, ili — jugoslavenskih književnosti, mnogo bolje, i da bismo mnoge sporove koji neminovno dolaze znatno zaobišli. Kad sam rekao da sam za istoriju književnosti jugoslavenskih naroda ili za istoriju jugoslovenskih književnosti ili jugoslovenske, ja apsolutno odobravam, i mislim da su nužne, studije i čak i posebne istorije književnosti pojedinih nacija jugoslovenskih ili pojedinih pokrajina jugoslovenskih, i da bi takve posebno pisane — sa nekog nacionalnog gledišta — istorije književnosti bile dobro došle zbog mnogo čega, a da ih ne bi trebalo nikako drukčije — sa ove jagoslovenske koncepcije — tretitati nego kao što je monografija o nekom piscu ili nekoj pojavi u odnosu na sintezu o jednom periodu ili o jednoj istoriji književnosti.

Periodizacija za mene, s obzirom na ovo što sam rekao, izgledala bi otprilike ovako: književnost do 18. veka, odnosno — književnost od početka pismenosti do 18. veka. Drugo veliko poglavlje bilo bi ono što obuhvata prosvećenost, sentimentalizam, romantizam i realizam, kao celina svoje vrste, i nesumnjiva

celina; takva mi se misao nametnula onoga trenutka kada sam na našoj katedri slušao druga Milanovića, njegovo izlaganje o poetici srpskih realista, — celo vreme sam osećao da Branko Milanović— bezmalo — citira tekstove 18. ili prve polovine 19. veka, a on je citirao tekstove srpskih realista; drugim rečima, želeo bih da kažem da ova epoha za mene ostaje jedinstvena. Poslednji bi bio tzv. moderni period, od kraja 19. veka nadalje. A sve ono što smo mi ovde govorili o periodizaciji, problemima struja i tako dalje, moglo bi biti obuhvaćeno u nekom uvodnom ili u nekom završnom poglavlju.

SVETOZAR PETROVIĆ

Htio bih reći nekoliko napomena o pitanjima o kojima se ovdje govorilo, ne osvrćući se pri tom neposredno na pojedine referate.

Govorilo se već u uvodnom referatu profesora Nazečića, pa u referatu profesora Marje Boršnik i u izlaganju kolege Erčića upravo sada, o pitanju historije književnosti jugoslavenske ili jugoslavenskih, naime o pitanju šta bi po definiciji i po nazivu historija književnosti jugoslavenskih naroda imala biti.

Čini mi se da su tu moguća uglavnom tri gledišta.

Prema jednom, na terenu današnje Jugoslavije postoji nekoliko potpuno nezavisnih književnih tradicija, koje su se našle u okvirima iste države poslije godine 1918. i koje su od tada, naravno, doživjele i neka približavanja. U prilog tome gledištu govore neke činjenice, među ostalima i činjenica da su svi naši značajni historiografski poslovi zapravo historije pojedinih nacionalnih literatura, a da nemamo ni jednoga temeljitog i sintetskog naučnog rada koji bi se osnivao na koncepciji jedinstvene jugoslavenske književnosti. Ipak, čini mi se to gledište neprihvatljivim, i to ne samo za literarne tradicije hrvatsku i srpsku, koje su u velikom dijelu svoje historije blie prepletene, već i za opis odnosa prema tim tradicijama literature slovenske ili makedonske. Slovenska književnost, na primjer, živjela je u mnogim značajnim razdobljima svoje povijesti u takvom dodiru s ostalim jugoslavenskim literaturama, za koji se može reći da je bio bitniji nego što bi mogao biti odnos među literaturama potpuno nezavisne tradicije; u jednom svom ranom radu, prije rata, profesor je Petrè lijepo pokazao na kako se bitan način, za slovensku književnost, postavio problem njenog odnosa prema drugim jugoslavenskim literaturama na samom početku novije slovenske literature.

Drugo je moguće gledište o našem pitanju ono prema kojemu postoji jedna jedinstvena historija jugoslavenske književnosti, prema kojemu su nesretni izrazi »srpska«, »hrvatska«, »slovenska«, »makedonska«, jer nas razjedinjavaju. Iako se i za ovo gledište mogu navesti neki razlozi — osobito, mislim, razlozi sentimentalne naravi — ni ono ne može izdržati ozbiljnije kritike, i to ne samo u slučajevima u kojima je postojanje posebnih nacionalnih tradicija nesumnjivo (kao u slučaju literature slovenske ili makedonske), nego čak i kad se radi o literaturama hrvatskoj i srpskoj. Iako, naravno, i u našim zemljama nacionalne literature u današnjem smislu riječi nastaju tek na početku 19 st., s rađanjem modernih nacija kao i svagdje u svijetu, mi već vijek i po živimo i razvijamo se unutar pojedinih koncepcija nacionalne literature, i o literaturi zapravo ne možemo govoriti a da u izvjesnom smislu uvijek bar djelomično ne ostanemo unutar granica jedne određene nacionalne tradicije.

Najispravnijim, dakle, čini mi se treće gledište, naime gledište po kojemu moramo govoriti o jednom nizu nacionalnih literatura na ovom našem području, ali o takvom nizu nacionalnih literatura koji istovremeno predstavlja i jednu višu cjelinu, i o kojemu se zato može govoriti kao o literaturi jugoslavenskoj (a ne samo literaturama jugoslavenskim). Literatura jugoslavenska, ovdje, javlja se u onom smislu u kojemu, samo na idućem koraku, govorimo o literaturi evropskoj (a u kojemu, na primjer, ne možemo govoriti o literaturi slavenskoj — već nas jezični osjećaj, koji nam kazuje da je izraz »slavenska literatura« nezgrapan, upućuje da u ovom slučaju nije riječ o jednoj cjelini, kakva cjelina evropska literatura jest).

Shvativši da je jugoslavenska književnost zapravo jedna skupina srodnih nacionalnih literatura, lako ćemo razumjeti da u njoj postoje i područja interferencije. Služeći se upravo građom s jednog takvog područja, drug je Begić jučer vrlo uvjerljivo razvijao svoju tezu; vrlo uvjerljivo, naime, dok je riječ o području na kojemu dvije nacionalne tradicije interferiraju, ali ne sretno, mislim, ako bi se željelo — a nemam utisak da je on to želio — izvesti iz toga zaključak za naš problem u cjelini.

Nekoliko riječi htio bih kazati o pitanju o kojemu se u našoj diskusiji najviše govorilo, dakle o pitanju periodizacije. Želim zapravo samo spomenuti jednu mogućnost koja bi u izvjesnom smislu mogla olakšati naše periodizacije, jer mi se čini da u dosadašnjem razgovoru nije spomenuta, mada ideja sama nije nipošto nova. Mi, naime, često primjećujemo, proučavajući građu, da jedno književno razdoblje — ma kako ga shvatili i ma po kojemu ga kriteriju izdvajali — završava kasnije nego što je iduće razdoblje zapravo započelo; imamo zato vječno

problem hoćemo li razdoblje između dva rata početi godinom 1914, 1917. ili 1918, i hoćemo li ga završiti 1941. ili 1945, i tome slično. U nizu je književnih historiografija u svijetu uobičajeno, i ne vidim razloge zbog kojih to ne bi bilo moguće kod nas, da se ne smatra neminovnim da jedno književno razdoblje završava iste godine koje iduće razdoblje počinje. Moguća su, dakle, preklapanja na granici, moguće je, na primjer, kazati da je razdoblje između dva rata završilo 1945 (a za jednu je vrstu literature zaista tek tada završilo), a da to ni na koji način ne smeta zaključku da je novo razdoblje počelo već 1941.

Bio bih, najzad, dužan odgovoriti na pitanje druga Begića i objasniti onu svoju napomenu u diskusiji koja se svodi na tvrdnju da je za historičara literature dobro ako je u izvjesnom smislu dogmatik. Moja riječ »u izvjesnom smislu« odjeknula je zapravo kao riječ u prilično neizvjesnom smislu, pa sam tu dužan jedno malo objašnjenje. Upotrebljavajući ovdje riječ dogmatik ili dogmatizam, nisam naravno mislio na ono što te riječi znače u dnevnoj političkoj ili razgovornoj praksi, u kojoj ne nazivamo njima stvari koje bi taj naziv zaslužile. Dogmatizam je vjerovanje u neku dogmu, čvrsto vjerovanje u neke stabilne istine koje ne podliježu sumnji. Većini stvari koje nazivamo dogmatizmom u naše vrijeme nedostaju takva bazična uvjerenja, pa dogmatizmom zapravo zovemo jedan utilitaristički prakticizam ili, ako hoćete, jedan prakticistički pragmatizam koji nikakvih uopće čvrstih uvjerenja nema. Kad sam ovdje rekao da je književnom historičaru neka prednost ako je u izvjesnom smislu dogmatik, želio sam reći da mu je neka prednost ako je čovjek vrlo čvrstih temeljnih vjerovanja, da može, dakle, biti za njega korisno ako u neke aksiome vjeruje i za koju nijansu više nego što bi to, reclmo, bilo po mom ukusu.

MARJA BORŠNIK

Možda ja druga Petrovića nisam dobro razumjela. Ali, činilo mi se, kao da on nastoji da mi pišemo već sada nekakvu jedinstvenu jugoslavensku književnost. Ja mislim da tako ne možemo pisati, pošto mi imamo različite tradicije. Ja mislim tu na tradiciju sopstvene slovenačke književnosti koja se organski razvijala kao plod sopstvenog naroda. (Upad iz publike: Nije on o tome govorio!) Drug Petrović nije tako mislio? No, onda izvinite: baš sam htjela da dokažem da smo mi, Slovenci, sa

svojom književnošću, organizam za sebe. Možda ćemo jedanput postati zajednički organizam, možda ćemo, ali do sada to nismo.

Drugo, tu se citirao mnogo puta Skerlić. I osim Skerlića Barac. Kao stubovi na kojima mora da stoji naša literarna istorija. Ja se s time slažem, samo mislim da bi se mogli i morali osim na Skerlića i Barca tu nasloniti i na druge literarne istoričare, na primjer na našeg slovenačkog istoričara Ivana Prijatelja. Nema tu mjesta, nema vremena, da bi ja nešto više mogla govoriti o Prijatelju, ali bojim se da ga drugovi Srbi, Hrvati i Makedonci dovoljno ne poznaju. O njemu nije bilo kod nas dovoljno pisano da bi mogli shvatiti šta on, kao literarni istoričar, znači.

Osim toga, htjela sam još nešto da naglasim. Ja vrlo poštujem Skerlića, osobito na podlozi onog citata koji sam tu čula, citata o istini. Kad bismo mi svi tako pošteni bili kao Skerlić, koji je htio da gradi samo na istini, ja mislim, i naš rad na istoriji književnosti bio bi velike vrijednosti. To znači, mi se moramo boriti protiv svake mistifikacije. I ovdje dozvolite da dopunim nešto što nisam mogla do kraja izreći prije podne u svom referatu, da me ne bi neko pogrešno razumio zbog moje primjedbe o socijalističkom realizmu. Nisam sasvim sigurna jesam li se izrazila da mi nismo imali socijalističkog realizma. Mi smo ga imali, ali nije bio tako obiman da bi mogao čitave tridesete godine i još četrdesete, pa čak i jednu godinu, dvije pedesetih popuniti. A ako sam kazala tako, no onda hvala vam. Ja sam se bojala da se nisam tako izrazila, pošto ima i drugih pogleda. Pa, iako bi bilo shvatanja socijalističkog realizma, to nije stilska oznaka cijelog perioda, a kako sam već kazala u svom referatu, meni se čine kao najbolje oznake pojedinih doba stilske oznake. Ipak, ja se borim protiv toga da bi mi kazali da je čitav socijalistički realizam mistifikacija. To nikako nije. Možda sam i to pogrešno razumjela, što je bilo tu o tom govora. Socijalistički realizam se i kod nas iskreno razvijao, kasnije je opet opadao kao svaki stil. Svaki stil na ovakav način, kako je to lijepo kazao — ako se pravilno sjećam — drug Živković, raste i opet opada.

A baš sada, kad pominjem druga Živkovića, htjela bih da još nešto kažem u vezi s tim. Drug Živković lijepo je ovdje iznio dva protivna stila, to znači, dva polarna pogleda. Sličan pogled na polarnost vuče se u njemačkoj literaturi kako je već i drugi Živković sam napomenuo, od Schillera i od Schlegla, pa na likovnoj osnovi XX vijeka u pogledu na stil do Wölflina do Stricha, do Worzingera, Walaela i tako dalje. To će se vući ja mislim, dok će literatura egzistirati. O tome je i kod nas u slovenačkoj mnogo i dobro govorio i pisao naš likovni istoričar Izidor Cankar, koji je i u svojoj knjizi »Uvod v umovanje

likovne umjetnosti« naglasio ovu polarnost naturalizma i idealizma. Ali on je između dva stila u sredini, kao nekakvu sintezu, postavio realizam. O tom realizmu mi nismo imali prilike da danas što čujemo. Sigurno drug Živković nije imao dovoljno vremena da bi nešto i o realizmu progovorio, iako je baš to najvažnije. Mene bi vrlo interesovalo kakav je stav druga Živkovića do realizma, koji je svakako negdje između naturalizma i između one druge strane, koja nije slika prirode nego je samo mašta.

A ovdje molim da dozvolite da kažem još nešto o organizaciji. Ja pozdravljam ovo zasjedanje, ovaj simpozijum, čini mi se da je to veliki korak u našem zajedničkom radu i čini mi se da je to plodan korak. Pošto smo došli od različitih »kongresitisa« i tako dalje do ozbiljnijeg rada, to bi bila velika šteta kad bi ostalo samo kod toga i ja pozdravljam i sugestiju da bi se osnovala nekakva zajednica u smislu stručnog društva. Ali mi nećemo moći ostati samo kod društva. Svakako morao bi da bude i organ koji bi štampao naše ideje, naše studije o problemima, pa čak i odlomke kao primjerke literarne istorije, pa diskusiju. Zbog toga pozdravljam i prvi, sarajevski, pokušaj, da se ova naša riječ štampa.

MARIN FRANIČEVIĆ

Što se tiče pitanja eventualnog nastavka ovog našeg rada, minimalni program bi po mom mišljenju bio da se dogovorimo, što je uostalom već neko i predložio, o održanju još jednog ovakvog sastanka s na vrijeme najavljenim temama, tako da bi se i referati i diskutanti mogli spremiti i da bi govorili o istoj problematici, da ne bi ostalo sve na monolozima. Maksimum bi bio, po mom mišljenju, da se ide na osnivanje udruženja, ja bih ga nazvao za proučavanje jugoslavenskih književnosti. Naravno mi ovdje to ne možemo, ali možemo eventualno inicirati, izabrati inicijativni odbor koji bi ispitao mogućnosti i konzultirao još mnoge zainteresirane koji danas nisu ovdje. U svakom slučaju, mislim, da s ovim sastankom ne bi trebalo da završi.

Drugo je pitanje o kojemu sam htio reći nekoliko riječi, pitanje: jugoslavenska književnost ili jugoslavenske književnosti. Mislim da se o tom pitanju na ovakav način ne može diskutirati. Naime, mi želimo da napišemo ili izvršimo pripreme za jednu naučnu historiju književnosti. A to znači da moramo naučnim putem doći do nekih zaključaka. Da li je to jedna

književnost? Kad bi se naučno moglo dokazati da je to jedna književnost meni bi bilo drago, ja bih bio zadovoljan, izbjegli bismo mnoge probleme i nesporazume, učinili bismo nešto što bi za budućnost bilo značajno. Ali ako se naučno ne može dokazati da je to jedna književnost, nego više srodnih, paralelnih književnosti, onda moramo na tome ostati i moramo ih tako tretirati, a to znači da moramo svaku književnost obraditi kao posebnu književnost. S time, naravno, nadam se da ćemo se u tome svi složiti, da naša nastojanja idu za tim da sve ono što je zajedničko i ono što nas veže istaknemo i naglasimo. Takva bi historija u isto vrijeme prikazala razvoj svake pojedine književnosti i zajednički put, zajednička nastojanja. Mislim da je to jedini način. Ali ako mislimo da ovo pitanje još nije objašnjeno, onda bi po mom mišljenju jedna od tema za budući sastanak morala biti to: da li se radi o jednoj književnosti u nekoliko centara i na tri jezika ili se radi o nekoliko srodnih književnosti koje imaju mnogo zajedničkog u dalekoj i bližoj prošlosti i u sadašnjosti pogotovu.

VICE ZANINOVIĆ

Ja sam se javio upravo zbog toga što sam želio govoriti o pitanju kojega se dotakao ovdje i drug Marin Franičević. Mislio sam da smo se mi saglasili u razmatranju međunacionalnih odnosa naših književnosti, pa da to neće biti više predmet naše diskusije. Međutim, prvi diskutant koji je danas govorio upravo me zbunio sadržajem svoga izlaganja i pokretanjem nečega što je potpuno neaktuelno u ovom momentu, i što može da djeluje vrlo negativno, ukoliko bi neko pokušao da se za takve stavove zalaže. Činjenica je da su naši narodi i naše književnosti imali više-manje poseban historijski razvoj, i da se njihova književna radnja odvijala pod podosta različitim prilikama. Savremeni historičar književnosti mora voditi računa o postojanju izvjesnih nacionalnih specifičnosti i izvući iz toga potrebne zaključke. Svi mi koji smo ovdje, vjerujem, duboko smo privrženi ideji bratstva i jedinstva naših naroda. Međutim, to nas ne smije spriječiti u stvarnom sagledanju onoga što je prethodilo na kulturnom polju. Svaki pokušaj problematičnog unitarizma, nasilnog jedinstva, djelovao bi štetno, jer bi značio — forsiranje nečeg što je politički neprihvatljivo, a što je ujedno neprikladno za objektivno prikazivanje zbivanja i odnosa u toku mnogih vjekova naše prošlosti. Nije loše da se pri tom učimo također na negativnom iskustvu iz međuratnog razdoblja, na

onom što se događalo između dva rata. Ja stoga mislim da stanovište koje je malo prije pokrenuto treba odlučno napustiti i njemu se suprostaviti. Kad sam se riješio da govorim o periodizaciji Pavla Popovića, učinio sam to iz razloga što sam želio svratiti pažnju baš na problem kojega se sada, u ovom osvrtu, moram ponovno dotaći. Da li će se zbog ovog, tako da ga nazovem, neunitarističkog prikazivanja književnosti javiti pitanje: gdje da smjestimo književnu radnju pojedinih pisaca i pojedinih pokrajina (dalmatinsko-primorske, na primjer, kako je rečeno)? Potrebno je potpuno se osloboditi predrasuda, pa neće biti naročitih teškoća. Sjećam se dobro razlaganja Jovana Popovića na sastanku komisije za izradu historije književnosti, održanom 1949; on je znao potpuno mirno i staloženo prići problemu, jer je bio potpuno oslobođen unutarističkih i sličnih koncepcija, pa je i dao inicijativu koja je odmah i usvojena.

Htio bih, međutim, preći na temu o kojoj je već govorio jedan predgovornik. Ja se zalažem za malo prije iznijet princip, ali mislim da mi moramo u isto vrijeme nastojati da u izlaganju građe pronalazimo i fiksiramo raznolike bliske odnose koji su postojali među našim književnostima. Potrebno je da ukazujemo na ove veze i da, gdje je god to moguće, što više gradimo na njima. Stoga mi se čini da periodizacija koju su predložili neki drugovi za hrvatsku međuratnu književnost nije prihvatljiva, i to iz dva razloga. Da li obilježiti razdoblje s godinom 1914? Rečeno je da je ovo godina ulaska M. Krleže u književnost. Međutim, ako se u razgraničenju perioda vodimo mišlju da uočavamo i utvrđujemo nove i već karakteristične crte koje su stale izbijati, tada iznijeti argument otpada, jer će se pojava mladoga Krleže moći da osjeti vidnije i jače istom do koju godinu, a uporedo s njime javit će se i neki drugi nosioci novih tendencija u literaturi. S druge strane, ova godina je neprikladna u periodizaciji srpske literature, jer je u njoj u to vrijeme, s danima okupacije, emigracije i teškog pritiska u Austro-Ugarskoj, književni život bio prigušen. Međutim, ubrzo poslije svršetka rata došlo je do oživljavanja književne radnje, a na književnom polju zapažamo nastojanja bliska onima koja su se manifestirala već u hrvatskoj i slovenskoj literaturi; sva ta djelatnost odvija se, dakle, podosta sinhronizirano, i nju možemo podvesti pod često upotrebljen termin: književnost između dva rata (međuratna).

Najzad, htio bih se osvrnuti na referat druga Boška Novakovića. Njegove su teze meni potpuno prihvatljive, pa mislim da bi se njih trebalo držati u izradi poslova o kojima sada, ovdje, govorimo. O čemu se radi? Njegov referat sadrži odgovor na pitanje: gdje dati mjesto nekom piscu čija se aktivnost ne ograničava na jedan period, već se odvija u dva ili tri perio-

da, u kojima su se javljale raznolike stilsko-izražajne i druge crte. Kako prikazati takvog pisca — da li njega kao stvaralačku ličnost lomiti i govoriti o njemu u okviru svih tih perioda ili ga smjestiti u period koji njemu najviše odgovora po aktivnosti i karakteristikama te aktivnosti, vodeći, pored ostaloga, računa i o faktorima koji su utjecali na njegovo formiranje, kao i o drugim značajnim crtama. Uzmimo za primjer Branislava Nušića, koji je djelovao u fazi realizma, u doba tzv. moderne i u razdoblju međuratnom. Budući da su za njega, unatoč izvjesnim mijenama, najkarakterističnije značajke kojima se predstavio u prvoj fazi — a tada je dao i djela koja ubrajamo u krug vrednijih — smatram da mu treba odrediti mjesto u razdoblju realizma. Ponavljam na kraju: smatram da bi bilo pogrešno nekog pisca lomiti, razbijati i razdvajati njegovo djelo u pojedine odsjeke vremenske, jer se radi ipak o jedinstvenoj stvaralačkoj ličnosti, — pa, eto, taj je momenat neophodno također imati u vidu pri izradi historije književnosti.

NIKOLA IVANIŠIN

Ovo što ću ovdje pokušati da kažem proizlazi iz referata koje smo jutros ovdje čuli. Sav taj naš razgovor o periodizaciji naše književnosti kolikogod i bio važan ipak, sigurno, nije najvažniji. Ako mi, naime, utvrdimo da je prof. Barac određenim terminom pogrešno označio jedno književno razdoblje ili kad kažemo da je Skerlić slično učinio za jedno drugo razdoblje onda bismo bili u mnogo »čistijoj« situaciji ako bi neko od nas stvorio jednu sintezu, djelo, studiju o tom razdoblju, pa onda u takvoj situaciji eventualni prigovori Barcu ili Skerliću bili bi uvjerljiviji. Periodizacija je zapravo skelet, najbitniji je sadržaj »skeleta«, a ne terminologija.

Termin »moderna« u znaku koje mi tumačimo književnost na smjeni stoljeća u našem jeziku ne znači valjda ništa, a ipak u znaku tog termina mi na sveučilištima širom zemlje predajemo književnost jednog razdoblja. Najpoželjnije bi bilo da smo imali sintetske studije o tom razdoblju, pa neka i ostane taj termin »moderna«, koji je u našem jeziku ipak besmislica. Taj termin je svojedobno preuzet iz Beča gdje je na smjeni stoljeća postojao jaki publicistički, književni i teatarski centar, ali sve ono što su u to vrijeme naši književnici naučili u Beču nije na primjer bitno za književnost hrvatske moderne, jer su u njoj najznačajniju ulogu odigrali pisci koji s Bečom bar po stvaralačkoj liniji mnogo veze nisu imali (Šimunović, Vojnović, Nazor, Matoš). Pa umjesto termina »moderna« možda bi bio prikladniji termin »književnost na smjeni stoljeća«.

Kad se govori o terminologiji periodizacije u novijoj hrvatskoj književnosti, onda bismo morali voditi računa i o fenomenu književnosti u vremenu i prostoru, pa razmisliti o pojedinim prelomnim događajima međašima između pojedinih razdoblja, u književnosti koju su ipak stvarali jaki pojedinci te njihovim imenima označiti pojedina razdoblja i o književnosti koja se dijalektički razvija iz same sebe.

Periodizacija po pojedinim pravcima i dominantnim »stilskim formacijama« valjda je najneprikladnija upravo radi tog unutarnjeg dijalektičkog razvitka književnosti. Realizam je uočljiv već kod Gundulića, prosvjetiteljstvo kod iliraca, »Smrt Smail age Čengijića« ni izdaleka nije samo romantika, kao što ni moderno nije sve što je stvoreno u književnosti na smjeni stoljeća, itd.

FRAN PETRE

Tri referenta bavila su se problemima književnosti između dva rata, i to drug Vaupotić, drug Zaninović uzgred, i drugarica Boršnik. Na ta izlaganja htio bih reći neke napomene. Čini mi se, naime, da u glavnom referatu, posvećenom posebno tom problemu, nismo došli do one slike o periodizaciji književnosti između dva rata koja bi bila poželjna. Naime, literarna zbivanja između dva rata vrlo su složena, i to zbog toga što je njihova sociološka baza šira nego baza bilo kojeg ranijeg razdoblja. Nadalje, zbog toga što je to doba idejno izričito podijeljeno i što je estetski divergentno. Dakle, posla imamo s kompliciranim književnim strujanjima, a s druge strane to je doba toliko blizu da je možda i zbog toga teško dijeliti bitno od nebitnog. Potreban je, dakle, sistematski postupak. Tu su zapravo tri kompleksa. Prvo: dobno ograničenje, početak, kraj; drugo, utvrđenje generacija koje sudjeluju; i treće, utvrđenje smjerova koji se javljaju između dva rata.

U pogledu prvog pitanja meni je nekako prihvatljivija godina 1918. nego 1914. jer je obilježena vrlo krupnim činjenicama društvenog zbivanja. Za slovensku književnost to su četiri slijedeća događaja: raspadanje austrougarske monarhije koja je hiljadu godina gušila Slovence; podjela slovenskog teritorija između triju država — Jugoslavije, Italije i Austrije, a što je imalo

za posljedicu da ponovo u književnosti izbija tematika koja je morala nestati, tematika narodno-obrambena; nadalje stvaranje Jugoslavije i negativan razvoj socijalno-političkih prilika u njoj; i napokon tu je još i kulturna preorijentacija. To su toliko teške činjenice da su morale utjecati na literaturu iako one nisu književne prirode. Zbog toga bih bio bliži početnoj godini 18-toj. Drugo, krajnja godina 1941. ili 1945? U Sloveniji bila je 1941. proglašena kulturna šutnja, dakle potpun otpor književnih krugova okupatoru osim ekstremnog katoličkog krila. Literatura NOB-a bila bi nekako organski završetak dugih prethodnih orijentacija i borbi. Drugo je pitanje generacija koje su sudjelovale u književnosti između dva rata. Bile su tri, i to: tada je djelomično još živa generacija simbolista uz književnike koji su se rodili između 1880. i 90; nadalje srednja generacija rođena 90. do 1900. i mlada generacija rođena između 1900. do 1915. koja pred kraj tog razdoblja unosi važne novosti u literaturu. I po generacijskoj osnovi ovdje imamo posla s kompliciranim pojavama. A — treće su smjerovi. U književnosti između dva rata javlja se paralelno nekoliko smjerova. Dok je za vrijeme romantizma i realizma karakteristično da se književnost razvija u jednom strujanju, za modernu to više ne važi, a još manje važi za razdoblje između dva rata. U slovenskoj književnosti situacija je ovakva: postoje nastavljači moderne, postoje predstavnici realizma i neživjelog naturalizma, postoji k tome još i nov pravac — ekspresionizam, a naposljetku 30-tih godina nastaje zaokret u novi ili socijalni realizam. Dakle, postoji pet paralelnih pravaca i svaki od tih pravaca zahtijeva posebno istraživanje. Takva bi bila gruba shema tog kompliciranog zbivanja. Ne bih se prvo složio s time da je to razdoblje jedinstveno. Svaki smjer ima svoju unutrašnju sadržinu, ima svoju ideologiju, ima svoje ciljeve i ima svoju estetiku, pa to treba i te kako razlikovati da bi se dobila cjelovita slika razdoblja. Ne bih se složio sa drugaricom Marjom Boršnik koja je jedan od tih pravaca, i to ekspresionizam, shvatila veoma široko i uključila u njega sve — između, dakle: ekspresionizam, futurizam, dadaizam i nadrealizam. Ne, svaki od tih pokreta ima svoju ideologiju. Navest ću, recimo, samo futurizam talijanskog porijekla. Njegova je estetska ideologija — razbiti tradiciju, kao što je pisao Marinetti: »Najurimo već jednom željezničare iz književnosti, dosta nam je već tih dosadnih voznih redova.« On je zabacio sintaksu i interpunkciju. On je zagovarao panitalijanizam. Pisao je da bi talijanska vlada trebala da bude futuristička. A to je bilo u vezi sa ratom u Tripolisu. Dakle, nemoguće bi bilo futurizam promatrati zajedno s ekspresionizmom, jer eksperisionizam ima svoju sasvim izgrađenu ideologiju, a ona se temelji na očajanju čovjeka uoči rata zbog

mehanizacije života, zbog ponižavanja čovjeka u uvjetima kapitalizma i tako dalje i tako dalje. A nije moguće pod isti krov svrstati ni dadaizam koji negira sve. Ne bih se složio ni sa drugom Zaninovićem koji se u svom prijedlogu o periodizaciji srpske književnosti zalaže za to da se peta, predratna etapa uzima kao cjelina, i to upravo zbog složene unutrašnje strukture. To je jedno pitanje o kojem sam htio reći nekoliko riječi.

Drugo pitanje se opet odnosi na referat druga Zaninovića, i to na njegovu oznaku »trećeg« razdoblja u srpskoj periodizaciji koje je nazvao — književnost u doba nacionalnih pokreta. Taj je termin jako dobar i primjenljiv i na ostale književnosti. Samo, smeta me da razdoblje koje je već imalo eminentno književni rad ne bi u nazivu dobilo i književnu oznaku. Pa sve kad bi u nazivu i bila tek književna oznaka, društveno i nacionalno značenje te književnosti time ništa ne bi izgubilo. Moja misao bi bila :ako je to moguće, književnom razdoblju treba u nazivu dati književnu oznaku.

Sada, treće pitanje: to je sistematizacija drugarice Boršnikove. Prinuđen sam da o tome kažem svoju riječ. Naime, drugarica Boršnik svoju je sistematizaciju objavila i danas smatra da je ona prihvaćena jer nije bilo nikakve replike. Ipak ću replicirati. Naime, radi se o sistematizaciji generacija sa po sedam predstavnika u svakoj. Možda je to interesantno, možda i jest tako, samo to ni u čemu ne objašnjava književni pokret, ne objašnjava ga idejno, ne objašnjava ga sociološki, ne objašnjava ga tematski, ne objašnjava ga stilski i estetski. Čini mi se da su takvi pokušaji nekako izvan putova literarne historije. Samo to sam htio reći.

Jednu napomenu na vrlo interesantna i lijepa izlaganja druga Živkovića, i to samo na terminološku stranu, na kontrast: naturalizam-artizam. Ma kako osjećao čovjek da je bipolarnost te pojave u književnosti stalno prisutna, zbog toga se i toliko puta isticala, isticala su se dva suprotna pola, dvije krajnosti, ipak mi se sama oznaka ne sviđa, i to zbog slijedećih razloga: naturalizam je jedno određeno vremensko razdoblje u književnosti, sa svojom određenom unutrašnjom strukturom, pa je opasno takav jedan uvriježeni pojam upotrebljavati u drugu svrhu. S toga bi dobro bilo pronaći neki izraz koji bi obuhvatio pojmovnu stranu umjesto izraza naturalizam.*

* Pripremajući referat za štampu D. Živković je, usvojivši primjedbe F. Petrea, zamijenio termin **naturalizam** terminom **naturizam**, pa je s tom izmjenom referat ovdje i objavljen.

DRAGIŠA ŽIVKOVIĆ

Drugovi, pošto je moje jučerašnje izlaganje bilo uglavnom teorijsko, lišeno bilo kakvih primera i primena onog što sam predlagao, bio bih slobodan da sada dam jedan primer za, recimo, XIX vek ili za XVIII i XIX vek, ne ulazeći u vrlo komplikovano područje XX-tog veka. Meni su se u jutrošnjim diskusijama i referatima dopali predlozi koji govore o periodizaciji našeg XVIII i XIX veka, recimo ono što kolega Zaninović naziva, isto kao, mislim i kolega Franičević, periodom nacionalno-oslobodilačkih pokreta. Kolega Franičević je kazao da to može da bude od sredine XVIII veka, pa do kraja XIX veka; ja mislim da bi se moglo ići do kraja XIX veka, ali bih počeo od početka XIX veka, pa do kraja toga veka, a XVIII vek bih izdvojio. Razume se ne bih uzeo kao granicu prelaz vekova, nego jedno interferiranje, preklapanje, o kome je govorio i kolega Sveta Petrović. Ja bih shvatio periode šire, i označio bih onaj period koji nazivamo prosvećenošću — da bismo možda izbegli ove neknjiževne termine — označio bih kao *Dositejev period.* Za mene *Dositejev period* traje tamo od Orfelina i ranije, možda od 40-tih i 50. godina XVIII veka, pa do sredine XIX veka. Drugi period u našoj literaturi, to je *Vukov period,* i on bi trajao od 1814, od Vukove pojave, pa do kraja veka, a treći bi bila *moderna književnost.* (Mislim da smo mi tu već tako sustigli Evropu, što je i profesor Begić napomenuo, da bismo mogli da idemo u korak sa opštom podelom i da označavamo književne pokrete kao simbolizam, ekspresionizam, kao književne pravce). Ali drugo nešto bitno, hteo bih da kažem. Tiče se onoga što podrazumevamo pod Vukovom književnošću. Pod Vukovom i vukovskom književnošću podrazumevamo umetničku nacionalnu književnost, koja je nastala na osnovi narodne tradicije, koja je stvorena na osnovima jedne žive umetničke tradicije koja nije postojala u umetničkom pisanom obliku, nego je postajala u obliku narodne umetničke tradicije. I meni se čini, drugovi, da je bitna specifičnost naše literatture XIX veka, a i naših jugoslovenskih literatura, upravo to zasnivanje umetničke književnosti na narodnoj tradiciji. I ono što bih želio da istaknem, to je ovo: mi delimo našu književnost XIX veka na romantizam i realizam. Međutim, dopustite mi da vam navedem neke argumente koji će pokazati kako u vukovskoj ili Vukovoj književnosti, ovoj koju mi nazivamo romantizmom, imamo čitav niz elemenata koji u isto vreme označavaju i naš realizam, koji su isto tako ušli u osnovu, u poetiku i srpskoga realizma. Evo tih podataka. Vuk u »Danici« za 1826. godinu navodi jednu narodnu legendu sa Kosmaja, pa kaže: »Kamo

srpski Lafonteni ili bar Valter Skoti da ovu narodnu legendu, koja je u našem narodu stvorena, umetnički opišu!« I tu umetničku legendu opisao je krajem XIX veka Milorad Mitrović u jednoj svojoj baladi. Milorad Mitrović peva krajem toga veka balade i romanse, dakle, oblike romantičarske poezije, 1852. godine Jovan Ristić, odgovarajući na kritiku svoje knjige u kojoj je veličao Branka Radičevića, veli: »Nisam ja uzdigao Branka, nego ga je uzdigao naš književni razvitak, koji stvara i treba da stvara i da peva o junacima naših gora — Kosmaja, Rudnika i tako dalje«. Ovde imamo, reći ćemo, još onu epsku, vukovsku narodnu tradiciju. Međutim, 1857. godine Jakov Ignjatović u *Letopisu* izlaže čitav jedan književni program i u tom programu on otprilike kaže ovo: »Dosta nam je Parnasa, dosta nam je muza, dosta nam je klasicizma, hoćemo da stvaramo svoju književnost, a stvarati svoju književnost, to znači posmatrati *prošlost* i posmatrati *sadašnjost* našeg naroda«. I on je tako i počeo da stvara: prošlost je opisivao u istorijskim romanima, a sadašnjost u »Milanu Narandžiću« i drugim romanima iz savremenog života. Razume se, tu dolazi do uticaja evropskog realizma, ali Ignjatovićev »realizam« je naš, vukovski, domaći, koji su pisali i neki pisci prije Ignjatovića i posle njega. Kosta Ruvarac objavio je početkom 1862. godine pripovetku »Karlovački đak« u kojoj je tematika socijalna (Gazda koji ne da svojoj kćeri da se uda za siromašnog đaka). Da pomenem pre toga perioda jednu nedovršenu pesmu Branka Radičevića koja se zove »Bezimena« i koja bi, da ju je dovršio i da ju je razvio, bila, možda nekakav naš »Evgenije Onjegin«. Od pisaca koji su nam sad poznati dolazi Stjepan Mitrov Ljubiša, dolazi Marko Miljanov, koga treba uvrstiti isto tako u ovo doba, dolazi Đura Jakšić sa svojim pripovetkama iz seoskog života, iz Banata. A sve su to pisci koje mi računamo u takozvane romantičare. Dolazi sada Milovan Glišić, koga mi računamo u realistu i koji to nesumnjivo i jeste po svojim stilskim osobenostima, ali koji je uključio u svoj realizam narodnu anegdotu, koji je uključio još i Gogolja i to Gogoljevo književno stvaranje u kome ima i mnogo narodne fantastike, koju Milovan Glišić preuzima. Javlja se Janko Veselinović, koji piše seoske idile, javlja se Paja Marković Adamov, koji je otprilike to što je i Veselinović. U isto vreme skoro javlja se i Jovan Grcić Milenko, o kome je pisao i profesor Novaković i vrlo lepo istakao kako kod tog našeg pisca odjednom imamo jednu prozu koja iznenađuje. A ona iznenađuje zbog toga što tu, tako reći u jeku ili u zori našega realizma, imamo pripovedačku prozu koja je pravi evropski romantizam, to je E. T. A. Hofman, kojeg J. Grčić prerađuje na osnovi naše narodne bajke i naše narodne fantastike. Najzad, da napomenem u tom nizu

Matavulja, koji se u svojim pripovetkama iz crnogorskog života i tematski i idejno i kako god hoćete ne razlikuje mnogo od Ljubiše. Da još pomenem dva pisca koji po svemu izgleda kao da potpuno odudaraju od vukovske koncepcije. Jedan od njih je Stevan Sremac, koji u svome »Vukadinu« onako karikira vukovsku epsku patetiku. Međutim, taj isti Stevan Sremac piše komade i iz narodnog života, romane i pripovetke iz narodnog života sa dijalekatskim osobinama i taj isti Stevan Sremac je po čitavoj svojoj životnoj i literarnoj koncepciji romantičar. Romantičar u tom smislu što je patrijarhalan, a takav je isti i Laza Lazarević i ja mislim da taj konzervatizam, taj tradicionalizam i ta patrijarhalnost Laze Lazarevića i Stevana Sremca vuku svoj koren mnogo više otuda što su oni »realisti« ili prozaisti Vukove ili vukovske književnosti, a ne zbog svojih političkih uverenja. Razume se kad sve ovo govorimo moramo imati na umu i uticaj, onu opštu, književnu atmosferu veka, evropsku atmosferu koja je stilski naročito uticala da ovo što su pisali Laza Lazarević, što je pisao Matavulj, što je pisao Veselinović i tako dalje u stilskom pogledu, u pogledu opisa, u pogledu fabule i tako dalje liči na realizam.

RADOSLAV JOSIMOVIĆ

Pre svega želeo bih da kažem da se u najvećoj meri slažem sa onim što je rekao profesor Petré. Mislim da je on vrlo precizno izveo kratku sintezu iz ovih naših razgovora i kritički ih osvetlio. Ja bih se zadržao samo još na nekim detaljima i komponentama koje valja istači. Tako, na primer, postalo je potpuno evidentno iz jednog broja referata i diskusije, da se problemu periodizacije ne može prići mehanicistički niti određivati literarne međaše aprioristički na bazi čistih spekulacija. Ove katkad mogu izgledati vrlo ubedljive; isto tako kruto određivanje »od do« govori da se izučavanju književnih tokova prilazi nedijalektički i šematski. Samo svestrano izučavanje određenih književnih razdoblja sugeriraće nam naslove, odnosno determinante koje će u jednom momentu biti društveno-istorijskog karaktera (književnost NOB-a, na primer), u drugom će nositi naslov nekog dominantnog književnog pravca (romantizam, realizam i dr.), u trećem slučaju književna epoha biće nazvana po glavnom nosiocu literarnog zbivanja ili čelnom piscu (Njegoševo ili Vukovo vreme i sl.). Uostalom, nashov jedne književne epohe najmanje obezbeđuje kvalitet kritičkog osvetljavanja i naučnog zaključivanja o umetničkim vrednostima datog perioda. Zato bi, u vezi s tim,

valjalo imati na umu onu duhovitu Rolanovu krilaticu: ne zanima me toliko etiketa na flašici, već šta ima u njoj.

Iz referata druga S. Petrovića i izlaganja nekih drugih referenata, kao i dêlom iz diskusije, jasno se pokazuje da je svaka epoha »tranzitoarna«, tj. da ona uvek implicira i ono što nestaje i ono što nastaje. Otuda se svaki veliki stvaralac može nazvati *homo multiplex*, jer on u svom delu izražava u najvećoj meri »tri stvarnosti« (prošlost, sadašnjost i dêlom budućnost) sličnu misao nalazimo i kod Gorkog i kod Andrića, a argumente za nju su nam ovde dali i profesori Petré i Živković. Imajući to u vidu, čini nam se da je teorija generacija, naročito kako ju je primenila koleginica Boršnik na slovenačku literaturu — vrlo diskutabilna. Ja imam duboko poštovanje za profesorku Boršnikovu, ne samo kao mlađi kolega koji se ponaša u duhu one ruske poslovice: (starikam mi vjezde pačjot), već što je veliki deo njenog izlaganja jako zanimljiv, sa puno suptilnih zapažanja. Ali njeno tumačenje slovenačke istorije književnosti kao nekakvog zakonomernog i simboličkog smenjivanja »šest jakih i šest slabunjavih generacija«, ne bih mogao da prihvatim, čak kad bi koleginicu Boršnik mogao da podrži i sâm Tibode koji takođe ima svoju teoriju generacija, bez sumnje malo sličnu ovoj pomenutoj.

Još jedan problem od izvanredne važnosti, pokrenuo ga je profesor Dragiša Živković. Reč je o terminima i literarno-teorijskim kategorijama. Razvoj moderne literarno-teorijske misli i shvatanja literature pomera značenja izvesnih termina, kategorija i pojmova uzetih iz ranijih književnoteorijskih udžbenika i rasprava. I bez sumnje da su izvesni stari pojmovi dobili i nova značenja. To se najbolje može ilustrovati primerom termina *realizam* koji je imao različite sadržine od Šamflerija do Rolana, od Stendala do raznih modernih tumača, bilo da je reč o Hauzeru ili Garodiju, Veleku ili Lukaču, D. Lihačevu ili Alen Rob-Grijeu, Fricu Martiniju ili o Kveti Homolovoj. Slično se dešavalo i sa pojmom naturalizam. No ako se i ovaj pojam menjao, od Zole do danas, ne bih u ovom momentu mogao da prihvatim da bi on mogao da znači neku vrstu permanentnog literarnog kvaliteta koji je antipod opet večno prisutnom artizmu u literaturi, kako je to izložio profesor Živković. U načelu se slažem da se jednom pojmu, ako se za to oseća potreba mogu dati nova značenja, ali to bi onda trebalo da se oseti kao jedna nova kategorijalna nužnost, diktirana samim razvojem književnosti, a ne kao izraz jednog čisto subjektivnog razmišljanja. Bez sumnje da se moderni naturalizam ispunio novim značenjima, ali nisam siguran da bi se on mogao shvatiti kao neka stalna i široka kategorija koja obuhvata polovinu gibanja u svetskoj literaturi ili da bi se literatura uopšte mogla

protumačiti u znaku stalne oscilacije i smene dveju idealnih suština, od kojih bi se jedna zvala naturalizam, a druga artizam. Pre svega bogatstvo literature je toliko veliko da se ne može svesti samo na dva, ma koliko značajna vida; a zatim, ona se ne razvija u znaku alternacije nekih nepromenljivih svojstava, imanentnim zakonima nezavisnim od društvene osnove, od odnosa klasa, već kao jedan složeni proces, u kojem i stare teme i forme dobijaju nova tumačenja i nijanse. I samo u svetlosti tih patentnih i latetnih protivrečnosti: pisac — epoha moći ćemo svestranije da sagledamo sve metamorfoze literarnih ideja, ostvarenja za čije specifičnosti tražimo odgovarajuće terminološke izraze.

Sve bogatstvo novih literarnih pojava traži neminovno reviziju estetičkog, odnosno, literarnoteorijskog jezika kojim se služimo. Svedoci smo da danas često jedni kažu realizam, na primer, a misle na naturalizam i obrnuto. Treći su pak termin realizam rastegli do te mere, kao Garodi, na primer, da je on postao *sans limite*. I ovaj mali primer govori da je ovde ponovo pokrenuto jedno arhivažno pitanje, pitanje preciziranja našeg literarnoteorijskog instrumenta izražavanja. Jedna ekipa ljudi trebalo bi da utvrdi šta se danas u našoj književnoj kritici, nauci o književnosti, u poetikama samih pisaca, podrazumeva pod pojmom klasicizam, barok, romantizam, realizam itd. Mislim da bi muzikolozi, ako bismo ih pitali šta je fuga ili sonata, dali svakako iste definicije, ali nisam sasvim siguran kad bismo pitali istoričara i teoretičara literature da formulišu definicije: šta je to unutrašnji monolog i tok svesti, tipičnost ili modernost, da li bismo dobili bar približno slične odgovore.

A sad još jednu reč o problemu »evropeizacije« naše literature. Pre svega, teško je utvrditi šta je to evropski kvalitet u literaturi; uzmimo da se pod tim podrazumevaju vrhovi evropskih književnih dostignuća. Ali naša literatura ne postaje autohtona, ako previše liči na pomenute »farove«, da upotrebim jednu Bodlerovu komparaciju, već ako smo eventualno evropske uticaje i impulse, oplođene aromom našeg nacionalnog tla, transponovali u jedan originalni umetnički odlivak. Čini mi se da ne treba mnogo dokazivati da lokalno i regionalno u literaturi može, ako je izrazito kvalitetno, da postane univerzalno, ukoliko je u posebnom, dovoljno obuhvaćeno opšte-ljudsko. Krležin Petrica Kerempuh, Rolanov Kola Brenjon, Andrićevi romani, Generalić i naši naivni slikari to dovoljno ilustruju.

MIROSLAV PANTIĆ

Ja ne volim da se više puta javljam za diskusiju, ja šta više ne volim uopšte da diskutujem, ali sada sam napravio izuzetak od toga, mislim da ovo što bih mogao ovde da kažem može da bude misao i nekih drugih. Mi smo se ovde sastali da pogledamo u oči jednoj dilemi: da li mi možemo ili ne možemo da načinimo jednu istoriju jugoslovenske, odnosno jugoslovenskih književnosti i kako to treba da izgleda. Mi smo na tu temu *ponešto* rekli, ali smo uglavnom nju oprezno izbegavali i tek sada pred kraj ovoga skupa mi smo najzad nešto počeli o tome da govorimo, ali još uvek ne dovoljno otvoreno. Ja bih zbog toga hteo da iz sveg srca poduprem predlog druga Marina Franičevića preko koga smo mi čini mi se ovde suviše olako prešli. Taj predlog Marina Franičevića, ako ja smem da uzmem slobodu da njega ovde interpretiram svojim rečima, odnosno da ga ponovim onako kako sam ga ja uhvatio, a možda ga nisam u svemu tačno uhvatio, jer čovek nažalost ne raspolaže mogućnostima jednog magnetofona, taj predlog je uglavnom ovaj. Dajte da se sastanemo još jedared i da vidimo, da li mi možemo da načinimo zajedničku istoriju jugoslavenskih književnosti prikazujući život, razvoj, tok te literature kao jedan jedinstven ili približno jedinstven proces. Ja se izvinjavam drugu Franičeviću ako nisam njegovu misao pogodio. Toj misli druga Franičevića ozbiljno se suprostavio profesor Vice Zaninović. Njegov odgovor, meni se čini, opet moram da se izvinjavam, glasio bi otprilike ovako. Nipošto! To je jedanput rečeno i svako pokretanje takvog jednog razgovora predstavlja političku neoportunost i bilo bi vrlo opasno. Koliko sam mogao takođe da shvatim, drug Zaninović se oslanja pritom na iskustva, na rešenja, i na sagledavanja čitavog ovog kompleksa pitanja od strane jedne ranije komisije koja je zasedala deceniju ili više unazad, i koja uostalom svoj posao nije okončala. Ja bih samo ovo pitao ovde. Da li je nama možda cilj da utvrđujemo ono što je naučno istina ili je nama opet cilj da vodimo vrlo mnogo računa i o političkim oportunitetima? Drugo: da li bi istina, naučna istina, jedanput utvrđena sa svom ozbiljnošću i odgovornošću, mogla da predstavlja uopšte i ikada nešto što politički nije oportuno. Da li to može da bude? Naravno, ja sam i privatno razgovarao sa drugom profesorom Zaninovićem o tome. On misli da ono što je istina ne može biti politički neoportuno. Ja takođe to mislim, ali zato nemojmo se možda bojati da jedanput još pretresemo to pitanje i da vidimo da li mi možemo proces naše literarne prošlosti da sagledamo kao koliko god je moguće više, koliko god to istorijska istina dopušta, kao

jedan jedinstveni proces. Jer, mi toj novoj istoriji književnosti kojoj težimo i koju imamo u viziji nismo zaista pogledali čestito u oči. Da li to treba, kako ja neke ovde diskutante shvatam, da predstavlja jednu knjigu koja će slučajno svojim koricama objedinjavati više knjiga, i koja te knjige može i da ne objedinjava? Dakle, da li ćemo mi pisati odvojeno istoriju srpske, istoriju hrvatske, istoriju makedonske, istoriju crnogorske i druge literature pa onda sve to ujediniti jednim zajedničkim naslovom, i jednim zajedničkim koricama? Ili ćemo opet, možda, tu knjigu zamisliti tako da je podelimo zaista na poglavlja, na periode, na književne pravce ili kako se sve to govori kad se konačno složimo, gde će biti nekog zajedničkog uvoda, a gde će se dalje čitave materije pojedinih književnosti predlagati odvojeno? Ili ćemo mi, naprotiv, sve to izlagati na jednom mestu i zajednički. Dakle, ja mislim da mi to nismo ovde osvetlili, da to ovde iz mnogih referata o periodizaciji nije jasno izišlo i da mi zaista, da ponovim apel druga Franičevića, moramo da se sastanemo bar još jedared i da vidimo kako konačno treba u detaljima i u osnovnim linijama da izgleda ta naša hipotetična, ta naša možda vizionarska i još uvek veoma daleka istorija jugoslovenske, odnosno istorija jugoslovenskih književnosti.

MARIN FRANIČEVIĆ

Druže predsjedniče, ja bih samo jednu minutu radi objašnjenja. Reagirao sam na ono što je rečeno ranije, i moje se stanovište zapravo razlikuje od ovoga što drug Pantić reče. Naime, mislim da naučno ne možemo dokazati da se radi o jednoj literaturi. Prema tome, da ne možemo ni prihvatiti tu tezu. Ali to ne znači da sam za to da radimo djelo koje će imati samo zajedničke korice. Mi treba da idemo od činjenica. A činjenice su da su to ipak literature sa različitom tradicijom i da čine zasebne cjeline. Ali, ne da potenciramo razlike, nego da ih, gdjegod je to moguće, svedemo na pravu mjeru. Da naglašavamo međusobne veze, da istražujemo međusobne utjecaje i u dalekoj prošlosti, kojih je kao što znamo bilo veoma mnogo, i u bližoj, i kojih u sadašnjosti ima sve više. Ja sam, dakle, samo reagirao na prijedlog da se radi jedna književnost, jer mislim da to nije moguće. Meni bi bilo drago kad bi to zaista bila jedna književnost i kad bismo mi tako mogli postupati, ali to tako nije i mi nemamo razloga da nešto što nije uzimamo kao da jest. Šteta je što se naše književnosti nisu drukčije

razvijale, u boljim prilikama, ali one su takve kakve jesu i mi ih takvima moramo uzeti, naravno, ne produbljujući jazove, nego tražeći ono što nam je zajedničko. Ako sa ovog principa pođemo i uspijemo napraviti jednu pristojnu historiju jugoslavenskih književnosti učinit ćemo mislim veoma mnogo i za pojedine nacionalne kulture i za jugoslavenstvo kako ga mi shvaćamo.

MIROSLAV VAUPOTIĆ

Ja sam ujutro prekardašio (naime duljinom referata) pa ću biti ovog puta izuzetno kratak. Iako sad tek počinju neke stvari o kojima bi se moglo razgovarati. Ja bih isprva govorio o razdoblju o kojem sam i referirao, književnosti »između dva rata«, da ostanem na istom terenu, da se ne rasipam u svemu od srednjeg vijeka do najnovijih dana. Juče je profesor Begić ovdje vrlo zanimljivo govorio o isprepletanjima i interferencijama, srpske i hrvatske književnosti, i ja sam nastojao u svom referatu o književnosti »između dva rata« (da li je taj termin sad sretan ili ne to je drugo pitanje) isto u jednom brzom nizanju nekih srodnosti to isto pokazati, a to svjedoči i o ovoj našoj općoj intenciji traženja veza o kojoj su sad govorili drugovi Franičević i Vice Zaninović. Ja bih htio samo jednim detaljem da se osvrnem na razvoj književnosti između dva rata. Zapazio sam da je profesor Begić u svojem izlaganju specijalno naglašavao ulogu nadrealizma kad je govorio o tome našem hodu i koraku s Evropom potpuno identično u isti mjesec ili u iste dane čak. Nažalost, u hrvatskom dijelu naše srpskohrvatske ili hrvatskosrpske literature »između dva rata« nije tako. To je podatak o specifičnostima, o raznolikostima. Mi nemamo nadrealizma pa čak ni do naših dana i nije ga bilo naročito u razdoblju između dva rata. Ako se može govoriti o nadrealizmu ili o nadrealističkim elementima u hrvatskom dijelu literature između dva rata može se govoriti o Dragi Ivaniševiću kao jednoj usamljenoj pojavi, koji zapravo nije nadrealist nego čovjek evropske kulture koji je neke elemente nadrealizma prihvatao preko talijanskog hermetizma. Može se govoriti o Šimi Vučetiću koji je u nekim svojim pjesmama jedan spontan iskonski nadrealizam donio iz svoje osebujne fizionomije, iako je nešto i čitao i pratio tu literaturu i tek se kod Jure Kaštelana može govoriti isto o nekim malim elementima nadrealizma prenijetim od Oskara Daviča, u početku pjesnikovanja. Nadrealizam u jednom širem smislu, ali ne kao pokret nego kao jedna

tehnička, rekao bih, i strukturalna osobina mlađih hrvatskih pjesnika, dolazi preko Zvonimira Goloba, Irene Vrkljan i drugih tek poslije rata. Htio bih nešto drugo reći. Ja sam ovdje dosta govorio o književnosti između dva rata i nastojao sam da objasnim da se ne može tako olako preći preko toga termina.

Ne znam da li sam uspio, ali i mnogi kritičari s kojima sam razgovarao i neke mlađe kolege, koji se spremamo da radimo neki leksikon za područje hrvatske literature, razmišljali smo o tome kako bi za taj period razbili tu čarobnu političku ili historijsku šemu *»između dva rata«* pa da bi to razdoblje nekako podijelili na tri literaturi imanentnija, da tako kažem, razdoblja. Jedno bi bilo od 1918. ili od 1917. ili 1914. ako hoćete, za koju godinu sam se jutros malo više zalagao, i ako ja kritiku tog datuma rečenu sada primam, mislim da bi to bio ekspresionizam sve do tamo 1929—30-te. Tu ima mnogo i za i protiv. Ali ipak je ekspresionizam ne samo kao pravac nego ekspresionizam shvaćeno više metaforički, više kao stvaralački metod pisca unutrašnje ekspresije, jedan subjektivni koncept literature; daleko više preovladavao nego u razdoblju moderne i realizma prije gdje su pisci nastojali biti više objektivni opažači, ono što bi prof. Živković rekao, (kako sam ja shvatio) njegov naturalizam. A ovo bi bio artizam, jedan artistički koncept, koji se dominirao i u hrvatskoj literaturi, iako je taj »ekspresionizam« od Krleže i Šimića osuđivan teoretski, ipak imanentan njihovom biću i njihovom stilu kreiranja literature, i zato mislim da bi se moglo upotrebiti ekspresionizam kao dominantu (sa mnogo zamjerki) do tridesetih godina. A dalje od 30-tih godina do uključivši ne samo 1941. nego do 1948—50. može se govoriti o tom novom, modificiranom sintetskom realizmu, *socijalnom realizmu i* to su te varijante istog kluba, ali uglavnom realistički elementi ponovno su pretežni u tom razdoblju sve do pojave najmlađe generacije, i ne samo najmlađe nego niza pisaca iz srednje generacije, koji su usvojili moderne koncepte pa bi se moglo govoriti od 1952. o nekoj novoj modernoj ili »drugoj moderni« ali to je previše blizu da se literarni historičar tim bavi; zato je najbolje ostati na trećem neutralnom terminu *suvremena književnost*. Neću duže da govorim, samo još jednu riječ čuđenja na riječi prof. Boršnik da kod nas ima »socijalističkog realizma«. Ja mislim da ni jedan hrvatski, srpski i slovenački pisac koji djeluje i stvara između dva rata i danas ne bi se podičio, (jer mislim da će svi odbijati to) da ih se nazove socijalistički realist, pa ja pitam koji su to pisci pa i u slovenskoj književnosti, koju ne znam dobro ali ipak nekako pratim, koji bi bili socijalistički realisti u onom smislu kako mi shvaćamo socijalistički realizam. Ne, ni Prežihov Voranc ni Miško Kranjec pa čak ni Ingoličeve reportaže poslije-

ratne ni ne znam kakvi slovenski tekstovi poslije 1945. nisu socijalistički realizam. Nisu, to je socijalni realizam, modificirani realizam, sintetski, ne znam kako ga nazvati. To mislim da se poklapa sa onom mojom tezom o jedinstvu sintetskog ili nekog modificiranog realizma tridesetih godina. Ja sam mislio govoriti još o jednoj temi: da li pisati, ali mislim, pošto su o njoj govorili profesori Zaninović i Franičević slažem se s njihovim opravdanim rezervama prema unitarističkom singularu, a za obradu pojedinih historija jugoslovenskih ili jugoslovenske književnosti narodnih cjelina posebno, naravno u okviru jedinstvene povijesti literature, literature o pluralu i singularu.

SALKO NAZEČIĆ

Kako ja vidim mi smo iscrpili ovu diskusiju. Mislim, dalje, da nema smisla odgovarati na pojedine ovako upite jer nas to ne bi u stvari nikada dovelo kraju, pošto bi poslije tih odgovora i upita došli novi odgovori i upiti, a sigurno je da se na jednom ovakvom skupu i na jednom ovakvom sastanku ne može raspraviti sve ono što godinama stoji pred nama. Ne treba zaboraviti da je ovo prvi ovakav sastanak i da mi kad smo organizovali ovaj sastanak nismo imali nekakvih iluzija o tome da ćemo sva pitanja na njemu riješiti. Isto tako ne bih htio nikako da se i ovo, što ja kao predsjedavajući uzimam pravo da na kraju nešto kažem, shvati kao da ću ja kazati nekakvu »završnu riječ« u smislu izvlačenja nekakvih zaključaka iz ovoga svega što je ovdje rečeno. Mislim da je prije svega dobro da smo se našli. To možemo svi da se složimo i da je dobro što smo mi o nekim pitanjima razgovarali, što neka pitanja nismo dorekli, što smo se nekih pitanja dotakli tek nekako na kraju, ali bih ja iz toga htio da izvedem jedan zaključak i mislim da bi se taj zaključak odnosno pitanje moglo svesti na ovo: kad bismo mi mogli i u kojem slučaju bismo mogli sasvim konkretno diskutovati u vezi s ovim pitanjima, koja sam pokrenuo u svojoj uvodnoj riječi? Ja mislim da se radi o mnogim nesporazumima, a kad kažem o nesporazumima, ja ne mislim na onu apotiktičku tvrdnju druga Petrovića, koju ja nikako ne primam, da se ovdje radi o takvoj istoriji književnosti, zapravo o nizu nacionalnih literatura koje u izvjesnom smislu imaju zajedničkih crta kao što imaju pojedine evropske literature. Čini mi se da je takvo tretiranje jugoslavenskih književnosti neosnovano i da se ovo ni na čemu

ne može da zasniva. Ja time ne mislim da kažem da opet usvajam koncepciju da treba govoriti o jednoj literaturi i mislim da sam to dovoljno jasno kazao u svojoj riječi na početku ovoga našega sastanka. O tome bi se moglo govoriti konkretno, tek kad bi neka grupa pokušala da napravi jedan nacrt te istorije književnosti, sasvim grub nacrt. Tada bismo mi došli u situaciju, našli bismo se u situaciji da mi razgovaramo na osnovi određenog materijala, na osnovi jednoga predloga za diskusiju i ne bi bilo nikakvih opasnosti da onda bude ovoliko nesporazuma kad upotrebimo jedan termin, a vidim da se u nas mnogi nesporazumi, ja sam u to uvjeren, kreću upravo oko upotrebe pojedinih termina. Recimo, kad je drug Živković, samo primjera radi, naveo onu bipolarnost uzimajući za to dva onako ne baš naročito srećna termina naturalizam i artizam, vidjelo se da je postavljeno pitanje pa gdje je realizam. A koliko sam ja shvatio druga Živkovića to se uključivalo u onu njegovu kategoriju naturalizma. Ja bih upozorio da je u vremenu između dva rata taj problem u svjetskoj književnosti bio naročito naglašavan i tom prilikom se to isticalo i naglašavalo kao dvije prirode, apolinijska i dionizijska priroda. I tu je možda bolje pogođeno ono gdje preovladava, jedan način umjetničkoga izražavanja i gdje preovladava drugi način umjetničkog izražavanja. Ne mislim tim da smo mi tim dali isto ono što je želio drug Živković, ali ja bih htio samo da upozorim da je takvo razvrstavanje postojalo i da se o njemu čak i u našoj književnosti veoma ozbiljno govorilo. Mislim, da bismo mogli tek tada stvarno razgovarati i zato bi moja želja bila da za idući naš sastanak riješimo, donesemo materijale kako za dva ova problema koja su se nametla, a to je jedan materijal koji bi pokušao da unese više reda u terminologiju a drugi materijal koji bi predstavljao jedan, a možda i više nacrta za istoriju književnosti. Ja nisam razgovarao sa drugovima sa naše katedre, ali čini mi se da bismo mi mogli u jednom doglednom vremenu da damo jedan predlog svoga nacrta, kako mi otprilike zamišljamo. Isto tako i drugi treba da donesu svoj predlog, pa da mi onda na osnovi tih nacrta govorimo, pa možda da se i slože ljudi po nekakvim srodnostima, ličnim dodirima, afinitetima i tako dalje, da se na neki način nađu. Čini mi se da bismo tada mogli mnogo određenije razgovarati. Mislim da nije ovdje prilika da se osvrćemo na razlike koje su se ispoljile, to ja nikako neću, ja sam to odmah na početku rekao, ali mislim da je bilo i vrlo korisnih misli i sugestija. Ako se ta knjiga, ako se ta naša istorija književnosti bude radila po naučnim kriterijima da će se onda pokazati da izvjesno naglašavanje zajedničkih crta neće nikako značiti ni nasilno nametanje nečega, ni nekakvo falsifikovanje činjenica, ali opet o tome se može govoriti tek

kad se bude konkretno razgovaralo. Ja mislim da stvarno treba poći onim putem koji je predložio drug Franičević da se ozbiljnom naučnom dokumentacijom utvrde stvari pa ono što pokaže jedna takva naučna analiza, onda će to biti najbolja istorija književnosti u datom momentu, u onom momentu koji je naš momenat, a onima koji će doći do pet godina poslije pojave te knjige, ona neće biti najbolja, nego će njima biti njihova najbolja. Mislim da o tom ne treba ni govoriti. Isto tako mislim da smo se mi složili da je potrebno da nađemo nekakvu organizacionu formulu, organizaciju koja bi preuzela na sebe brigu oko ovakvih skupova i sastanaka i koja bi možda, mogla i neke druge stvari uraditi.

VICE ZANINOVIĆ

Danas, prije nego što sam krenuo ovamo, razgovarao sam ponovno s nekolicinom drugova o prijedlogu koji je iznijet na prethodnom sastanku. Bilo je tada pokrenuto pitanje o organizaciji nekog tijela kojemu bi težište bilo da razmatra razne teme iz kruga historije književnosti. Prijedlog o obrazovanju jednog ovakvog društva, kojemu bi sjedište i vodstvo bilo u Sarajevu, predstavlja, nesumnjivo, priznanje centru gdje je održan ovaj simpozij, a u isto vrijeme izraz je uvjerenja da taj centar raspolaže kadrom koji bi bio sposoban da zamisao provede u djelo i da društvo dobro vodi, pogotovu što u njemu djeluje niz mladih ljudi koji su se s uspjehom ogledali već u oblasti nauke o književnosti. Međutim, preuzimanje pomenute funkcije znači preuzimanje također teške obaveze, koja je skopčana ne samo sa znatnim poslovima organizacijske prirode već i sa raznim problemima financijskog, budžetskog karaktera. Stoga sam mišljenja da ne bi bilo najprikladnije da već danas donesemo definitivan zaključak. Bit će bolje da ostavimo u dužnost upravi koja je ovaj simpozij vodila da ona razmotri još jednom prijedlog i da ujedno ispita da li postoje objektivne mogućnosti, uz one subjektivne, za njegovo ostvarenje. Prema tome, definitivnu odluku donijela bi ova uprava, pošto ispita situaciju. To je prijedlog koji podnosim u ime svoje i drugova s kojima sam razgovarao.*

* Prijedlog je jednoglasno usvojen i time je Simpozijum zaključen.